

ANDRÁSSY GYULA GRÓF

DIPLOMÁCIA
ÉS
VILÁGHÁBORÚ

LÉGRÁDY TESTVÉREK KIADÁSA, BUDAPEST

I. RÉSZ
A HÁBORÚ ELŐZMÉNYEI.

ELSŐ FEJEZET.

A háborúban való részvételünk okai.

Abban az időben, amikor eldőrdült az a lövés Serajevo utcáin, melynek nyomán több vér ontatott, több pusztítás történt, mint eddig bármely más egyes emberi cselekedet nyomán, mikor a hiönarchia a gyilkosság következményeivel le akart számolni, én legélesebb ellenzékét csináltam a Tisza-kormánynak.

De mégis a kormány mögé állottam. S a nemzet zöme is lelkesen támogatta a külpolitikai akciót.

Az első kérdés, amellyel foglalkozni akarok, az hogy mily okok vezettek ebben az elhatározásban.

Míg Európa történeté a napóleoni koalíció és a Napoleon után megalakult szentszövetség bomlása óta az egyes nagyhatalmák független politikáján és az egymással való versengésen alapult, a múlt század 80-as évei óta újra a nagyszövetségek korát éltük. Európa két részre oszlott. A nemzetközi politika tartalmat nem az egyes népek, hanem a két államcsoport egymáshoz való viszonya zralta. E nagy csoportosulásoknak célja: a béke biztosítás eszköze: a hatalmi egyensúly megteremtése volt. Mégis a rendszer végkövetkezménye az eddig soha sem látott méretű háború kitörése lett. Meg vagyok győződve, hogy ez a rendszer az európai békét tovább tartotta fenn, mint tehetne volna az egymástól független államok koncertje, de viszont, hogy ez utóbbi sohasem vezetett volna oly iszonyú arányú mérkőzéshez, mint a nagy szövetségek rendszere.

A nagyszövetségek rendszerével együtt fejlődő óriási fegy-

verkezés a végtelenségig nem fokozódhatott. Előre lehetett látni, hogy ha a fegyverkezési versengés nem nyer befejezést, ha nem áll meg valamely eltűrhető határnál, bizonyos, még hosszú, de még sem végtelen idő múlva csőd és világforradalom vagy pedig világháború fog bekövetkezni. Csak olyan nemzetközi meg egyezés menthetett meg e bajjoktól, mely a fegyverkezést korlátozza. Az európai diplomácia kudarca, hogy ez a megoldás nem sikerült.

Hogy a jelenlegi borzasztó világ-válságot megérthessük, mindenekelőtt azzal kell foglalkozni, hogy miképpen alakultak meg az államcsoportok és miképpen mérgesedik el közöttük a viszony.

A szövetségi rendszerhez az első lökést Németország és Magyarország vezető államférfiai; Bismarck és Andrássy adták meg, mikor a német-osztrák-magyar szövetséget 1879-ben megkötötték. Andrássy azonban ennél a szövetségnél meg akart állani. A hármasszövetség (1882) nem az ő műve és nem is osztrák vagy magyar államférfiak akarátának következménye. Andrássy alap gondolata: az orosz veszély ellen való védekezés volt, ő attól félt, hogy Olaszország bevonása francia-ellenes élt fog adni a kombinációnak, attól tartott, hogy az olasz csatlakozás orosz-francia szövetséget fog előidézni. Előnyösebbnek is gondolta a monarchiára nézve a tète à tète-et Németországgal, mint a hármasszövetséget, melyben Olaszország és Németország egymáshoz közelebb állottak, ami Németországnak: úgyis nagy túlsúlyát még fokozta. Andrássy inkább azon volt, hogy Anglia legyen a harmadik szövetséges társ. Már a kettős szövetség megkötése előtt Angliát közelebb is hozta a monarchiához. A keleti politika terén parallelizmus létesült London, Berlin és Wien között. A kettős szövetség első tervezete alkalmával (1879 aug. 31) Andrássy azt sürögönyzi Ferenc József császárnak, hogy e szövetséget közölni kellene Angliával, melyet meg is kellene számára nyerni, amit Bismarck elérni remél. Sajnos, ez nem valósult meg.

Andrássy lemondása után Olaszország azért közelített hozzánk, régi ellenségéhez, mert szüksége volt Németország barátságára és az út Berlinbe Wienen át vezetett.

Olaszország abban az időben Németország szövetségét azért akarta megszerezni, mert Franciaország Tuniszban keresztezte régi terveit és az olasz közvélemény azt látta, hogy izoláltan nem bírja érdekeit megvédeni, nem bír a Középtengeren megfelelő hatalmi pozíciót elfoglalni.

Olaszország csatlakozása következtében a hármas szövetség francia-ellenes élt nyert, amit Andrássy akart kerülni, míg Bismarck kezdettől fogva erre törekedett. 1879-ben Andrássy semmi körülmények között sem akarta azt a Bismarck által követelt kötelezettséget sem vállalni, hogy Franciaország támadása esetén a monarchia Németországot támogassa, nehogy ezzel Franciaországot fenyegetse és Oroszország karjaiba lökje. Mikor Bismarck ez irányba szorította, kijelentette, hogy inkább lemond a szövetség megvalósításáról is.

A hármas szövetség létesülése után azonnal előtérbe lépett a veszély, hogy Franciaország és Oroszország szövetkeznek, dacára annak az ellentétnek, mely a köztársaság és a cárizmus közt fennállt. Bismarck érezte ezt és azzal akarta megakadályozni, hogy a hátunk mögött, ránk nézve káros, barátságos viszonyt tartott fenn Oroszországgal. Mindazonáltal még sem bírta e két állam közelítését megakadályozni. Már 1888-ban, Bismarck kancellárságának korában, jön létre az első nagy francia kölcsön, amely politikai intimitás jele volt és a szövetség előkészítőjévé vált.

A megkötött hármas szövetséget Magyarország fenn akarta tartani, mert a magyar 48 óta rokonszenvet érzett az olasz iránt és mert a létrejött francia-orosz ellenszövetséggel szemben az egyensúly biztosítása nélkül lehetetlenné vált volna. Az általunk meg nem becsült szövetséges az ellenséges csoporthoz csat-

lakozott volna. De a megkötött szövetséghez való hűség nem tesz minket a szövetség létesítéséért felelőssé.

Különben a két államsoport békésen megélhetett volna egymással; az összeütközés köztük nem volt szükségszerű. Igaz, hogy Franciaország sohasem békült meg Elzász-Lotharingia elvesztésének gondolatával, hogy a francia nagy hazafiasságának egész erejével ragaszkodott a revanche reményéhez és hogy Gambetta helyesen fejezte ki a francia mentalitást, mikor azt mondta, hogy a franciának mindig Elzász-Lotharingiára kell gondolnia, ha nem is beszél róla; igaz, hogy tehát Franciaország és Németország között őszinte és biztos barátság nem volt képzelhető, de tekintettel Németország nagyobb erejére és Franciaország növekvő békeszeretetére, még sem kellett attól tartani, hogy Franciaország Elzász-Lotharingiáért háborút indítson.

A hármass szövetség első idejében a francia-olasz ellentét volt a legélesebb. Ha ez ellentéthez más akut érdekösszeütközés járult volna, az felidézhetné a háborút, miután azonban ez nem történt meg, az olasz kérdés a békét nem zavarta meg.

A keleti kérdés sem tette a katasztrófát szükségessé. Ezzel a kérdéssel alaposabban kívánok foglalkozni, mert benne rejlik Magyarország felelőssége a háborúért és mert a világháború a keleti kérdésből származott.

Mióta a török faj elvesztette offenzív erejét, a magyar állam fő veszélye a moszkovita terjeszkedés volt, szövetségben a pánszlávizmussal és orthodoxyával. Már Nagy Péter felvette az érintkezést azokkal a szerbekkel, kik a török üldözés elől Magyarországra szöktek. Azóta mindinkább az orosz cár vette protekciója alá az egész orthodoxyát és szláv világot. Ez a veszedelem a krími háború után, mely az orosz ambíciókat visszaszorította, a 70-es években vált újra akuttá, amikor Ignatiev a pétervári udvart újra aktív keleti politikára bírta. Az orosz hadak győzelme következtében ekkor úgy látszott, hogy a cárok

eléri régi álmaikat, az Aja-Szófiára kitűzik a kettős keresztet és a Balkán keresztényeit Moszkvából fogják kormányozni.

Ha sikerül az Ignatiev-féle koncepció, az osztrák-magyar monarchia lehetetlen helyzetbe kerül. Gazdaságilag és politikailag egyaránt tehetetlenné vált volna, ha egységes hatalom alá kerül Cettinje, Zagreb, Belgrád, Varsó, Moszkva. Egy vasgyűrű zárt volna körül. Belső ellenálló erőnk megbomlott volna. Az irredentizmusnak erőt adott volna a cárizmus túlsúlya. S hogy mit jelent számunkra a pánszláv-gondolat, arra megtanít Ignatiev, aki memoire-aiban őszintén bevallja, hogy célja nem önálló szláv államok alakítása, hanem az összes szlávok egyesítése a cár befolyása alatt a németiség és Ausztria-Magyarország ellen.

Eszközül Oroszország ekkor nagy Bulgáriát akarta felhasználni, amely a törökök, a szerbek, a görögök és a románok ellenére létesült volna és összes szomszédai ellenségeskedésének kitéve, orosz vezetés alatt, teljesen Oroszországra lett volna kénytelen támaszkodni és Oroszország dependence-ává vált volna. Anglia és az általunk követett politika ezzel ellentétben abban állott, hogy a török oly erős maradjon, hogy a tengerszorosokat és Konstantinápolyt bírhasa, a balkáni keresztény népek pedig függetlenek legyenek, anélkül, hogy bármelyikük mesterseges fölénybe kerüljön a többi fölött. Nagy vonásokban ez a program érvényesült a berlini kongresszuson.

Ellenségeink körében divatossá vált a Balkán későbbi viszályait a berlini szerződésre vissza vezetni. Ez a vád azonban teljesen igazságtalan. A berlini béke nem volt oka a Balkán viszályoknak, hanem következménye. Legfeljebb azt lehet kifogásolni, hogy nem bírta a keleti kérdést megoldani. Azt hiszem azonban, hogy 1878-ban azt nem is lehetett elérni. Hogy az akkori orosz megoldás: Bulgária fölénye, a szomszédos erők kemény ellenállása nélkül nem volt elérhető, bizonyítja mind az, ami a berlini kongresszus óta történt, bizonyítja a bolgár-szerb és az utolsó

Balkán-háború, sőt a világháború is, amelyben Szerbia inkább vállalta a végveszélyt, minthogy eltérje Bulgária uralmát Macedóniában. A macedón kérdésnek olyan formulája, mely a bolgár, görög és szerb kívánságokat egyaránt kielégíthette volna, sem akkor, sem azóta található nem volt. Ezen kritika célzatosságát az bizonyítja, hogy azok keresik a berlini kongresszusban a hibát, akik ma ugyanazt teszik, amit a berlini kongresszus: Bulgária szupremáciája ellen küzdenek.

Azt hiszem különben, hogy a mostani rendezése a Balkánnak szintén nem lesz végleges. Bulgária annyi vért ontott a san-stefanoi békében megrajzolt eszményképeért, hogy ma kevéssébbé lesz róla hajlandó lemondani, mint azelőtt bármikor.

A Balkán-probléma nehézségei a következők: A Balkán-államoknál hiányoznak a tradíciók, a történelmen és a természetben alapuló határok. Az államalkotó elv náluk kizárólag a nemzetiség. A fajok azonban a félsziget sok részében oly keverten élnek, hogy ez az államalkotó elv folytonos viszályok magvává vált. Egészséges állami élet alapja, mindég és mindenütt az összefüggő, gazdaságilag összetartozó, természetes határokkal bíró terület és együtt érző lakosság. A Balkánon a föltétlen érvényesülés után törő nemzetiségi elv és ezen államalkotó tényezők nincsenek harmóniában és innét az örökös viszály. A Balkán alig fog önmagától állandó békéhez jutni. Csak a föderáció biztosíthatná ezt, ehhez pedig túlsok a kölcsönös gyűlölet, nagyon kevés a kölcsönös megértés és nem elég a műveltség. A világbékének megszilárdulása a Balkán békéjét is megszilárdíthatja, nem pedig megfordítva. A Balkán az állandó békének egyik Achilles-sarka marad. Ilyen viszonyok között szembetűnően igazságtalan vád, ha a Balkán talaján keletkezett viharokat annak a politikának tulajdonítják, amelyet mi a berlini szerződésnél érvényre juttattunk.

De hogy álltunk a szerb kérdéssel? Igaz-e az, hogy a szerb-osztrák-magyar ellentét – a világkatasztrófa ezen főűrügye -

a bosznia-hercegovinai okkupációból származott? Ennél a kérdésnél is csak ismételhetem, amit már mondtam. A berlini kongresszus határozata a szerb kérdés akut válságának következménye, egy megoldási kísérlet, nem pedig magának e válságnak forrása. Akik az Európa által monarchiáknak adott mandátumban látják az ellentét forrását, arra hivatkoznak, hogy a szerbek természetszerűleg törekedtek Bosznia és Hercegovina után, hogy a múltban már áldozatokat is hoztak e tartományok felszabadításáért, hogy tehát, amikor mi e tartományokba bevoztunk, a szerbek természetes útjait kereszteztük.

Mind e tények igazak, de a következtetés téves. Nem az okozta az ellentéteket, hogy mikor Bosznia-Hercegovinát megszálltuk, Szerbia útjába kerültünk, hanem azért szálltuk meg Boszniát és Hercegovinát, mert Szerbia nemcsak Bosznia és Hercegovina után vágyódott, hanem a monarchia régi területei után is. Bosznia és Hercegovina átengedése nem-elégítette volna ki Szerbiát; ellenkezőleg, új ösztökélés lett volna arra, hogy e kis állam még erélyesebben törjön a tenger felé és kezét. Dalmácia és Horvátország után kinyújtsa. Igaz, hogy a bosznia-hercegovinai lakosság lázadását a török regime ellen Szerbia és Montenegró támogatta, de igaz az is, hogy már-a 60-as években Miletics nagyszerb propagandát csinált a magyar integritás rovására és hogy a krivostyei lázadást Dalmáciában szintén Montenegró szította abban a reményben, hogy ezek az ország-részek hozzá fognak csatlakozni. Minél közelebb jutott volna Szerbia a tengerhez, annál ellenállhatatlanabbá vált volna a törekvése, hogy a tengerig hatoljon. Az a Szerbia, mely Dalmácia határáig terjed, még kevesbbé mondhatott le a dalmát kikötőkről, mint az, mely a Drinánál végződött. Mentől megvalósíthatóbbnak látszott a délszlávok egyesülése, annál erősebbnek kellett az utána való vágyódásnak lenni. Meg nem védhető hosszú horvát és dalmát határ az irredentizmust erősítette és a monarchia helyzetét tőrhetetlenné tette volna. Boszniát és Her-

cegovinát azért szálltuk meg, hogy a tengerhez való utunkat és a létező régi birtokainkat megvédjük. A nagyszerb eszme nem az okkupáció következménye – az okkupáció a nagyszerb eszme ellen akart megvédeni.

Különben az akkori akciónk nem is volt kihívó, nem volt szerbellenes cselekedet, nem volt sértő a szerb államra nézve. Bosznia-Hercegovina nem volt szerb birtok; azt nem Szerbiától, hanem Törökországtól vettük el; nem a szerb lakosság állt ellent csapatainknak, hanem a mohamedán birtokosság és a mohamedán demagógia. Hadzsi Loja a muzulmán fanatizmust tüzelte fel, nem pedig a nagyszerb érzést. Szerbiának még sokkal nagyobb ellenállást kellett volna legyőznie, mint nekünk, ha Boszniát meg akarta volna szállani, miután abban az időben ott a katonai hatalom még egészen török kézben volt. A monarchia nem mint hódító jelent meg, hanem mint rendcsináló, mint a civilizáció és a kereszténység védője. Nem egyoldalú akció, hatalmi számítás vezette Serajevóba és Mostarba, hanem Európa Anglia javaslatára egyhangúlag mondta ki, hogy a békét és rendet ott csak mi tarthatjuk fel.

A Berlinben módosított san-stefanoi szerződés nem is kedvezett Szerbiának. Az Bosznia-Hercegovinát Törökország uralma alatt hagyta, ámbár a török uralom ott már azért sem volt fentartható, mert csak tengeren maradt összefüggésben a török birodalommal. Biztos volt, hogy e szerencsétlen ország újból véres zavargások színhelye lesz. Oroszország mostohán bánt Milán királlyal; Bulgáriának kedvezett. A berlini kongresszus oly részeket adott Szerbiának, melyeket Oroszország Bulgáriának szánt. Tehát a berlini szerződés nem élesztett szerb-osztrák-magyar ellentétet, ellenkezőleg, mikor Ausztria-Magyarország hatalmát fokozta Szerbia közelében, Szerbiát is védelme alá vette. Szerbia le is vonta ezen helyzet következményeit; irányt változtatott és az előbbi orosz politika helyett osztrák-magyarbarát politikát folytatott. A berlini szerződés nem okozta

a köztünk és Szerbia közt kitört viszályt, ellenkezőleg, közelebb hozott szomszédunkhoz. A szerbek érezték, hogy a keleten a mi akaratumk lesz mérvadó, ezért megegyeztek velünk.

Ellenségeink azt terjesztették és sajnos, sokan hitték is, hogy Albániát és Macedóniát is meg akarjuk hódítani s hogy Andrassy politikájának célja Szaloniki. Ebből azonban egy szó sem igaz. Andrassy koncepciójában nem volt hódító szándék. A gazdasági összeköttetést és a politikai befolyást akarta számunkra biztosítani, ezért fektetett oly súlyt arra, hogy Szerbia és Montenegro ne osszák fel egymás közt a novibazári Szandságot, ne zárjanak el minket a déli Balkántól és ne legyünk körülveve egy délszláv állam által. Koncepciójában azonban semmi sem volt, ami a független és békés élet után vágyódó Balkán-államokat veszélyeztethette.

Politikájának alapgondolata az volt, hogy a monarchia befolyását az egyes államok szabadságának védelmére használja fel, ép úgy a cárok túlkapása és atyai protekciója mint a szultán esetleges revanche-a ellen. Emellett oly gazdasági politikát kívánt folytatni, mely a Balkánt hozzánk közel hozza és nagy gazdasági forgalmat létesít köztünk. Hódítani nem akart, túlságosan sok volt a monarchiában az idegen nemzetiség ahhoz, hogy azok szaporítása józan törekvés legyen. A kérdéses népek nehezen megközelíthető hegyi vidékeken laknak, távolból nehezen kormányozhatók, megszerzésük tehát rossz üzlet lett volna.

A berlini szerződés által jól megalapozott hatalmi pozíciónk a 80-as években meghozta kamatjait. Az oroszok által felszabadított, de azóta szabad fejlődésében megakasztott Bulgária Battenberg és Stambulov idejében bennünk keresett támaszt. Szerbiát, a Slivnicai csata után, Khewenhüller gróf, a mi követünk, mentette meg. Montenegro királya a mi uralkodónktól állandó fizetést fogadott el.

E kedvező helyzetet, sajnos, nem tudtuk teljesen kihasználni. Agrárvámok és a bolgár kérdésben tanúsított erélytelenség kö-

vetkeztében sokat veszítettünk azon rokonszenvből és prestige-ből, melyet az szerzett nekünk, hogy az orosz-török háborúban az orosz győzelem dacára nem az orosz, hanem a mi programmunk valósult meg. Hibáink ellenére azonban helyzetünk mégis olyan maradt, hogy a Balkán fejlődése nem zavarta volna meg a békét, ha nem változik meg a világhelyzet és ha az új politikai konstelláció nem ad új energiát annak a nagyszerb gondolatnak, melyet hátraszoritottunk, megszüntetni azonban nem tudtunk.

A monarchia most ecsetelt keleti politikája Oroszországgal sem került szükségszerűen ellentétbe. Andrassy nem idézte fel az orosz revanche szellemet. Politikája minden ízében lojális volt az oroszszal szemben is. Az oroszok azért jutottak Berlinben megalázó helyzetbe, mert be nem tartották a nekünk tett ígéreteket. Mielőtt magukat a keleti háborúra elszánták, szerződés jött létre Oroszország és közöttünk, melynek tartalma az volt, hogy az orosz-török háború következményeit Oroszország nem fogja egymaga megállapítani, hanem Európa elé viszi és hogy Oroszország nem alakít oly keresztény államot, mely a többi Balkán-népeket veszélyezteti és a Balkánon mesterséges szupremáciát gyakorolna és végül, hogy ha a státus quo megbomlik Ausztria-Magyarország megkapja Bosznia-Hercegovinát. E megállapodásokkal ellentétbe került a cár San-Stefanóban. E megállapodások érvényesültek Berlinben.

Andrassy nem akarta Oroszország nehéz helyzetét megalázására kihasználni és magának dicsőséget, országának múltó és veszélyes előnyöket biztosítani. Élénken emlékszem azokra a kritikus időkre, mikor az európai béke egy hajszálon függött, mikor Oroszország megszegte vállalt kötelességeit és kérdéses volt, hogy fog-e annyira engedni, hogy a megegyezés létre jöheszen. Atyám rendkívül bízott a könnyű győzelemben. Az orosz hadsereg 2 évi háború által meggyengülve Konstantinápoly előtt szemben állott egy még akcióképes török sereggel és Angliával és hátban a mi véderőnkkel és Romániával, amely Beszarábiának

elvesztése által megsértve, velünk tartott. Atyám gyakran mondta családi körben, hogy ha e helyzetben háborúra kerülne a sor, biztos benne, hogy a bécsi Ringen fog az elfogott orosz hadsereg végigvonulni. Biztosan tudta, hogy dicsősége eléri Cavourét és Bismarckét, de háborút még sem akart. Az oroszot nem lehet egy csapásra megölni, mondta gyakran előttem, mint egy veszedelmes ellenséges egyént, az túléli a vereséget és bosszúra fog készülni. A segélyforrásaiban gyengébb monarchia ki fog merülni, mielőtt az új mérközés ideje megjönne.

Atyám ezért olyan megoldást keresett és talált, mely Oroszországgal szemben sem keltett helyrehozhatatlan érdekellentétet. Eleinte nagy volt az elkeseredés a cári birodalomban, de az ódium főleg Bismarckra nehezedett, kitől azt várták, hogy Oroszország érdekében nyomást fog ránk gyakorolni. Miután azonban a monarchia az orosz idegességre csak azzal reagált, hogy Németországgal védelmi szövetséget kötött, miután a nihilizmus Oroszország belső békéjét veszélyeztette, Oroszország komoly revanchepolitikát nem folytatott és köztünk a régi viszony nemsokára helyreállt. Már 1881-ben megegyezés jön létre a két kabinet közt s 1884-ben az uralkodók Skiernievicában találkoznak.

A helyreállt harmóniát 1885-ben megzavarta a bolgár kérdés. De ez a viszály nem keletkezett a revanche érzetéből vagy a berlini szerződés megdöntésének akaratából. A sors iróniája úgy akarta, hogy az összeütközés oka éppen az lett, hogy Oroszország Bulgáriának azt a megnagyobbodását iparkodott megakadályozni, melyet Berlinben forszírozott és melyet ott mi elleneztünk. Az orosz cár a berlini szerződés végrehajtásáért exponálta magát, ami megerősíti azt a tételemet, hogy az Andrássy-Bismarck és Beaconsfield alkotása nem hozott állandó ellentétbe a szláv világgal. Ezen hosszabb viszály után újra helyre is állt a keleti politikában a harmónia Oroszország és köztünk. (1892-1908).

A két államcsoport egymáshoz való viszonya veszélyesebb fordulatot csak akkor vett, mikor az eddigi ellentétekhez az an-

gol-német ellentét járult, mely az összes többi kérdésben rejlő feszültséget növelte.

Andrássy és Disraeli politikája, mint már láttuk, minket Angliához közelebb hozott. Gladstone politikája ugyan megint széjjel vitt, de Salisbury újra helyreállította a régi harmóniát. Utóbbinak felfogására jellemző, hogy 1879-ben a német-osztrák-magyar szövetségről azt mondotta „szerencsés hír” hogy később mint miniszterelnök a bolgár ügyekben határozottan mellénk állott és velünk együtt küzdött az orosz túlhajtott igények ellen.

1887-ben Anglia, Olaszország és mi Bulgária függetlenségének védelme céljából megegyezünk. Mikor Anglia ugyanebben az évben flottáját erősíti és felállítja azt a tételt, hogy annak legalább akkorának kell lenni, mint az utána következő két legerősebb flottának együttvéve, akkor elsősorban Franciaország flottájára gondol. Anglia Afrikában és Ázsiában egyes koloniális érdekek miatt Franciaországgal éles ellentétbe kerül, úgy, hogy Anglia, ha nincs is direkt szerződési viszonyban a hármas szövetséggé hozzá mégis közelebb áll, mint az orosz-francia szövetséghez és a nagy világkérdésekben szavát legtöbbször mellettünk emeli fel.

II. Vilmost első angliai látogatása alkalmából későbbi versenytársa, Eduard walesi herceg azzal üdvözlö, hogy a német hadsereg és az angol flotta együtt fogja a békét védelmezni. A fiatal császár pedig a malplaqueti és a waterloói csaták tradícióiról beszél (1889). Az első német kancellár, aki a fiatal császár személyes politikáját képviselte, Căprivi, határozottan angolbarát irányt követett (1890-1894). 1890-ben megegyezés jött létre Anglia és Németország között, amely Helgolandot, ezt a stratégiailag fontos helyet, afrikai kolóniák ellenében ez utóbbinak juttatja és ezzel Németország tengeri pozícióját megerősíti.

Néhány év alatt azonban Anglia szakít tradícióival és a világrendben helyet cserél. Elhagyja azt a politikát, amelyet Pitt és Wellington folytatott, melyért Palmerston háborút indított és Beaconsfield kész volt új harcra és melyet még Salisbury is

magáévá tett. India úrnője, a Suez-kanális védője, a létező legnagyobb mohamedán hatalom oly szerződést köt, mely Konstantinápolyt a cároknak ígéri oda. Angol vér folyt azért, hogy leromboltassék az a hatalmi helyzet, melyet eddig angol vér védett.

Mi magyarázza meg ezt a fejlődést éppen olyan nemzetnél, mint az angol, mely következetes politikát folytat és tradícióihoz jobban ragaszkodik, mint bármely más állam?

A magyarázat abban áll, hogy Németország közben gyökeresen átalakult, belsőleg megerősödött és célt cserélt. Kontinentális nagyhatalomból világhatalommá vált. Gazdasági ereje, exportja és importja rohamosan növekszik, kivándorlása megszűnik. Kereskedelmi hajói megszapornak.

Politikája is átalakul. Bismarck, aki még nehezebb időket ismert, aki még a kisebb ambíciójú porosz királyt szolgálta, Bismarck, csodás politikai sikerei ellenére későbbi államférfíúi működésében szerény politikát folytatott. Korábbi merészsége annak következménye volt, hogy Poroszország helyzetét tarthatatlannak látta. Mint az új birodalom vezetője azonban egy percig sem feledkezett meg Németországnak, mint Európa központjának veszélyeztetett politikai és katonai helyzetéről. Mindig koalíciótól félt. Nem mert teljes erővel világpolitikát csinálni. Diadalai után is, az új helyzetben is, gondolatai és vágyódásai a régi korlátok között maradtak. Tevékenysége, bizonyos értelemben legalább, a régi porosz politika keretei között mozgott – a német impérium élén is.

II. Vilmos császár ellenben első perctől fogva oly hatalmas állásba került, mint aminőt XIV. Lajos óta senki sem örökölt. A Napóleonok óriási hatalmukat önmaguk szereztek. Azon fejedelmek közül pedig, akiket a születés joga állított Németországhoz hasonlítható hatalmas állam élére, a cár erejét a korrupció s az orosz faj elmaradottsága korlátozta, az angol királyét pedig az angol alkotmány.

Vilmos ezen óriási hatalomnak érzetében nevelkedett fel. A német faj számbeli erejének, műveltségének, erkölcsi értéké-

nek, gazdasági eszközeinek és csodálatos szervezőképességének tudatában, a német dicsőség és saját fényes tulajdonságainak érzetében azt az isteni hivatást érezte magában, hogy az örökölt óriási hatalmat minden cselekedetében és szavában kifejezésre juttassa, sőt a nemzet előnyére és saját dicsőségére még jobban kifejlessze. Ha volt uralkodó, aki a nemzetében és nemzetéért élt és aki nemzetének minden nagyságát magában érezte, úgy Vilmos császár volt az. Ő a német fajt nagyarányú fejlődése korában méltóan perszifikálta.

Már fellépése is hatalmi öntudatát bizonyította. Kézszerítása erős, tekintete éles és parancsoló. Minden szavában, minden cselekedetében érezte a hatalmat, mellyel rendelkezik. Politikájában is ez az öntudat vezette.

Németország fegyverzetének egy gyengéje volt, – a flotta. A szárazföldön kétségtelenül legerősebb állam, a tengeren alig számított valamit, – hatodik sorban állott. Pedig érezhetővé vált egy hatalmasabb tengerészet szüksége. Külkereskedelme napról-napra növekedett. Számtalan oly érdeke és oly vagyona van, amelyet csak a flotta védhet meg. A hadihajók nemcsak biztosítják a megkötött nemzeti üzleteket, de új üzleteket készítenek elő. A prestige a tengerentúl meghozza üzleti kamatait is.

Vilmos angol vérből való. Angol előszeretete a tenger iránt arra bírja, hogy nagyhatalmi öntudata a haditengerészet kifejlődésének gondolatában jusson kifejezésre. (1897-1900-1905.) Ezzel Anglia útjait keresztezi és arra a térre lép, melyen Anglia dominál és dominálni akar, ahol túlsúlyát sohasem engedte és nem is engedheti kérdéssé tenni.

A kolóniák tekintetében is megváltozik Németország alapfelfogása. Bismarck még azt a kijelentést tette, hogy Salisbury megmaradása az angol kormány élén többet ér neki, mint egy afrikai kolónia és hogy ő sohasem volt kolonista. Olyan kevéssé tartja a kolóniát a szárazföldi hatalom forrásának, hogy Franciaországot, fő ellenlábását, a kolóniák szerzésében egyenesen elősegíti.

Caprivi szerint pedig szerencse, hogy Afrikát már mások elfoglalták, mert ha Németország akarná ezt megszerezni, ezzel a németet Angliával ellentétbe hozná. Szerinte „nem olyan nagy flotta kell, mint aminőt építeni lehet, hanem olyan kicsi flotta kell, aminő veszély nélkül lehet.”

Vilmos császár idejében a kolóniák kérdése a német társadalom szíveügyévé vált. Ha végelemzésben kevesebbet szerez Németország ezen időben, mint Bismarck idejében, érezhető és látható a császár minden cselekedetében és nyilatkozatában, hogy ezentúl nagyobb hévvel fog minden lehetőség után nyúlni és szükség esetében még a háború eszköztől sem fog visszariadni kolóniáinak fejlesztése vagy megtartása érdekében. Anglia érzi, hogy egy új hatalmas és határozott versenytársa van a világ felosztásánál.

Ha távol is marad II. Vilmos III. Napóleon prestige-politikájától, – mégis elhagyja Bismarck álláspontját, – aki csak olyan kérdésbe avatkozik, amelyben direkt érdeke van.

Gondolkozásmódját jellemzi az a beszéde (1900), amelyben Vilmos azt mondja: „ohne Deutschland und ohne dem deutschen Kaiser darf keine grosse Entscheidung mehr fallen“. „Geschehe das, so wäre es ein für allemal mit der Weltstellung des deutschen Volkes vorbei, und Ich bin nicht gewillt es dazu kommen zu lassen. Hiefür die geeigneten und wenn es sein muss auch die schärfsten Mittel rücksichtslos anzuwenden - ist meine Pflicht, mein schönes Vorrecht“.

Míg Bismarck örült, ha Franciaország Tunist ambicionálta, ha Anglia Egyptomot akarta magának alávetni, II. Vilmos már a többi nagyhatalmak tengerentúli hasonló terjeszkedésében oly ténytet lát, mely Németországot arra kényszeríti, hogy maga is terjeszkedjék. Nagy horderejű változás és veszélyes felfogás ez oly kontinentális fekvésű országnál, mint aminő a német. A világháborúnak ez egyik fő oka.

Németország ezen politikája mindig több helyen és mindig

többször jön összeütközésbe Angliáéval. Keletáziában az ellentét csaknem állandóvá válik. Vilmos azzal kezdi akcióját a távol keleten (1895), hogy India úrnőjének bevonása nélkül, egyetértve Franciaországgal és Oroszországgal, a győző Japánra olyan békét kényszerít, amely Kínának kedvez és ezzel a két tengeri hatalmat és a szigetországot egyaránt megsérti és egymás karjaiba hajtja. Ennek az első lépésnek következménye, hogy a megmentett Kína kikötői felett Oroszország és Németország megegyeznek, ami Anglia és Japán féltékenységét tovább élesíti. Ezen osztozkodás bírja Japánt azon fegyverkezésre, mely a fölényt Keletáziában neki biztosította. A boxerlázadás előkészül – mint reakció – az európai invázió ellen. Vilmos kolóniális akcióját ott kezdte meg, ahol az a legveszedelmesebb, mert a legtöbb nagyhatalom volt érdekelve és ahol általános emberi szempontból a legkevésbé indokolt volt, mert a legműveltebb fajokkal állott szemben.

Az így megindult nagy verseny későbbi stádiumában, miután a boxerlázadást Németország vezetése alatt álló európai vegyes seregek legyőzték és Oroszország Kínában túlságos jó üzlethez jutott, Anglia és Németország egymáshoz közelítettek. 1900-ban szerződést kötnek a kínai status quo fentartása céljából Oroszország elleni élel. Végelemzésben azonban sajnos, ez a közelítés is csak eltávolította egymástól Angliát és Németországot, mert mikor Anglia ezt a megállapodást úgy magyarázta, hogy ez Németországot arra kötelezi, hogy az orosz mandzsúriai terjeszkedést megakadályozza, Németország ezen magyarázatot visszautasította (1902) és újra Oroszország felé közelített, úgy, hogy mikor a japán-orosz háború kitört, Németország Oroszország politikáját támogatja, anélkül azonban, hogy Oroszország és Franciaország közé éket tudna verni, Anglia pedig szövetségben van Japánnal.

Az így keletkezett ellentét a háború alatt oly élessé vált, hogy Anglia (1904) kijelentette a német nagykövetnek, hogy

akkor is kénytelen Japánnal tartani, ha ez a hatalom az oroszoknak küldött fegyverek miatt Németországnak hadat üzenne. A viszály már olyan nagy e két hatalom között, hogy Anglia kész a sárga fajjal tartani a germán testvér ellen.

A spanyol-amerikai háború (1898) szintén ellentétbe hozta az angol és német közvéleményt; az első Amerikával, a másik Spanyolországgal tartott. Mint az orosz-japán háborúban és a Balkári-háborúban, Németország a veszítőre, Anglia a győzőre fogadott.

Közismert, hogy a búr kérdés milyen mély éket vert az angol és német nép közé. Rokonszenvük és érdekeik ellenséges táborba osztják őket a híres császári sürgöny óta (1896) egészen a német hajók lefoglalásáig (1900) és Chamberlain beszédéig, amelyben ez az angol miniszter a német hadsereget megsértette (1902). Már olyan nagy ellentét van az angol és a német közvélemény között, hogy amikor Venezuela köztársasággal szemben a két kormány együttes akciót fejt ki, az angol néplélek ezen tény ellen foglal állást (1902).

Ellentét támadt a két ország között Kanada és Anglia azon elhatározása miatt is, hogy gazdaságilag szorosabb viszonyba lépjen. Míg a többi államok Chamberlain ezen politikáját mind elfogadták, Németország vámpolitikai retorzióra használja fel (1908) és ezzel szembehelyezkedik az angol imperializmus kedvenc gondolatával.

A balkáni kérdés, mely előbb közelebb hozta Németországot Angliához, a 90-es években szintén széjjel kezdi őket egymástól választani. Míg Bismarck nem csinált külön keleti politikát, hanem legfeljebb szövetségesét, Ausztria-Magyarországot támogatta, mely utóbbi hatalom Angliával karöltve járt el, Vilmos a Keleten vezető szerepet játszik és útja eltér az angolokétól. Vilmos keleti politikája nem azonos azzal, amelyet Ausztria-Magyarország Andrassy óta folytatott. Nem tűzi ki fő célul a Balkán keresztény népeinek védelmét, a Balkánnak reformok és autonómiák által való pacifizálását, hanem a török

birodalom katonai szövetségét akarja biztosítani és az egész Balkánt és főleg Törökországot gazdaságilag ki akarja használni. A német által felsegített török haderő szerepe az lett volna, hogy szükség esetében a Suez-csatornát és Egyiptomot fenyegetse.

Ezt a politikát Anglia korábbi politikájával, Beaconsfield politikájával sem lehetett volna összhangba hozni.

Andrássy és Beaconsfield koncepciói kiegészíthették egymást: a mi egyensúly politikánk a Balkánon és az angol hatalmi túlsúly török Ázsiában csodásan összeillenek; Vilmos császár és Beaconsfield keleti politikája egyenesen kizárják egymást, mert mindkettő arra törekszik, hogy a muzulmán világ feletti védnökség szerepét maga számára megszerezze.

Angliát a német politika ilyen fejlődése mindig idegessé tette volna, de főleg azzá tette most, mikor mindenütt folyt már a kemény verseny közötté és a német közgazdaság között, mikor a német-angol háború Bismarck idejében kizárt eshetőségét a német fejlődés lehetővé tette. S a törökbarát németek s az angol politika között annál könnyebben jött ellentét létre, hogy Londonban törökellenes politika kerekedik felül. Az angol demokrácia már Gladstone nagy agitációja s az örmény kegyetlenkedések után határozott törökellenes irányt vett fel. A török rendszert ösztönszerűleg utálja. Nagy-Britanniában Abdul Hamid egyike a leggyűlöltebb neveknek. S míg korábban ennek az antipátiának érvényesülését ellensúlyozta az az aggodalom, hogy ha megdől a török uralom, az orosz fogja Konstantinápolyra kezét rátenni, most ettől az eshetőségtől sem féltek már annyira. Mióta Beaconsfield Cyprust (1878,) Gladstone Egyiptomot (1892), Salisbury Sudant (1896-99) angh befolyás alá hajtották, Konstantinápoly sorsát már nem tartották oly fontosnak Indiára nézve, mint azelőtt. Sokan nagyobb veszélyt láttak a Németországra támaszkodó Törökországban, mint abban, hogy Konstantinápoly orosz védnökség alá kerül.

Így azoknál a keleti kérdéseknél, melyek nemzetköziekké váltak, Anglia és Németország ellentétes állásponton vannak. Salisbury az örmények és a görögök, Bülow a törökök mellett foglal állást. (1897).

Különösen aggasztotta az angol közvéleményt, hogy a német császár Ázsiában tartott egyik beszédében azt jelentette ki, hogy 300 millió mohamedán benne fogja mindig legigazibb barátját találni. Anglia sok millió muzulmán alattvalójával nem nézhette egykedvűen a hatalmas császár ilyen törekvését. A hamburg-bagdadi vonal német tervét, a gazdasági imperializmus német ideálját ilyen viszonyok között Angliában nemcsak gazdasági, hanem politikai terjeszkedési váagnak tartották és a terv sikerét akadályozni törekedtek. Ezen ellentétek elintéződtek ugyan, de rendkívüli módon hozzájárultak ahhoz, hogy e két nemzet egymással szemben bizalmatlanná váljék és hogy oly hangulat keletkezzék mindkét országban, melyben az ágyuk maguktól is elsülnek.

Ily komoly súrlódás, főleg azonban a császár politikájának egész iránya Angliában azt a meggyőződést ébreszti, hogy Németország Angliára nézve veszélyes lehet. Sokan meglepetés-szerű inváziótól féltek és mindenki érezte, hogy Németországban oly hatalom van keletkezőben, mellyel szemben okvetlenül szükség van ellensúlyra. Angol nézet szerint a flotta Anglia számára életszükséglet, Németország számára luxus. A brit felfogás tehát egyenes provokációnak tekinti, hogy Németország Anglia izgalmát semmibe sem véve, flottaépítkezési terveit folytatja. Igaz is, hogy ez az egész flottaakció tényleg Angliához volt mérve. Célja az volt, hogy Németországot Angliától emancipálja és a tengeren a brit hatalom egyeduralmát visszaszorítsa. Komoly részről nincsen soha szó Anglia megtámadásáról, de Németország a tőle megszokott alaposággal és erővel olyan hatalmi pozíció megszerzésén fáradozik, amelynek egyenes célja *Anglia eddigi* biztonságát, eddigi predominans világhelyzetét megszüntetni.

Németország II. Vilmos alatt olyan hatalmi pozíciót akar elfoglalni, amelyet eddig Anglia egy más államtól sem túrt el. Miért csináljon kivételt Németországgal szemben? Igaz, hogy II. Vilmos nem volt oly veszélyes Angliára nézve, mint pl. a katolikus reakció vezére II. Fülöp spanyol király, vagy mint volt XIV. Lajos, a Stuartok protektora vagy Napóleon, a világhódító, akik mind az angol szigettel szemközt levő tengerpartot uralták vagy akarták alávetni. Mindazonáltal a Németország által elfoglalt hatalmi pozíció olyan volt, hogy Angliának mindent meg kellett tennie, hogy magát vele szemben megvédje. Miután nem sikerült Németországgal megegyeznie és pedig, úgy hiszem, főleg Németország politikája miatt, amely nem bízott az angol szövetség lehetőségében és őszinteségében és szívesebben támaszkodott Oroszországra, mint Angliára, az is érthető, hogy Anglia minden követ megmozdít, hogy többi versenytársaival kibéküljön, szabad kezet biztosítson és barátokat szerezzen magának arra az esetre, ha Németországgal összeütköznek. Németországnak napról-napra erősödő világhatalmi pozíciója arra ösztökélte Angliát, hogy új politikát kezdjen, azt a politikát, mely Eduard király nevéhez van kapcsolva. Ez a politika pedig viszont izgatónan hatott a német kedély állapotára. Németország Eduard király tevékenységében offenzív szellemet látott, Anglia új iránya nála csak fokozta azt az elhatározást, hogy tekintélyét, világpolitikai súlyát mindinkább növelje és az imperializmus útján tovább kitarson. A páratlan katonai győzelmek és óriási gazdasági fellendülés által felfokozott német hatalmi öntudatot Anglia ellenakciója csak újabb erőfeszítésre bírta.

Franciaországnak is volt erős flottája és ezt Anglia eltúrte, Olaszország és főleg Franciaország az utóbbi évtizedekben sokkal nagyobb kolóniákat szerzett, mint Németország, Németországban tehát Anglia idegességét a német fejlődéssel szemben tisztán irigységnek és rosszakaratnak tekintették.

Megalakult az entente cordiale (1904) Anglia és Francia-

ország között, amely látszólag három csoportra osztja az európai hatalmokat, amennyiben a hármasszövetség és a kettős szövetség mellé állítja az entente-ot, tényleg azonban azáltal, hogy Franciaország az ententenak is, a kettős szövetségnek is tagja, Oroszországot is Angliához kapcsolja és az európai hatalmokat két táborra osztja, – az angol vezetés alatt álló ententera és a német vezetés alatt álló hármasszövetségre (1907-8). S a két tábor két kérdésben ütközik össze. Az egyik a marokkói, a másik megint az örökké válóság keleti kérdés.

A marokkói, kérdést az hozza napirendre, hogy Anglia és Franciaország Egyiptom és Marokkó sorsa fölött intézkednek anélkül, hogy azokat a népeket, melyek gazdaságilag érdekelve vannak, köztük az előretörő német világhatalmat, akár kielégítették, akár megkérdezték volna (1904). Anglia és Franciaország – mint Caillaux mondta – kölcsönösen biztosítják egymásnak Afrikában: „la liberté de conquête”*)-et. Európa Marokkó miatt kétszer a háború küszöbén állt (1905 és 1911), de mind a kétszer létrejött a megegyezés. Egyik fél sem volt a megoldásokkal teljesen megelégedve, Franciaország duzzog, mert kénytelen volt Németországgal számolni, mert egy külügyminisztert Németország miatt fel kellett áldozni (Delcassé) és mert afrikai birtokaiból valamit Németországnak kellett átengedni, Németország pedig, azért neheztel, mert Marokkóban Franciaország teljesen elérte céljait, mert határozott ellenállása, sőt harcias allűrjei ellenére kénytelen volt engedni és eltérni, hogy Franciaország magát a szerződéses megállapodásokon túltegye. A német pártok közül többen megálázónak tekintették a kompromisszumot és azt tartották, hogy az egész transactióban Franciaország maradt felül. Tényleg nem is tagadható, hogy az algecirasi konferencián Franciaországgal tartott a legtöbb hatalom és az egész transactióban Franciaország többet nyert, mint Németország. Parisban a Bismarck korában még eleven félelem Németországtól végleg megszűnt. E válsá-

*) Caillaux. „Agadir.”

gok közben az entente belső egysége megerősödött. A franciáknak kezdetben nehezen esett az angol barátságot elfogadni, mert az Angliával való egyezkedést Franciaországnak erős megalázása előzte meg Fashodában és mert az entente cordiale előfeltétele az volt, hogy Franciaország sok százados versengését a kolóniák terén Angliával szemben végleg feladja. A francia szenvedélyesebb is és nem bír oly gyorsan raisonból felejtetni, mint az angol. Épen ezért igen nagy jelentősége volt annak, hogy a marokkói válságban francia érdekekben állott az entente csatasorba és hogy ez a franciák érzelmét az új rendszer számára megnyerte. Anglia és Franciaország katonai egyezményt kötnek egymással, (1905-6), mely csak akkor hajtható ugyan végre, ha a két állam a casus bellit kimondja és nem jelent formai obligót de egyrészt mégis belsőbbé teszi az egymáshoz való viszonyt, másrészt a haderők csoportosítását már a békében is az entente összeműködésére alapítja, úgy, hogy e két szomszéd között oly egymásra való utaltság keletkezik, mely nehézzé teszi az egymástól való elválást és független fellépést. A hármasszövetség gyengéje ellenben a marokkói válság hatása alatt nyilvánossá válik. Francia államférfiak közzétett bizalmas nyilatkozataiból úgy látszik, hogy Olaszország a Tripolisban szerzett szabad kéz ellenértékéül már 1902-ben a hármasszövetséggel ellentétes titkos megállapodást létesített Franciaországgal és kijelentette, hogy Franciaország ellen harcolni nem fog, amire pedig Franciaország támadása esetében kötelezve lett volna. Akár igaz, akár téves e feltevés, tény, hogy van olasz irányváltás és hogy ez az irányváltás a marokkói válság hatása alatt a közvéleményben új tápot nyer. És az is tény, hogy amikor a marokkói kérdésben Olaszország a francia álláspontra helyezkedik, ez az új politika már positive cselekedetekhez vezet. Olaszország új orientációján már csak az változtathatna, ha Anglia a hármasszövetséggel tartana. De ennek ellenkezője történik és Anglia németellenes politikája Olaszország közelítését az ententehez megerősíti.

A marokkói válságok legfőbb végeredménye az idegek újabb felizgatása, harag, gyűlölség, újabb adag puskapor felhalmozása, mely csak szikrára vár, hogy lángra lobbanjon.

A keleti kérdés sokkal veszélyesebbé vált ebben az időben, mint bármikor ezelőtt, mert Szerbia orosz befolyás alatt teljes erővel nagyszerb politikát kezdett folytatni.

Hogy történt ez?

Az orosz kormány tudja, hogy Szerbiát orosz befolyás alá” állítani annyit jelent, mint minket két tűz közé szorítani, mint a cári befolyást határaink között megerősíteni és a cári befolyást a nálunk élő orthodox szerbekre kiterjeszteni. Minden orosz politikus tudja, hogy cári védelem alatt folytatott nagyszerb politika annyit jelent, mint Ausztria-Magyarország létkérdésének felvetése, mint cári védelem alatt való megtámadása integritásunknak éppen ott, ahol az integritás azért bír különös becsel, mert a tengerrel való összeköttetést biztosítja.

Oroszországra nézve, ha nem akar Ausztria-Magyarország ellen frontot csinálni, a tőle távol fekvő Szerbia sem politikailag, sem gazdaságilag nem fontos. – Gazdaságilag, katonailag és politikailag a Balkánnak azon részei voltak Oroszországra nézve állandóan jelentősek, melyek a Fekete-tenger és a tengerszorosok közelében vannak. Szerbia protekciója csak az Ausztria-Magyarország és Németország ellen irányzott politika eszköze lehetett. Amint Pétervár a nagyszerb eszmét védelme alá vette, tudni kellett, hogy az osztrák-magyar kérdést előbb-utóbb fel akarja vetni.

Azok az osztozkodási javaslatok, melyeket a pétervári udvar Katalin cárnő korától Gortschakoffig a bécsi kabinetnek tett, mind annak tudatán épültek fel, hogy az osztrák-magyar monarchiával való megegyezés előfeltétele, hogy Szerbia az utóbbi befolyásának körében maradjon. Kaunitz, Metternich, Buol, Andrássy, mind azok a külügyminiszterek, akik a keleti kérdéssel foglalkoztak, nem egyszer kijelentették, hogy ha Oroszország kezét Szerbia felé nyújtja, ez háborút jelent. Napoleon, a stratégiai kérdések legna-

gyobb mestere, többször mondotta, hogy Belgrád Ausztria-Magyarországra nézve vitális fontosság.

Ennek az alapigazságnak meg is felelt, hogy Bismarck a berlini szerződést Oroszországgal egyetértve a 80-as évek, bolgár válságai idejében úgy értelmezte, hogy a keleti Balkán, azaz Bulgária, orosz, a nyugati Balkán, azaz főleg Szerbia, osztrák-magyar befolyás alatt áll. Ő gyakran hangsúlyozta, hogy Szerbiában osztrák, Bulgáriában orosz politikát folytat. Igaz, hogy Andrássy ezt a magyarázatot sem fogadta el, de nem azért, mintha Szerbiában hajlandó lett volna orosz befolyást eltűnőni, hanem azért, mert szerinte a berlini szerződés az orosz befolyást az egész Balkánról kizárta. Szerbiára nézve nem volt véleménykülönbség, mindenki tudta, hogy Oroszországnak ott a szerződés értelmében nincs mit keresnie. Azt sem lehet elfogadni, hogy Oroszországot olyan régi tradicionális érzélem kapcsolta volna Szerbiához, amely Szerbia támogatását minden kockázat ellenére akkor is megmagyarázná – amikor azt érdek nem követeli. A napóleoni időkben Oroszország a szabadságharcban lévő Szerbiát saját érdekeinek biztosítása céljából teljesen feláldozta. A san-stefanoi békénél mostohán bánt állítólagos kedvencével. Amikor Battenberg hadai Belgrádot fenyegetik, mi, a monarchia mentjük meg Milánt, nem Oroszország. A reichstadi találkozástól, – amikor Gortschakoff Andrássynak megígéri Bosznia és Hercegovina annexióját, – a buchlaui entrevue-ig, amelyben ugyanezt helyezi kilátásba Isvolsky Berchtoldnak, a cári kormány Szerbia érzelmeit és érdekeit annyira sértő annexióhoz többször hozzájárult. A jelenlegi válság alatt Sasonw a következőket mondta: „Semmi érzéssel sem viseltetem a Balkán-szlávok irányában. Ezek számomra a legterhesebbek. „ Amikor a cár jó viszonyban akar velünk lenni, eltűri, hogy Szerbia a táborunkhoz csatlakozzék.

Szerbia sokáig alkalmazkodott is az európai felfogáshoz és a monarchiához simult, csak miután Milán király lemondott, kez-

dett irányt változtatni, csak a Karagyorgyevics dinasztia állt végleg Pétervár protekciója alá.

Irányváltásának oka az volt, hogy a monarchia keleti pozíciója gyengült, az orosz prestige ellenben növekedett. Milán azért közelített hozzánk, mert a berlini kongresszuson azt tapasztalta, hogy a keleti kérdésekben a mi befolyásunk volt döntő. Amint ez a befolyás gyengült, Szerbia magatartása is módosult.

Kínálkozott egy alkalom, mikor Ausztria-Magyarország befolyását újra dominálóvá tehetné volna Belgrádon és az akkor volt, amikor az utolsó Obrenovicsot utálatos módon felkoncolták. Úgy tudom, hogy akkor az orosz külügyminiszter a mi pétervári nagykövetünknek, Lichtenstein hercegnek, azt a propozíciót tette, hogy vonuljunk be Belgrádba, állítsuk ott helyre a rendet és vegyük át egy időre a kormányzást, ami szintén bizonyítja, hogy az orosz érdeklődés Szerbia iránt nem volt olyan állandó és mély, amint azt utóbbi időkben állították.

De ezt a kedvező alkalmat elszalasztottuk. Oroszország ajánlatát nem fogadtuk el. A Karagyorgyevics dinasztia megerősödött és ámbár ezt a mi passzivitásunknak köszönhette, halálos ellenségünké vált.

Az első ellentét közöttünk gazdasági téren mutatkozott. Andrassy koncepciója szerint a berlini szerződés által teremtett politikai helyzetet nem államjogi, hanem erkölcsi hódításokkal és erős gazdasági összeköttetések teremtésével kellett volna kihasználnunk. Ehelyett a német agrárvámok által (1905) a nyugatról kiszorítva, mi kelet felé akartunk elzárkózni és Szerbia állapot-behozatalát mindenféle eszközzel akadályoztuk. Az a szerencsétlen követelés, hogy Szerbia ágyúit a Skoda-gyárban rendelje, Szerbiában szintén nagy visszatetszést és ellenszenvet keltett. Az állat-egészségügyi zárlatok és a nehézkes szerződési tárgyalások épp azon időben keltettek irántunk rossz hangulatot, mikor Szerbia kevésbé kezdett tőlünk félni, mert a monarchiát belviszonyai

gyengítették. A keserűség és az a hit, hogy mi bomlunk, Oroszország pedig új szövetségesei által erősödik, terelték Szerbiát az orosz politika útjaira.

Oroszország politikája szintén oly változáson ment keresztül, mely hajlandóvá tette a szerb közeledés elfogadását minden nyilvánvaló veszélye és provokatív jellege ellenére. Miklós cár trónra jutása óta fő tevékenységét a távoli Ázsiára fektette. Miután a bolgár példa azt bizonyította, hogy a Balkánon az orosz vérrel alapított állam sem megbízható támasz, miután Oroszország egy hajszálnyira volt attól, hogy a Balkánon befolyását sok áldozata ellenére teljesen elveszítse és végül féleredménnyel volt kénytelen megelégedni Bulgáriában, miután a Balkánon várható előnyök méretei a legjobb esetben is elenyésző csekélyek voltak azon előnyökhöz hasonlítva, melyeket Ázsiában szerezhetett úgy a gazdasági lehetőségek, mint a területi nagyobbodása terén, a cár főtörekvését arra fordította, hogy Kelet-Ázsia felé terjeszkedjék.

Ez az igyekezet azonban hajótörést szenvedett a japánokon és a mögöttük álló Anglián. Beállt a reakció. Amint a Balkán-politika eredménytelensége készítette elő az ázsiai aktivitást, úgy az ázsiai vállalkozás sikertelensége, Ojama és Togo győzelme tette lehetővé Hartwig politikáját és szerbofil irányzatát. A cárok régiméje nem bírta el sokáig a passzív külpolitikát. A századok óta való folytonos nagyobbodásnak huzamosabb megakadása, a cár prestigejét veszélyeztette, forradalmat jelenthetett. Ezért táplálkozott az egyik offenzív gondolat a másik offenzív gondolat csődjéből. Ezért váltotta fel az ázsiai a balkáni aktív politika.

Különösen elősegítette ezt az új irányzatot Anglia előbb említett németellenes politikája. Oroszország, Anglia segítségével (1907-1908) Európa felé levegőhöz jut közvetlenül, miután Ázsiában áttörhetetlen fal elé került és ezt a kedvezőbb európai constellatiót fel is használja.

Köztünk és Oroszország között az ellentétet különösen az

élesítette ki, hogy éppen amikor az ázsiai epizód után Oroszország a Balkánon a régi kurzust újra képes és hajlandó felvenni, mi is erélyes Balkán-politikára készülünk. Mikor Oroszország a távoli Ázsiában volt elfoglalva, a Ballhausplatzon passzív politikát folytattak. Amikor Oroszország újból a Balkán felé fordítja figyelmét, olyan külügyminiszterünk van, aki Andrassy óta a legönérzetesebb nagyhatalmi politikát folytatni és keleti tekintélyünket emelni, gazdasági összeköttetéseinket szaporítani akarja. Értem báró Aehrenthalt. Ennek az ambiciózus, erélyes államférfinek első lépése a Szaloniki felé való vasúti összeköttetés biztosítása, már féltékenységet ébreszt Pétervárott, ámbár ez a lépés teljesen jogos és semmiképen sem agresszív. Ez az ellentét még nem is vezet a végső elhidegüléshez. A feszültség enyhül.

Isvolsky politikája nincs feltétlenül ellenünk irányítva. Bizonyos eredményekre szükség van a keleten, de ha velünk egyetértésben érheti el őket, annál jobb. Aehrenthal és Isvolsky Buchlauban találkoznak (1908) és úgy látszik, hogy megegyeznek. Oroszország a tengerszorosok kérdésének előnyös megoldása fejében Bosznia-Hercegovina annexióját hajlandó támogatni. A megegyezés azonban nem precizírozza sem azt, hogy az annexió mikor történjék meg, sem azt, hogy a tengerszorosok kérdése mikor vettessék fel, sem az eljárás mikéntjét. A megállapodás e hiányait kihasználva Aehrenthal önállóan cselekszik, egyoldalúan és váratlanul kimondja az annexiót. A tengerszorosok kérdése nem kerül napirendre. Isvolsky becsapottnak érzi magát. Éles diplomáciai harc indul meg. Szerbia háborúra izgat, – a fegyveres mérkőzés küszöbön áll.

Aehrenthal higgadt és kitűnő vívónak mutatkozik. A diplomáciai hadjáratot győzelmesen fejezi be. Az annexiót Európa elismeri. A hármasszövetség erősebb maradt, mint az entente, ámbár Olaszország nem bizonyul megbízható barátjának. Németország hűsége és erélye és Aehrenthal személyes tulajdonságai célhoz vezetnek. Bülow azt hiszi, hogy ez a diplomáciai győze-

nem az entente Einkreisung-ját kettészakítja, ámbár tényleg csak megsérti az entente-ot.

Sajnos ezen részleteiben kitűnően vezetett kampány alap-gondolata hibás volt és a világháborút előkészítette. Formailag világos jogtalanságot követtünk el, példát adtunk az agresszivitásra, amely példát Olaszország ránk hivatkozva sürgősen utánozta. Ezt részben azért is tette mert a mi sikereink után neki is szükséges volt bizonyos eredményeket felmutatni. Mi egy katonát, így garast sem nyertünk. Hatalmasabbak nem lettünk. Ellenkezőleg. A novibazári Szandzsákot feladtuk és a montenegrói tengerparton bírt jogainkról lemondtunk. A töröktől pénzzel vásároljuk meg azt, ami tényleg évtizedek óta úgyis a miénk volt. Oroszországot felbőszítjük, de meg nem gyengítjük. A szerb agitáció nem szűnik meg, sőt nagyobb gyűlölettel és következetességgel folyik, mint valaha. Oroszország és Szerbia fegyverkeznek. Pétervár revanche-ra készül, Japánnal megegyezik (1909), Olaszországhoz közelít (1908-09). A tengersizorok kérdésének megoldását előkészíti. Miután velünk nem sikerült céljaikat megközelíteni, Pétervárott hátunk mögött dolgoznak tovább a változatlan cél felé. Roccogni-ben a cár az olasz királlyal megegyezik, a király a tengersizorok kérdésében támogatja a cárt, Tripolis kérdésében pedig a cár segíti a királyt. (1909). Szerbia és Montenegró, melyek a Nikita király ellen elkövetett merénylet miatt egymástól elhidegültek, újra szövetkeznek.

Én ezen időben belügyminiszter voltam. A fentebb felhozott okoknál fogva az annexió ellen foglaltam állást. Azt kívántam, hogy Szerbiával számoljunk le, vagy Szerbiát oly megegyezésre szorítsuk, mely a hadseregét leszerelésre kényszeríti és megszünteti a Szerbia részéről jövő állandó fenyegetést. Oroszország nem volt kész. A japán vereséget még nem heverte ki és Japánhoz való viszonya még nem volt tisztázva. Azon nézetem voltam, hogy Szerbia engedni fog és lefegyverzése sikerül, ha pedig ellenállna, izoláltan marad. A most megjelent szerb

diplomáciai levelezésből látszik, hogy igazam volt. Ezek tanúsága szerint Isvolsky a leghatározottabban kijelentette a szerb követnek, hogy Oroszország nem kész és hogy akkor sem mozdulna meg, ha Ausztria-Magyarország Szerbiát megtámadná: Álláspontomat akkoriban a minisztertanácsi jegyzőkönyvben, mint különvéleményt iktattam be.

Az orosz cár Vilmos császár személyes behatása alatt újra közelíteni látszott hozzánk (1910-11). De ez a politika már olyan kevésbé felelt meg az új orosz közhangulatnak, hogy nem tarthatta magát. Az annexió óta a revanche gondolata maradt az orosz nemzeti eszme. Németország keleti politikáját - a Hamburg-bagdadi tervet - sem bírja Oroszország megemészteni, mert a távoli keleten megbénított birodalmat ez a terv nyugaton is passzivitásra kényszerítette volna.

Míg a távoli keleten Japán, a nyugaton Németország terfgoglalását kellene eltűrnie.

Az orosz revanche politika első diadala volt, hogy sikerült a Balkán-államok szövetségét saját protektorátusa alatt létesíteni oly célokkal, melyek elsősorban Törökország, másodsorban azonban ellenünk voltak irányítva (1912). Ez a balkáni szövetség a mi vereségünk volt. A Balkánból kilökött minket. Ha sikerülne ezen cári vezetés alatt keletkezett szövetségnek konszolidálódni, ellenfelünk már ekkor fényes elégtételt szerzett volna magának és a hatalmi egyensúly teljesen kárunkra változott volna meg.

Abban a hitben, hogy amint a Balkán-államok egyesültek, a török uralom Macedóniában úgysem tartható fenn és a szultánnak macedón-albániai birtoka csak tehertételt képezhet, a helyes ellenhúzást azon időben abban láttam, hogy mi a Balkán-államok Macedónia autonómiájára vonatkozó követeléseit támogatjuk, a Dívánt figyelmeztetjük, hogy ha nem enged, összes európai birtokait elvesztheti, a Balkán-szövetségeseeknek pedig a status quo antet garantírozzuk azon feltétel alatt, hogy érde-

keinket tiszteletben tartják. Ezt a háború első napjaiban (1912. október) jeleztem, a delegációban pedig valamivel később fejttem ki (1913. november és decemberben).

De nem ezt az utat követtük. Oroszországgal együtt azt a lehetetlenséget követeltük, hogy a keresztény államok a győzelem esetében is elégedjenek meg eddigi határaikkal. Ezen politika következtében köztünk és Szerbia közt nem jött létre megegyezés és érdekeinket a győző Szerbia ellen kellett megvédeni, ami örökös összeütközésekhez és a háború veszedelmének felidézéséhez vezetett. A végeredmény az volt, hogy Szerbia hatalmasabb lett és ha lehet, még elkeseredettebb ellenségünké vált, mint azelőtt volt.

A Balkán-háború alatt a világháború veszélye oly nagy volt, hogy Oroszország mindent meg tett, hogy ez esetre kilátásait javítsa. Japánnal (1912) megegyezik arra vonatkozólag, hogy az eventualis európai háborúban Japán az orosz keletázsiai érdekeket védelme alá vegye, orosz területet meg ne szálljon és ezek fejében Kiautschaut a némettől elvehesse. Oroszország Franciaországgal tengerészeti konvenciót köt, a nyugati határon próbamozgósítás címén csapatokat von össze.

Mindazonáltal a világháború mégis el volt kerülhető. Ebben az időben legalább még egyik államcsoport sem akarta a háborút és a békevágy dominált az összes kabinetekben.

De azért a marokkói és a keleti válság még is nagy lépést jelentett a háború felé. Az entente népei csak a marokkói válságban tanúsított kardcsörtetésünkre emlékeznek vissza s ebben a német imperializmus túrhetetlenségét vélik felismerni. A keleti háború után csak Montenegró és Szerbia ellen irányzott ultimátumunkról beszélnek. Elfelejtik, hogy Németország érdelemlegesen engedett a marokkói kérdésben, annak dacára, hogy Oroszország gyengesége idején katonailag előnyös helyzetben volt. Elfelejtik, hogy mi eltűrtük, hogy azok a délszláv államok, melyek ellenséges, agresszív céljaikat még titkolni sem tartották

érdemesnek, tetemesen megerősödjenek. Senki sem gondol arra, hogy hozzájárultunk, hogy az általunk felállított Albánia megnyirbáltassék, hogy Novibazár, mely minket Albániával összekötött, a barátságos török kezéből az ellenséges délszláv kézbe jusson, hogy a szaloniki-mese valótlanágát világosan bebizonyítottuk azzal, hogy elzárattuk magunkat a délszláv gyűrű által.

De nálunk is a dolgoknak csak egyik oldalát látják. Mi is csak arra emlékezünk vissza, hogy az entente Marokkóban Németországot ki akarta nullázni és nélküle akarta a világpolitikát irányítani, hogy még Caillaux, Franciaország legbékésebb miniszter-, elnöke is olyan politikát folytatott, a melyet később abban foglalt össze, hogy: „le Maroc pour la France, ou le conflit.”

Nálunk is csak arról esik szó, hogy az entente a Balkánon Szerbia agresszív politikáját védelme alá vette, ámbár ott fontos helyi érdekei nem voltak és elfelejtjük, hogy ellenfeleink végelemzésben mindkét kérdésben velünk megalkudtak és azt bizonyították, hogy legfőbb tekintetük mégis a béke biztosítása maradt.

A keleti válságnak következménye még károsabb volt, mint az afrikaiaknak, mert Marokkóban sikerült az ellentétek helyi okait teljesen megszüntetni (1911), míg ellenben a Balkánon ez nem történhetett meg.

Itt olyan helyi ellentétek maradtak fenn, amelyek a nagyhatalmak akarata nélkül is háborút idézhettek elő, – pld. első sorban a nagyszerb gondolat, összes komplikációval együtt.

A győzelmei által felbátorított Belgrád nemzeti programja teljességének megvalósításához lát. Miután Macedóniában célt ért, Bulgáriát legyőzte, Törökország legyengült, Ausztria és Magyarországban élő testvéreinek meghódítását készíti elő. Folyik az aknamunka határainkon belül. A cél: forradalmi állapotok felidézése által az osztrák-magyar kérdést felvetni és a háborút előkészíteni. Oroszország ez üzemeket jó szemmel nézi és a nagyszerb gondolatot szeretetteljes kitartással ápolja.

Nálunk a vezető körök mindjobban kezdtek kötelességszerűleg a kérdéssel foglalkozni, hogy miképpen lehet a szemellátható és tagadhatatlan veszélynek véget vetni. Én azon meggyőződésre jutottam, hogy Szerbiát izolálása után, vagy háborúban kell letörni, vagy arra kell kényszeríteni, hogy a nagyszerb gondolattal szakítson és valóban hozzánk közelítsen. De világosan láttam azt is, hogy ezt a célt a világháború nélkül csak külpolitikánk bizonyos megváltozásával érhetjük el.

Az eszköz: a detente a két ellenséges nagy államszövetség között a szerb kérdés megoldása előtt. Ezt a detente-ot még lehetségesnek tartottam ekkor is. Ausztria-Magyarország és Anglia és Franciaország között semmi direkt ellentét nem volt. Még a keleti válság alatt is érezhetővé vált, hogy Grey-vel a megértés lehető, hogy Anglia a mi keleti pozíciókat nem tartja magára nézve veszélyesnek. Csak Németország miatt tört ellenünk. Ezt a helyzetet kellett arra használni, hogy közvetítsünk. Anglia és Németország, ezen két fő versenytárs között, melyeknek viszálya élesítette ki a politikai helyzetet. A megegyezés utjai meg voltak, csak rá kellett azokra találni. Nagy volt a bizalmatlanság, a gyűlölet a két világ hatalom között, de egy olyan nagy konkrét ellentét sem volt köztük, amely csak fegyverrel lett volna elintézhető. Egyiknek sem volt olyan földje, melyre a másiknak okvetlenül szüksége lett volna. Egyiknek fejlődése, erősödése sem veszélyeztette a másik területét. Távolról sem volt az angol és német érdekek között az az ellentét, amely például sokáig megvolt Franciaország és Anglia között Indiában és Északamerikában, Poroszország és Ausztria között a német, vagy Savoya és Ausztria között az olasz kérdésben, amely a világháborúig Szerbia és Bulgária vagy Szerbia és közöttünk fenn állott. Anglia és Németország még nagyon sokáig megférhettek egymás mellett. Volt tér elég mindkettőjük fejlődésére.

Bismarck egy angol újságírónak egyszer azt mondta, hogy Angliát csak úgy nyugtathatná meg Németország, ha gazdasági

erősödését megállítaná. Ezt egy percig sem hittem el és ma sem fogadom el. Mindig az volt a meggyőződésem, hogy a megegyezés útja a flottaépítésre vonatkozó olyan megállapodás, mely az angol tengeri szupremáciát biztosítja. Mindig azt tartottam politikánk legnagyobb hibájának, hogy ez irányban nem tettünk komoly kísérletekét”, hogy elveszítve az iniciatívát, teljesen Berlin vezetése alá kerültünk és nem közvetítettünk. Mindig azon a véleményen voltam, hogy sokkal okosabb mindkét fél érdekében a megegyezés, mint a korlátlan verseny vagy pláne a háború..

Ha ezenkívül Oroszországot kielégítjük azzal, hogy megnyitjuk hadihajói számára a tengersizorokat azon korlátozással, hogy egyszerre csak egy hajó haladhasson át a török vizeken, erős hitem, hogy megteremthettük volna a szerb kérdés békés elintézésének előfeltételeit.)* Magával Szerbiával szemben arra kel-

*) A déttente szükségét a keleti háborút követő időben a delegációban és a sajtóban (1913. okt.- dec.) többször kifejtettem.

(Drei Reden über auswärtige Politik. 28. oldal). „Doch in diesem Bündnisse müssen wir eine gewisse selbständige Rolle spielen und ich stimme darin mit meinem g. Freunde Grafen Michael Károlyi überein, der gesagt hat, unsere Rolle in diesem Bündnisse sei die, daß wir die Gegensätze mildern, welche zwischen dem Dreibund und der Entente bestehen. In der Tat sind wir hiezu am meisten berufen, weil es zwischen uns und jenen übrigen Großmächten die wenigsten speziellen Interessengegensätze gibt. Ich glaube, daß wir hierin dem Dreibunde, dem Frieden Europas großen Nutzen leisten können. Europas Friede ist so lange gesichert, als zu dem französich-deutschen Gegensatz nicht ein anderer akuter Gegensatz hinzukommt. Ein solcher war in der letzten Zeit der deutsch-englische, und seit der Annexion wieder der Gegensatz zwischen Russland und uns. Diese Gegensätze brachten es mit sich, daß der Friede fast einen Krieg aufwiegt, daß er mit so schrecklichen materiellen Opfern ist, den man à la longue wirklich nicht ertragen kann. Da muß Hilfe geschaffen werden; das ist unsere Pflicht der Menschheit gegenüber, unsere Pflicht gegen uns selbst (So ist's! im Zentrum) unsere Pflicht gegenüber der wirtschaftlichen Entwicklung. So lange die Atmosphäre Europas mit so viel Pulverdampf erfüllt ist, wie das in den letzten fünf-sechs Jahren der Fall war, ist ein wirtschaftlicher Aufschwung in Europa fast ausgeschlossen. Hier tut Abhilfe not. (So ist'st im Zentrum.)

Mittlerweile hat sich von den erwähnten Gegensätzen der eine, dreideutsch-englische, wie ich höre, gemildert, was jedenfalls ein großer Vorteil ist. Mit großer Freude begrüßte auch ich es, daß unser Thronfolger in Lon-

lett volna szorítkoznunk, hogy teljes regimeváltozást idézzünk elő – bármi áron, amely új régimet azzal támogathattuk volna, hogy jó gazdasági szerződést kötünk vele, hogy számára a szabad kijuthatást a tengerhez biztosítjuk, persze minden korridor nélkül, csupán nemzetközi gazdasági és tarifális szerződések által.

don war und daß er den Faden der persönlichen Fühlungnahme mit der dortigen Dynastie aufgenommen hat. Es ist sehr nützlich, wenn wir in ein intimes vertraulicheres Verhältnis zu England treten, denn Englands Interessen sind traditionellerweise mit den unserigen identisch. Hauptsächlich im Orient läuft seit dem 18. Jahrhundert die englische Aktion bis zum heutigen Tage fast immer mit der unserigen parallel, ausgenommen – wir bedauern es genug – bei dem Anlaß der bosnischen Annexion. Diese Interessengemeinschaft berechtigt zur Hoffnung, daß wir imstande sein werden, auch zur Milderung des Gegensatzes zwischen England und Deutschland beizutragen.

Folgt unser Verhältnis zu Rußland. Da sind wir direkt interessiert. Ich würde es für die wichtige notwendigste Sache halten, wenn wir jetzt die Spannung zu mildern versuchten, die zweifellos zwischen uns in den letzten Jahren bestanden hat. Ich glaube, daß jetzt eine günstige Gelegenheit dazu verbunden ist, und dabei schreckt es mich absolut nicht, daß das Verhalten Rußlands uns gegenüber in den letzten Zeiten kein freundschaftliches war. Im Gegenteil, gerade dieses bildet den Anreiz für mich, die Besserung unseres Verhältnisses zu Russland für dringlich zu erkennen.

Denn ohne realen, wirklichen Interessengegensatz, bloß auf Grund gewisser Empfindlichkeiten der Selbstliebe und des Prestiges besteht dieser Konflikt, der in gewissen Fällen grosse Gefahren nach sich ziehen kann und uns jedenfalls ungeheures Geld kostet. Ich habe volles Vertrauen dazu, daß man ihn mildern wird können, denn ich sehe keinerlei Grund dazu, daß dieser Gegensatz bestehe.”

„Frankreich gegenüber wäre es, glaube ich, gleichfalls richtig, ein wenig andere Töne anzuschlagen. Ich hatte nicht gewünscht, das, was ich im Ausschusse gesagt habe, hier nochmals vorzubringen; nachdem aber die Sache heute wieder erwähnt worden ist, so will ich darauf zurückkommen, daß ich den Ton des Exposés für nicht sehr gelungen gehalten habe, denn dasselbe enthält nur Einwände, ohne jedes Wort der Anerkennung, und doch ist es, wenn auch an den Pariser Pressorganen manches auszustellen ist, zweifellos, daß in Frankreich auch der Wille zum Frieden sehr groß war und daß muss jeder friedliebende Mensch mit Dank anerkennen.”

Ezen politikát azzal is törekedtem előkészíteni, hogy kerestem francia államférfiakkal az érintkezést. Egy Franciaországban élő magyar (Mannheim) közvetítésével Steg volt miniszterrel kellett volna találkoznom, amit azonban a közbejött háború megakadályozott.

Az ententenak nem kellett volna Szerbiát feladni, csak a nagyszerb eszmét, mely neki csak addig ért valamit, míg vagy háborút akart velünk kezdeni, vagy azon hitben volt, hogy mi fogjuk megtámadni, de minden értékét elvesztette volna, mint minden agresszív gondolat, ha a detente sikerül.

A detente esetében a szerb kérdést világháború, sőt háború nélkül meg lehetett volna oldani, a detente nélkül erre alig volt kilátás. A két nagy államszövetség kölcsönös bizalmatlansága és gyűlölete közben csak nehezen lehetett azt remélni, hogy az entente megengedje, hogy Szerbia kezéből azt a kardot kicsavarjuk, amelyre szüksége lehetett neki is.

Kormányunk is érezte a szerb veszély megszüntetésének szükségét. De fő hibája volt, hogy megszűnt az európai politikában önálló akarattal bírni, csak Balkán-politikát folytatott, a szerb kérdést pedig békében csak az európai politika némi megváltoztatása esetében lehetett elintézni. A szerb veszedelem az európai helyzet folyománya volt és azt csak az alap-bajjal együtt lehetett volna vér és vas nélkül orvosolni.

Berchtold már 1913-ban gondolt a fegyveres leszámolásra, de Olaszország azon nyilatkozata, hogy minket ez esetben nem támogatna, megállította. Éppen akkor, amikor a szerencsétlen serájjevoi attentatum megtörtént, a balkáni egyensúly megváltoztatásával akarta Berchtold a szerb veszélyt ellensúlyozni. A közvetlen a serajevoi gyilkosság előtt megírt memorandumból látjuk, hogy akkor a külügyministerium Bulgáriát végleg meg akarta nyerni s tisztázni akarta Romániával szemben a helyzetet, ami helyes volt, de nem volt elég, mert a kérdés lényege – újból hangsúlyozom és aláhúzom – az ententéhez való viszony megjavításában rejlett. Bár ebben az irányban is történtek kísérletek, de sajnos úgy látszik nem a kellő komolysággal, semmi esetre a kellő sikerrel. Anglia és Németország megegyeztek egymással egyes kérdésekben, például tisztázták a portugáli kolóniákra vonatkozólag céljaikat (1913-14) és a bagdadi vonalra vonatkozólag is kielégítő

megoldást találtak (1914), de ezek a megállapodások nem érintettek oly kérdéseket, melyek főokai voltak a kölcsönös bizalmatlanságnak s nem voltak új politikai irány kísérő jelenségei, mint a francia-angol és az angol-orosz konkrét kérdésekre vonatkozó megállapodások.

A flotta kérdését nem sikerült tisztázni. 1912-ben a marokkói válság után és még az utolsó balkáni háború előtt történt ugyan ez irányban kísérlet, de ez a kísérlet sajnos, kudarcot vallott.

Folytatódott tehát a verseny a tengeren a két világhatalom között. A tengerszorosok kérdésében sem történt semmi és az oroszok hangulata velünk szemben napról-napra romlik.

Új izgalmat okozott Limán von Sanders német tábornok törökországi szereplése, melyben kísérletet láttak arra, hogy a török hadsereg mediatizálódjék és német parancs alá kerüljön. Féltik Konstantinápolyt a német uralomtól. A német kormány engedékenységgel ezt az ellentétet is megoldotta, de utóhatása, úgy mint sok más békésen elintézett vizálynak, megint csak a bizalmatlanság erősödése volt.

Az orosz sajtó éles támadásokat közöl, különösen a Novoja Vremja folytat nagy hadjáratot Németország ellen a német-orosz kereskedelmi szerződés ürügyéből. Ezzel párhuzamosan az orosz hadvezetőség is mindig nyíltabban készül a háborúra. A hadügy-miniszter kérkedik hadi készütségével, Franciaországot fegyverkezésre szólítja fel a nyilvánosság előtt. Előkészül a mobilizálásra és pedig nemcsak oly szerves intézkedésekkel, melyek azt állandóan gyorsíthatják, de oly intézkedésekkel is, melyek csak az akkori mozgósítást könnyítették meg és kidobott pénzt jelentettek, ha ez a mozgósítás nem hajthatná végre. Ilyenek pl. bizonyos hadköteles kategóriák fegyver alatt való visszatartása, mások behívása. Csapatszállítások és koncentrálások által a mobilizálás tulajdonképpen már titkosan folyamatban van. A cár meglátogatja Károly román királyt és valósággal udvarol neki, hogy a barátságát megnyerje.

Mivel a japán háborúban és az utolsó Balkán-háborúban Oroszország politikai hatalma és közgazdasága saját testén érezte annak káros következményeit, hogy a Dardanella nem az övé, a tengersizorok kérdése az orosz politikában mindig nagyobb szerepet kezd játszani. A kompromisszumos megoldás helyett mindinkább a radikális megoldásra, a békés megoldás helyett a háborús megoldásra gondolnak. Sasonow 1914. februárjában hivatalosan kijelenti egy szaktanácskozásban, hogy a tengersizorok birtokbavétele „az orosz történelmi missziója”. Ámbár a közeljövőben nem lát előre komplikációkat, még sem vállalhat a külügyminiszter garanciát a balkán status quo fenntartására, ezért szükségesnek tartja a tengersizorok megszállásának katonai tervét már most megállapítani. Az egész orosz kormányzat egyetért a külügyminiszterrel a feladat sürgősségében és fontosságában.

Az orosz politika az elhatározás komolyságának teljes tudatában ezzel oly célt tűzött ki, mely világháború nélkül nem valósítható meg.

A detente-tárgyalások Angliával, ámbár a békét célozták, Oroszországban a harci pártot erősítik. Mentől közelebb van a lehetőség, hogy Anglia Németországgal kiegyezik, annál erősebben dolgozik Oroszország azon, hogy ezt megakadályozza és bensőbbé tegye a viszonyt az entente-on belül. 1914. áprilisban Isvolsky rendes szövetséget akar Angliával létesíteni. Tárgya-» lásokat indít meg a tengerészeti konvenció megkötése céljából. A francia államférfiakat is meglepi, hogy Grey hajlandó az oroszral ugyanazon viszonyba lépni, mely Franciaországhoz fűzi. A fegyverkezési verseny mindenütt új lendületet vesz. 1913-ban Németországa nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a balkán hatalmi helyzet megromlását saját belső erejének kifejlesztésével-helyrehozza. Franciaország a hároméves szolgálati időhöz folyamodik. Ausztria-Magyarország is fejleszti haderejét.

Ilyen feszült világhelyzetben történt a serajevói gyilkosság,

amely nem volt magában álló attentatum, hanem egy egész merénylet sorozat befejezője. Puszkaporos toronyban gyulladt ki az egyik legerősebben megtöltött hordó. Kölcsönös bizalmatlanság atmoszférájában kellett azt a kérdést megoldani, melyet bizalommal is csak nehezen lehetett volna elintézni, mert a kérdés lényege az volt, hogy Szerbia a nemzetiségi elv alapján magáénak tartja azt, ami becses és kétségtelen tulajdonunk volt. Mindenki érezte, hogy a gyilkosság nem az egyén ellen volt irányítva, hanem a monarchia képviselője ellen. Mindenki látta, hogy a gyilkosságot nem egyes elszigetelt fanatikuskok követték el, hanem azt egy egész társadalom izzó gyűlölete termelte és hogy e gyűlöletet a szerb állam hivatalos politikája tudatosan szította. Ezért volt természetes, ezért talált nálunk mindenütt helyeslésre a monarchia azon elhatározása, hogy ezzel az irányzattal leszámol és Szerbiát bármi áron is leszerelésre kényszeríti.

Semmit sem változtat a helyzeten, hogy a lövést bosnyák honos irányította bosnyák területen, mert ez bosnyák szerb nemzetiségű volt, szerb politikát folytatott, Szerbiából jött impulzusnak volt eszköze és Szerbia érdekében akart cselekedni. S ha az entente részéről gyakran hivatkoznak arra, hogy a cárok életét külföldön szőtt merényletek gyakran veszélyeztették és Carnot francia köztársasági elnököt olasz döfte le anélkül, hogy ezért Oroszország vagy Franciaország bárkitől elégtételt követelt volna, azt válaszolom, hogy ez igaz, de nem bizonyít semmit, mert más volt a helyzet amaz esetekben. Ott anarchista attentatumokról volt szó, nem pedig nacionalista merényletekről, nem olyanokról, amelyek szomszéd nemzetek ellenséges politikájának következményei. Eme korábbi gyilkosságok nem követték el ellenséges országok követeléseinek érdekében és politikája folytán. A merénylők célzatait saját nemzeteik is a legkeményebben és a lehangosabban elítélték. Vajjon nyugodtan tűrte volna-e Franciaország Carnot meggyilkolását, ha ez örült tett annak lett volna következménye, hogy Olaszországban a kor-

mány, a dinasztia, a sajtó Nizza, Sardinia és Tunis meghódítására izgat és ezen izgatások adják egymásután fanatikus kezekbe a tört a francia állam képviselői ellen?

Ezzel befejeztem az első kérdésre adandó válaszat s megindokoltam, hogy miért fogadta a nemzet túlnyomó többsége, miért fogadtam én is megnyugvással az ultimátum híret, ámbár róla előzetesen semmit sem tudtam és az ultimátum módját és hangját sem akkor, sem később ügyesnek nem tartottam. Éreztük, hogy vitális nemzeti érdekek védelméről, defenzív célú politikáról van szó, olyanról, melyet minden hazafinak támogatni kell, akár helyesnek, akár helytelennek tartja a kormány eddigi eljárását.

Megengedem, hogy elképzelhető olyan közszellem, amely ilyen veszélyes helyzetben, ilyen támadások hatása alatt, ilyen arculütés után sem gondol erőszakos visszatorlásra, amely hajlandó saját jogáról lemondani vagy hajlandó életérdekeit nemzetközi bíraskodásra bízni. Az a nemzet, amely valaha a múltban a mienkhez hasonló esetben sorsát mások igazságszeretetére bizta, erkölcsi joggal követelhetné, hogy példáját utánozzuk mi is. De ilyen nemzet nincsen. Hasonló esetben még egy állam sem fordult harmadik tényező jóakaratahoz.

A serajevói vérengzés következtében az eldöntendő kérdés nem az volt, hogy a szigorú jog szempontjából a sarajevói gyilkosság és a szerb társadalom részvétele ebben a gyilkosságban nekünk milyen elégtétel vagy biztosíték követelésére adhatott alapot, hanem az, hogy a gyilkossággal kapcsolatos, Jetünket s a nemzetközi békét állandóan fenyegető szerb politika megszüntetésére milyen garanciákra van szükségünk. Ilyen kérdés felett pedig még sohasem döntött a hágai bíróság. A közfelfogás a nemzetközi reform pártolói között ezen időkbén még az volt, hogy a nemzeti becsületet és a létérdekeket érintő kérdések nem valók a bíróság elé.

Mikor. Krüger Angliának felajánlotta a bíróságot hasonló fontos kérdésben, Anglia azt visszautasította. Az Anglia és Fran-

ciaország között létrejött szerződésben *expressis verbis* kimondták, hogy a bíróság hatásköréből az ilyen ügyeket ki kell zárni. Mikor tehát mi sem akartuk létérdekeinket a hágai bíróságra bízni, járt utón haladtunk. A közfelfogást és az eddigi gyakorlatot tekintve, senkinek sincs joga ezért nekünk szemrehányást tenni.

Mikor a nemzet helyeselte a Szerbiával való leszámolás gondolatát, mikor lelkesen engedelmeskedett a katona kötelességének, a bevonulási parancsnak, igazában vélt lenni, tisztán védelmi politikát vélt folytatni. Az akkori eljárásáért nincs is oka a nemzetnek magát utólag sem szégyelni.

A mai háború irtózatosságot következményei remélhetőleg arra fogják a népeket hangolni, hogy a nemzetközi viszályok elintézésére békés módot találjanak. De ha nem ítéljük el egyaránt az eddigi háborúkat folytatott összes népeket, a jövőben remélhetőleg uralomra jutó elvek alapján, akkor felettünk sem szabad pálcát törni, mert nálunk, magyaroknál egyetlen olyan ember sem volt, aki a háborút hódításért, hatalmi terjeszkedésért akarta volna felidézni, nálunk axiómaszámba ment, hogy elég a nem magyar lakos a magyar területen és hogy hiba volna a hódításért akár csak egy emberi életet is kockára tenni. Mi arra is túlságos gyengék voltunk, hogy a háborútól valami nagy világpolitikai szerepet, vezető befolyást várjunk.

Oroszország oly legyőzését, mely hosszú időre tehetetlenné tette volna a cárizmus agresszív politikáját, senki sem merte remélni. Franciaország vagy Anglia letörése, és Németország szupremáciája az egész kontinensen pedig nem képezhetett olyan célt, melyért józan magyar ember vérét áldozni akarta volna. Ellenkezőleg, mint minden kis nemzetnek, a miénknek is az egyensúly fenntartása volt az érdeke, – ezt pedig a háború megdőnteni fenyegetett. Mi a háború gondolatával kizárólag birtokállományunk megvédése céljából barátoktunk meg. Minden más állítás vagy tévedés, vagy hazugság. Bizonyítja ezt Tisza magatartása

is a döntő közös minisztertanácson, aki Magyarország nevében foglalta el az összes jelenlevő kormányférfiak között a legbékésebb álláspontot, s aki szintén a mi nevünkben fogadtatta el, nem hangulat keltés kedvéért, hanem a vezető politikai gondolat kifejezéseként azt a javaslatát, hogy nem folytatunk hódító hadjáratot, nem akarunk szerb területet megszerezni.

MÁSODIK FEJEZET.

Kit terhel a vétkeesség a háborúért?

II. Frigyes porosz király teli kincstárt, jó sereget örökölt. Érezte, hogy nagy tehetsége van. Dicsőség után vágyott. Az osztrák Szilézia szépen kiegészítette volna tartományait. Ezért megtámadta Ausztriát. Cavour, a nagy olasz államférfiú belátta, hogy csak Ausztria testén át érheti el az olaszok egyesülését, ezért kereste az alkalmat a háborúra és Plombièreben III. Napóleont megnyerte a támadás gondolatának. Bismarck tudta, hogy Ausztria kiszorítása nélkül Poroszország nem bírja Németországban a hegemoniát megszerezni s ezért ürügyet keresett arra, hogy belékössön Ausztriába.

Kik vitték ezen férfiak szerepét a jelenben? Lord Grey, Bethmann-Hollweg, Berchtold, Poincaré vagy II. Vilmos?

Mi nem akartuk a világháborút, sem Németország, sem Ausztria-Magyarország, de abban megegyeztünk mindketten, hogy Szerbiát meg kell alázni és gyengíteni.

A középhatalmak politikai célja a meglevő fenntartásában kulminált, nem pedig oly hódításban, melyért világháborút érdemes lett volna kockáztatni. Németországnak egyetlen létező hatalmi viszonyt változtató gondolata a német flotta fejlesztése volt, de ez a gondolat sem épült fel azon a feltevésen, hogy más államok erőtenyezőit letöri vagy meggyengíti, az csak saját erőforrásai békés kifejlesztésével járt volna. Sőt éppen szövetségünk ezen ambíciója szólt legjobban a világháború ellen, mert világos, hogy csak a béke alatt lehetett a flot-

tát kifejleszteni. Ha Németország korábban kezd háborút, mintsem a tengeren megkezdett munkáját befejezte, nagy áldozatok eredményeit kockáztatta volna, a siker minimális kilátásával.

De ha nem is akartuk a világháborút, akartuk Szerbia letörését. Ausztria-Magyarország azért akarta a szerb kérdést gyökeresen megoldani, mert érezte, hogy ha a gyilkosság után sem kap arra komoly garanciát, hogy Szerbia agresszív politikáját többé nem fogja folytathatni, akkor a monarchia megszűnik akcióképes lenni, megszűnik a jövőjében bízni, széjjelmálik, mint az oldott kéve. Ilyen esetben nem lehet reménye arra, hogy a Balkán-helyzet megjavuljon, az csak romlani fog. Ilyen esetben biztosra vette, hogy gyengeségét ellenségei megtámadására fogják kihasználni.

Németország azért óhajtott a szerb veszéllyel végezni, mert látta és érezte, hogy az entente államai azért vették Szerbiát védelmükbe, mert általa Németországot akarták gyengíteni. Minket a német világbirodalom előretolt bástyájának tekintettek. A szerb előnyomulás feladata volt ennek a német előretolt hadi állásnak elzárása a tengerszorosoktól. A nagyszerb gondolat világpolitikai hivatása Németországot a kelettől elvágni. Ha szövetségesünk minket ezen nyomás alatt összeroskadni hagyna, önmagát adná fel és önmagát szolgáltató ki azon koalíciónak, melynek agresszív céljairól meg volt győződve. Vitális érdekei és érzelmei egyaránt követelték, hogy oly megoldást keressen, mely leoldja a fejünk fölött lógó jugoszláv Damokles-kardot.

Ezért történt, hogy miután a szerb kérdést megpendítettük, Tschirsky nagykövet, mint azt nekem később elmondta, minket erélyes akcióra törekedett befolyásolni és azt éreztette velünk, hogy Berlinben Ausztria-Magyarország elveszteni értékét, mint szövetséges, ha nem bírná a szerb kérdést megoldani.

A német császár és a kancellár azon a nézeten voltak, hogy legelőnyösebb volna a gyors katonai fellépés (június 7).

Azon első minisztertanácson, mely Bécsben az új politikai helyzettel foglalkozott, az összes résztvevő közös és osztrák miniszterek, a háború és pedig a gyors, meglepetésszerű háborút tartották egyedül célhoz vezetőnek. Csak Tisza akadályozta meg, hogy ilyen irányú határozat hozassék. ő megelégedett volna a diplomáciai győzelemmel, mely aktívabb keleti politika kiinduló pontja lehetne és megjavítaná helyzetünket.

De nem ez a felfogás irányítja tovább a monarchia politikáját. Mindenből azt kell következtetnem, hogy az ultimátum megszövegezésénél és az egész későbbi akciónál már megint azon szándék érvényesült, hogy Szerbia háborúba szoríttassék. Tisza közbelépése következtében Szerbiának lehetősége nyílt a háborút elkerülni, de miután Szerbia e lehetőséget ki nem használja azonnali gyors visszavonulásra, a további eljárásunk – úgy látszik – megnehezíteni igyekezett azt, hogy Szerbia később teljes megaláztatás nélkül mégis élhessen ezzel a lehetőséggel.

De ha az új Vörös könyv adatai teljesen világossá teszik is azt, hogy Bécsben és Berlinben a Szerbiával való háborút tekintették a legjobb megoldásnak, úgy azt éppen olyan kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy a világháborút kerülni akartuk. De kell-e ezt egyáltalában bizonyítani? Nem magától érthető-e, hogy a monarchia és az agg uralkodó nem akartak világháborút? Az a tény, hogy a kezdeményezést mi ragadtuk magunkhoz, nem pedig Németország, nem eléggé bizonyítja-e, hogy szerényebb célról volt szó, mint – világháborúról? Egyetlen német, osztrák vagy magyar miniszter sem beszélt arról, hogy fel kell az alkalmat arra használni, hogy legyőzzük Oroszországot vagy az ententot, avagy hogy a két világszövetség közti helyzetet fegyveres kézzel egyszersmindenkorra tisztázni kellene. A világháborúról csak mint egy eventualitásról van szó, olyanról, melyet csak azért kell megkockáztatni, mert úgylis alig kerülhető el. Egész diplomáciai tevékenységünk abban a kísérletben merül ki, hogy az európai kérdést elválasszuk a szerb kérdéstől.

E célból készek vagyunk Oroszországgal megállapodni érdekeinek biztosítása tekintetében, e célból hajlandók lennénk Szerbiának kedvező békefeltételeket nyújtani, csupán arra helyezünk súlyt, hogy előbb katonailag leszámolhassunk vele.

Tiszának azt az indítványát, hogy mondja ki a minisztertanács, hogy Szerbia rovására nem akarunk hódítani, a miniszterium azért fogadja el egyhangúlag, mert reméli, hogy így elkerülhető lesz a világháború.

Mikor azonban világosan látjuk, hogy ez elérhetetlen, és a szerb háború világháborút fog okozni, politikánk módosulni kezd.

Ez körülbelül július 29-én történt meg, miután Oroszország Ausztria-Magyarország ellen mozgósított és Grey határozottan megüzente Bethmann-Hollwegnek, hogy ne számítson az ő neutralitására, aminek következtében tartani lehetett attól, hogy Anglia igen gyorsan fogja a beavatkozást elhatározni.

A német császár, aki már a Szerbia által adott válasz alapján tárgyalni akart, most már a világháborútól megriadva, az engedékenységet tanácsolja. Bethmann-Hollweg Berchtoldnak csaknem fenyegető hangon ír és Greynek azon javaslatát támogatja, hogy csapatainkat állítsuk meg és kézizálogként megtartva Belgrádot, a nagyhatalmak közvetítését fogadjuk el közöttünk és Oroszország között.

Mi is változni látszunk. Oroszországgal konverzációba bocsátkozunk a szerb ultimátum felett (július 30), ámbár Berchtold július 28-án még nem járult hozzá Sasonow ilyen irányú indítványához. Az eddig visszautasított négyes közvetítést is hajlandók vagyunk elfogadni bizonyos feltételek ellenében. Még nem adjuk fel azt a tervet, hogy a szerb hadsereget megverjük, mert – azt mondja a külügyminiszter – „két-három éven belül Szerbia újabb támadásától kell tartanunk,” de engedményt mégis teszünk és ki tudja, hogy az első engedménynek a következői nem lesz-e újabb közelítés?

Az entente diplomatái reménykedni kezdenek, de ekkor következik be. Oroszország általános mozgósítása, mely egy csapásra véget vetett a békelehetőségeknek. Németország előre jelezte, hogyha Oroszország ellene mozgósítana, ő kénytelen lenne ugyanazt megtenni, nála pedig az általános mozgósítás háborút jelent. Oroszország tisztában is van cselekedetének komoly következményeivel. Sasonow Poincarénak üzentette (július 29), hogy katonai intézkedései következtében náluk „a háború elkerülhetlenségével” számítanak. Berlint az orosz mozgósítás arról győzi meg, hogy Oroszország háborút akar és a kormány csak egy kötelességet érez: a háború azonnali megindításával a győzelem kilátásait javítani s a nagyobb gyorsaságában rejlő előnyt kihasználni.

Mikor az orosz mozgósítás kettévágta a tárgyalást, még lehető lett volna a háborút elkerülni. A közvetítő kísérletek nem fejeződtek be, nem hiúsultak meg végleg. Lehető lett volna még, hogy Ausztria-Magyarország első katonai eredményei után megállítsa csapatait és alkuba bocsátkozik. Lehető lett volna, hogy az entente Szerbia legyőzését eltűri és azzal elégszik meg, hogy a katonai gyengítése után Szerbiát megmenti és a békekötésnél életképességét és függetlenségét biztosító feltételeket ér el.

Az orosz mozgósítás semmisíti meg a lehetőségeket. Minek a következménye volt ez a mozgósítás? Az oroszok háborús akaratának? Mit tudunk az entente-államok szándékairól? Vegyük sorra őket, nem találjuk-e meg közöttük a keresett gonosztevőket?

Kétségtelen, hogy Franciaországnak volt oka a világháborúra.

Elzász-Lotharingiát csak világháború szerezte meg Franciaország számára; az 1870-71. esztendő keserves emlékeit csak német vér moshatta le. Az utóbbi időben napfényre került okmányok bizonyítják is, hogy az entente cordiale és a marokkói válság óta főképp Franciaország, mindjobban közelíteni érzi a nagy mérközés, „a nagy történeti igazságszolgáltatás” percét.

1911-ben, a marokkói válság idejében, a londoni szerb, követnek Cambon francia nagykövet, tehát mindenképpen illetékes és elfogulatlan egyéniség azt mondja, hogy valószínű, hogy az akkori ellentétek békés megegyezés útján fognak megoldatni, azonban: „durch diese Verständigung werden nicht und können nicht für längere Zeit die Gefahren beseitigt werden, welche von der draufgängerischen Politik Deutschlands drohen. Das Resultat dieser Verständigung wird nur ein Aufschub des Krieges um 3 bis 4 Jahre sein!” „Frankreich ist sich bewusst, dass ihm in jedem Falle der Krieg aufgezwungen werden wird. Aber Frankreich sowohl als auch seine Verbündeten sind der Ansicht, dass selbst um den Preis grösserer Opfer der Krieg auf einen entfernteren Zeitraum verschoben werden müsse d. h. auf 1914 bis 1915!”*)

1912-ben Poincaré akkori miniszterelnök kijelenti Isvolsky-nak: „Frankreich ist unzweifelhaft friedlich gesinnt und sucht und wünscht keinen Krieg, doch Deutschlands Auftreten gegen Russland wird diese Gesinnung sofort ändern, und er ist überzeugt, dass in diesem Falle das Parlament und die öffentliche Meinung die Entschlossenheit der Regierung in der Erweisung einer bewaffneten Unterstützung Russlands ausnahmslos billigen wird.” Az olasz nagykövetnek ugyanezt mondja: „Im Laufe des Gesprächs sagte Poincaré zu Tittoni, dass, wenn der Österreich-serbische Konflikt zu einem allgemeinen Kriege führe, Russland voll und ganz auf die bewaffnete Unterstützung Frankreichs rechnen könne.”

1913-ban, a balkáni háború alatt, Benckendorff orosz londoni nagykövet, tehát megint egy kompetens és részrehajlatlan tanú, azt jelenti kormányának, hogy: „de toutes les Puissances s est la France seule, qui, pour ne pas dire qu elle veut la guerre, la verrait sans grand regret. En tout cas rien ne m a indiqué

*) Mindezek az idézetek a háború előidézéséért való felelősségről szóló új német fehércsillagból Vétettek. (Berlin, 1919).

qu elle contribue activement à travailler dans le sens d un compromis. Or, le compromis c' est la paix, en dehors d un compromis c est la guerre!" Az orosz nagykövet azt írja: „La situation, telle que j' ai pu l' observer, me paraît être que toutes les Puissances travaillent en réalité à la paix. Mais de toutes, c' est la France qui accepterait la guerre avec le plus de philosophie. La France, comme il a été „s est reprise.” Elle a, à tort ou à raison, confiance complète en son armée; le vieux levain de rancune reparait; elle pourrait bien juger les circonstances plus favorables aujourd'hui qu elles ne le seraient plus tard!”

Háborús szándékot látszik bizonyítani egy beszélgetés, melyet pár héttel az attentátum elkövetése előtt gróf Károlyi Mihály folytatott Poincaré köztársasági elnökkel s melyet nekem Károlyi a háború utolsó heteiben mondott el. Poincaré ekkor Károlyit arra kapacitálta, hogy Magyarország cseréljen szövetséget és a háborúban, melyet 1916-ra várt, álljon az entente mellé. Azzal érvelt, hogy így kivívhatja a teljes önállóságot és hogy a háborúban úgy sem foghat Németország győzni, mert Olaszország el fogja hagyni a hármasszövetséget.

Mindez azt bizonyítja, hogy Franciaországban már elkerülhetetlennek tartják a háborút. Mindig kevésbé félnek tőle, sőt a francia politika főcélja a háborúra elkészülni. De azért nincs okmányszerűleg igazolva, hogy Franciaország 1914-re vagy más határozott időpontra az „elkerülhetetlenek” tartott háború provokálását elhatározta volna. Nem ismerünk oly szerződést, mely erre kötelezné. Világosan csak azt lehet látni, hogy Franciaország feltétlenül el van arra tökévelve, hogy beavatkozik a háborúba, amint Németország és Oroszország bármely oknál fogva összeütköznenek és hogy ezt Oroszországban régóta tudják, ami ennek a birodalomnak nagymérvű biztonságot kölcsönöz és a háború kitörését megkönnyíti.

Oroszországnak is van motívuma a világháborúra. Tengerreinek és leggazdagabb vidékeinek kapuját, az orosz szívhez oly

közel álló Bysanzot csak világháború útján érheti el. Emellett Jugoszlávia is csak vértengerből keletkezhetik, amit jól tudnak Pétervárott.

A bukaresti orosz követ, herceg Urusoff, a szerb követnek azt mondja az annexióválság idejében (1908): „Kein vernünftiger habe denken können, dass Österreich-Ungarn aus eigenen Stücken die okkupierten Provinzen aufgeben würde und dass sie an Serbien fallen würden. Diese Eventualität kann nur die Folge eines für Österreich-Ungarn unglücklichen Krieges oder einer erfolgreichen Revolution in Bosnien sein.”

Ugyanezen válság idejében Isvolsky, az orosz külügyminiszter, azt mondja a szerb követnek, hogy köztudomású, hogy Ausztria sohasem adná át háború nélkül Bosznia-Hercegovinát a törököknek, még kevésbé a szerbeknek. Ugyanezt mondja a cár is:

„Der Zar” – jelenti egy szerb diplomata – „gab seinen grossen Sympathien für Serbien Ausdruck, riet eine ruhige Haltung an, denn unsere Sache sei gerecht, aber unsere Vorbereitung schwach. Die bosnische-herzegovinische Frage werde nur durch einen Krieg entschieden werden.”

S Oroszország ennek a tudatnak ellenére szítja a nagyszerb ambíciót.

A cár most említett megállapítását úgy folytatja: „Unsere Direktive möge sein: Verständigung mit der Türkei, ruhige Haltung, militärische Vorbereitung und Abwarten.”

Gucskow 1909-ben, szintén a boszniai válság idejében, mikor közölte a szerbekkel, hogy Oroszország nem avatkozhatik be a kérdésbe, a jövőre vonatkozólag hozzáteszi: „ist unsere Rüstung einmal vollkommen durchgeführt, dann werden wir uns mit Österreich-Ungarn auseinandersetzen. Beginnt jetzt keinen Krieg, denn dies wäre Euer Selbstmord, verschweigt Eure Absichten und bereitet Euch vor, es werden die Tage Eurer Freuden kommen.” Bobrinskiról azt jelentette a szerb követ, hogy azt mondta neki: „Bei uns war gegen Österreich kein Hass,

aber die von Österreich uns bereitete Erniedrigung hat gegen dasselbe einen fürchterlichen Zorn und Hass entfesselt, Österreich wird das teuer bezahlen."

Isvolsky külügyminiszter a szerb követnek mondja, hogy „Serbien wird solange zu einem kläglichen Leben verurteilt sein, bis nicht der Moment des Verfalls Österreich-Ungarns eingetreten sein wird. Die Annexion habe diesen Moment näher gerückt und, wenn er eintritt, werde Russland die serbische Frage aufrollen und lösen. Isvolsky sieht ein, dass der Kampf mit dem Germanentum unausweichbar sei."

A Balkán-háború idején Sasonowról, az új orosz külügyminiszterről azt jelenti a szerb követ: „er hege nach den grossen Erfolgen Vertrauen zu unserer Kraft und glaube, dass wir Österreich-Ungarn erschüttern werden. Demgemäss sollten wir uns mit dem begnügen, was wir bekommen werden, und dies als eine Etappe betrachten; denn die Zukunft sei unser."

1913-ban, szintén a balkáni viszály alatt, Sasonow ismétli: „Serbien muss für die künftige Zeit arbeiten, wenn es viel Land von Österreich-Ungarn bekommen wird."

Sasonow 1913-ban Hartwignak, az orosz belgrádi követnek azt üzenteti, hogy „Serbien hat erst das erste Stadium seines historischen Weges durchlaufen, und zur Erreichung seines Zieles muss es noch einen furchtbaren Kampf aushalten, bei dem seine ganze Existenz in Frage gestellt werden kann. Serbiens verheissenes Land liegt im Gebiete des heutigen Österreich-Ungarn und nicht dort, wohin es jetzt strebt und wo auf seinem Wege die Bulgaren stehen. Unter diesen Umständen ist ein Lebensinteresse Serbiens, einerseits die Bundesgenossenschaft mit Bulgarien zu erhalten, und andererseits sich in zäher und geduldiger Arbeit in den erforderlichen Grad der Bereitschaft für den in der Zukunft unausweichlichen Kampf zu versetzen. Die Zeit arbeitet für Serbien und zum Verderben seiner Feinde, die schon deutliche Zeichen der Zersetzung aufweisen." „Ein Bruch zwischen

Bulgarien und Serbien ist ein Triumph Österreichs. Seine Agonie würde dadurch um viele Jahre hinausgeschoben werden.”

Lehet-e világosabban beszélni?

1913-ban a pétervári szerb követ jelenti, hogy egy kompetens személyiség tudomására hozta „dass wir unmittelbar vor der Gefahr eines allgemeinen europäischen Krieges standen, und dass der Grund, weshalb dieser Krieg mit gewissen moralischen Opfern für jetzt vermieden worden ist, unter anderen auch auf den Wunsch zurückzuführen sei, den Balkanverbündeten Gelegenheit zur Erholung, Sammlung und Vorbereitung für Eventualitäten, die in einer nicht fernen Zukunft eintreten könnten, zu gewähren.”

1914-ben Pasicznak, a nagyszerb gondolat fő képviselőjének, az orosz uralkodó azt mondotta, hogy „szláv kötelességét teljesítette,” mikor a Balkán-háború alatt Ausztria-Magyarország ellen mobilizált. Arra biztatja, hogy közelítsen Szerbia Romániához, melyhez az osztrák és magyar románok csatlakozni akarnak. Mikor a szerb miniszterelnök azzal dicsekszik a cárnak, hogy a monarchiabeli délszlávok kifelé gravitálnak, észreveszi, hogy ez a cárnak „nagyon kedves.” A cár kifejezi azon reményét, hogy az orosz bankok jobban fognak érdeklődni a szláv országok iránt, mint eddig és hangoztatta, hogy Ausztria rosszul bánik a szláv állampolgárokkal és ha ez így folytatódik, az meg fogja magát bosszulni. Nagy örömét fejezi ki afelett, hogy Szerbia erős hadsereggel rendelkezik. Mikor Pasic azt a tervet említi meg, hogy házasságot kellene kötni az orosz és szerb dinasztia között és így a cár leánya az „összes délszlávok cárnőjévé válhatnék, a cár ezt a miniszterelnök jelentése szerint „látható örömmel fogadja.” Ez az érdekes konverzáció azzal végződik, hogy a hatalmas cár kijelenti, hogy „Szerbiáért mindent meg fog tenni.”

Mindez azt bizonyítja, hogy Oroszország 1908- és 9-ben a boszniai annexió alkalmával nem akarta a háborút, de csak

azért, mert magát akkor gyengének tartotta, azonban már akkor helyesli a nagyszerb gondolatot. Az orosz diplomácia következetesen igyekszik azt biztosítani, hogy Szerbia támadó törekvését fel ne adja, ámbár tudja, hogy az csak háború árán valósítható meg. 1912-ben és 13-ban a Balkán-háborúk alkalmával szintén nem akar világháborút, de ugyancsak azért, mert még nem tartja magát elég erősnek. Azonban a Vesta-szűz gondosságával ápolja ekkor is azt a lángot, melyből a mai tűzvész fejlődött ki. Biztatás által gondoskodik arról, hogy Nagyszerbia eleven eszmény maradjon és a Karagyorgyevicsok ezt az eszményt a mi rovásunkra, nem pedig Bulgária kárára törekedjenek megvalósítani.

Mindezeknél fogva Oroszország vétkessége a háború előidézésében nem lehet kétséges. Tudatosan gyűjtötte a világot lángba borító tűz anyagát. Meg akart minket semmisíteni: háború, vagy forradalom útján. Csak az lehet kérdéses vajjon a cár kormánya 1914-re elhatározta-e a háborút vagy sem. Ebben a tekintetben pozitív bizonyíték nem áll rendelkezésre. Mindenesetre azonban abban kell keresnünk a béke megóvásának legfőbb akadályát, hogy mivel Oroszország bátorította Szerbiát, hogy arra a lejtőre lépjen, amely a katasztrófához vezetett, nem engedhette meg, hogy mi Szerbiát megbüntessük. Oroszország olyan megoldást sem akart elfogadni, amely a kardot kicsavarhatta volna a Karagyorgyevicsok kezéből.

Angliának sem volt komoly oka világháborút akarni. A német kolóniáért a háború nem fizetné ki magát. Többet kellene értük költeni, mint amennyit jövedelmeznek. A német gazdasági versenyt karddal letörni szintén rossz számítás. Vevőjét tönkretenni nem okos dolog. A világháború egyáltalában oly drága, hogy nem lehet jó üzlet. A német flotta megsemmisítése komoly érdek ugyan, de Anglia szövetségi rendszere és flottaépítése a német flottában rejlő fenyegetést ellensúlyozhatják háború kockázata nélkül is. Ennek az általános helyzetnek meg

is felel, hogy az eddigi közleményekben nincs oly részlet, mely Anglia háborús szándékát árulná el.

Mióta Anglia nem bír Németországgal megegyezni, riválisa ellen nagy táborot gyűjt maga köré. Nagybritanniának ez az állásfoglalása kiélesíti a világhelyzetet, bátorságot önt Németország összes ellenségeinek lelkébe, erősíti Franciaországban a revanche eszméjét és lehetővé teszi, hogy Oroszország Nagyszerbiával véres játékát űzze, de azért semmi oly cselekedete, vagy a felelős angol férfiak oly nyilatkozata sem ismerős előttem, mely háborús célzatot bizonyítana.

Az utolsó marokkói konfliktus idején Grey olyan álláspontot foglalt el, hogy Caillaux francia miniszterelnöknek, mint maga írja, nem volt meg az a megnyugvása, hogy Anglia katonai támogatására számíthat, ami óvatossá teszi.

A Balkán-háború idején Poincaré azon véleményen volt, hogy Oroszország háború esetében biztosan Angliának csak diplomáciai támogatására számíthat, ami azonban – teszi hozzá Poincaré – nem zárja ki azt, hogy Anglia esetleg tovább ne menjen. Benckendorff abban a – már említett – jelentésében, melyben Franciaország harckészségéről beszél, kiemeli, hogy Cambon, a francia nagykövet bízik Anglia segítségében és hiszi, hogy Angliának a becsületérzés vagy a nemzeti dignitás kardot adhat kezébe, de hangsúlyozza, hogy az angol kormány és közvélemény békét akar és kompromisszumra dolgozik. Franciaország védelmére azonban ő szerinte is síkra szállana. Impreszióm egészben tehát az, hogy az angol politika a Balkán háborúk alatt is inkább a békét, mint a háborút akarja.

Úgy látszik, hogy Anglia a jelenlegi válság alatt is óvatos politikát folytatott: az utolsó percig el tudott kerülni minden olyan lekötöttséget, mely Franciaországot a segítségéről biztosította, de amellet meg tudta tartani a szövetségesek bizalmát és nem tett vagy mondott olyat, ami ezeket maga ellen hangolta volna, vagy náluk kellemetlen benyomást hagyott volna hátra.

Július 27-én az orosz nagykövet azt sürgönyzi, hogy Berlin és Wien bizakodása Anglia neutralitásában már többé nem jogosult. De azért úgy látszik, hogy ő még ekkor sem számít teljes bizton^ sággal Angliára. 30-ikán Cambon Benckendorffnak azt mondja, hogy nézete szerint „a helyzet a parlamentben nem tisztázódott annyira, hogy Grey kockázat nélkül már ma nyíltan léphetne fel”, ami nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a kormány kockázat nélkül még nem állhat Oroszország és Franciaország mellé. 31-én az orosz nagykövet kijelenti, hogy „Grey világosan lát” és tudja hogy „óvatosságra van szüksége”, mert a közvélemény az egész szerb ügyben merőben szláv kérdést lát, a kormány pedig „nem léphet fel”, ha nincs mögötte a közvélemény. Csak ha Franciaország veszélyeztetése lépne előtérbe, dőlne el Angliában a kérdés a beavatkozás mellett. A szerb ügynek nincs „fontossága a közvélemény előtt,” „a pénz, kereskedelem, ipari centrumok Észak-angliában a háború ellen vannak.” Ilyen viszonyok között, mondja továbbá az orosz nagykövet, az Angliára való számítás csalóka lehet és a Greybe helyezett bizalom kifejezése az államférfit paralizálhatja.

A döntést a beavatkozás mellett a luxemburgi, majd a belga neutralitás megsértése hozza meg, melyet ezért Isvolsky (augusztus 2) Franciaországra nézve „előnyösnek” tart.

Ez adatok Greyre egyénileg nagyobb felelősséget hárítanak, mint a hivatalos közlemények tették. Megállapítják, hogy Oroszország korábban tudta, mint mi Greynek azt a szándékát, hogy ellenünk kész beavatkozni, ami lényegesen csökkentette a béke esélyeit. Ügy látom, hogy amikor Grey már csak aköz választhatott, hogy Oroszországot elkedvetleníti és a jövőre ezt a szövetségest elveszti, vagy hogy a háborút kedvező feltételekkel megkockáztatja, utóbbi megoldást választotta. Kérdés azonban, hogy Grey megvalósíthatta volna-e a politikáját, ha Belgium semlegességét nem sértik meg. Az egy azonban teljesen biztos, hogy Grey semmiesetre sem akarta az európai konflagrációt előidézni.

Nem ismerek oly szerződést, oly cselekedetet vagy felelős egyének olyan nyilatkozatát, mely csak valószínűvé is tenné, hogy 1914-re vagy bármely későbbi időpontra Anglia támadó háborút tervezett volna. Ha ez lett volna szándéka Asquith kabinetjének, úgy az ír kérdést nem forszírozta volna s jobban késült volna elő a háború eshetőségeire.

Tehát a „perfid Albionban” sem találom meg a mindenre kész, tudatos békebontót.

II. Frigyes, Cavour, Bismarck megközelíthetőleg kiszámíthatták vállalkozásuk következményeit, de a mostani világháborúban küzdő mérhetetlen erők egymáshoz való arányát sokkal nehezebb volt megállapítani. S a háborúval járó szenvedés és kockázat is oly óriási, hogy alig képzelhető, hogy valaki világháborút provokáljon, ha nincs abban a meggyőződésben, hogy az úgyszemint kerülhető el.

A világháború szándékos előidézésének vádját nem merem tehát senki ellen sem emelni. Az a benyomásom, hogy Európa felelős állásban lévő államférfiainak egyike sem akarta a világháborút.

A válság idején úgy látszik minden kormány kereste a meg egyezés lehetőségét és még Oroszország sem akarta minden áron a háborút erőszakolni.

A világháború a teljesen megromlott helyzet automatikus következménye, inkább a hibák, a gyűlöletek és bizalmatlanságok háborúja, mint a politikai számításé. Egy olyan politikai cselekedetről sem tudok, amelyet meg nem magyarázna az a feltevés, hogy az illető azon meggyőződésben volt, hogy az ellenfél a háborúra el van határozva. Még az orosz hadsereg általános mozgósítása is abból eredhetett, hogy a hadvezetőség attól félt, hogy mi meg fogjuk támadni s ha nem siet a mozgósítással, a háborút már az első csapásoknál elveszíti. Ki tagadhatná, hogy magunk tartásában csakugyan sok volt, ami azt a hitet ébreszthette» hogy mi a világháborút akarjuk?

Maga az a tény, hogy a háború nem azért indult meg, mert céltudatos politikai akaratok nem bírtak egymással kompromisszumra jutni, mert az összes közvetítő kísérletek teljesen és véglegesen fiaskót mondtak, hanem azért, mert a tárgyalások közben a bizalmatlanság, az önvédelem szüksége oly katonai rendszabályokhoz vezetett, melyek a többi állam bizalmatlanságával és önfentartási ösztönével ki nem egyenlíthető ellentétbe kerültek, mondom, maga az a tény is valószínűvé teszi, hogy nem a politikai akarat és tudatos számítás, hanem a bizalmatlanság és önfentartási ösztön volt a világháború igazi oka.

Tanulságos könyvet lehetne írni azokról a tömegszuggerációkból eredő és tömegszuggerációkat okozó beszédekről és iratokról, melyek a háborús hangulatot évtizedek óta előidézték és az államférfiak békés szándékait keresztezték. A francia nép lelkéből eredő gyűlölet önkéntelen és gyakori kifakadásai élesztették a németben azt a tudatot, hogy hiába akar békét a franciával, a francia az első lehető alkalmat arra fogja felhasználni, hogy kiküszöbölje emlékeiből Sedánt. Vezető államférfiak, lapok és a közélettől távolálló egyének nyilatkozataiból és magaviseletéből meríti a német közvélemény évekig nap nap mellett azt a meggyőződést, hogy Franciaország az 1870- és 71-iki eseményeket sohasem fogja elfelejteni és megbocsátani.

Azt a meggyőződést, hogy csak tűzzel és vassal lehet a szerb kérdést megoldani, nálunk úgy a szerb sajtó, mint a szerb nacionalisták demonstrációi és Ferenc József uralkodónkra szórt örökös szitkok növelték nagyra. Nemcsak egyes politikai cselekedetek, hanem a hangulat ezer meg ezer megnyilvánulása mérgezte meg a két szomszéd közötti viszonyt.

Az olasz-osztrák barátságot semmi sem rontotta el annyira, mint a felelőtlen sajtó, a régi emlékekből élősködő politikai demagógia, az a bizalmatlanság és ellenszenv, mely a nacionalista tömegekben élt s annyiszor nyilvánult meg utcai demonstrációkban és inzultusokban. A kölcsönös ellenszenv és bizalmatlanság levegő-

jében nehéz volt Olaszország és köztünk a békét fenntartani és könnyű volt széjjelhúzást előidézni. És ha Conrad ma arra hivatkozik, hogy az események neki adtak igazat, – amennyiben az olasz cserben hagyott, – az a kérdés merül fel, nem járult-e ő maga is azzal a nyilvánosságra került gondolatával, hogy Olaszországot meg kell támadni és egyszersmind az olasz ellenes sajtó hadjáratával ahhoz, hogy jóslata bekövetkezzék?

Az angol és német viszonyt is-legjobbban a szó és írás mérgezte meg. Nem annyira valódi érdekellentétek, és az államok cselekedetei, mint a felizgatott néphangulat és a felelőtlen sajtó tették e két nemzetet ellenségekké. Csak rövid néhány példával akarom azt a processzust illusztrálni. Vessünk egy pillantást az angol sajtóra.

A Saturday Rewiew 1895-ben következőket írja: „Német háború esetében csak nyerhetünk és semmit sem veszíthetünk.” 1897-ben ugyanez a lap írja, hogy Anglia és Németország mindennütt versenyeznek egymással. „Ez a sok kis ellentét a legnagyobb háborús ok, ami valaha létezett.” „Ha Németország holnap összeomlik, nincsen angol, aki holnapután ne lenne gazdagabb.”

A National Rewiew 1902-ben ezeket írja: „Németország az ellenség. A világ vezetése az angol-szász és a szláv elemeké.”

Mikor 1902-ben Venezuelában bizonyos közös érdekek védelmére Anglia és Németország együttes akciót indítottak meg, az angol sajtó ezért keményen megtámadta a kormányt és a német kormányt hódítási vágyakkal gyanúsította meg.

1904-ben az „Army and Navy Gasette” írja: „Megjött az idő, hogy a német flottával végezzünk.”

A Daily Chronicle 1905-ben írja: „Ha a múlt évben a német flottát tönkretettük volna, Európa békéje 60 évre biztosítva lenne.”

Lord Northcliffet és sajtóját németellenes évekig tartó szenvedélyes propagandájával a háború kitöréséért nagyobb felelősség terheli, mint bármely más államférfit.

A pártharcból eredő vádaskodások és leleplezések az 1911-iki marokkói válság után azt az impressziót keltették a német közönségben, hogy Anglia váratlanul meg akarta támadni és tönkretenni a német flottát. Chamberlain beszéde és Bülow válasza a búr háború idejében a katonai atrocitások dolgában, Lee hadügyi államtitkár fenyegetése, hogy az angol flotta az ellenséges hajóhadat tönkretelheti, még mielőtt a közönség észrevenné, hogy háború van, a két nemzetet egymásra uszítja, ámbar e nyilatkozatok mindinkább bizalmatlanságból és az ország hangulatával való számításból eredtek, mint háborús szándékból.

De nem egyoldalú a hiba. Németország is bőven szolgáltattott gyúanyagot. Még a békés, alapjában angolbarát császár szavai is nagyban hozzájárulnak az angol ellen-szenv keltéséhez. A császár gondolatait oly pregnáns, erőteljes, röpké szavakban szereti és tudja kifejezni, melyek az emlékekben maradnak és sokszor oly intenciót látszanak tanúsítani, melytől távol áll. Hányszor használták a császár személye ellen izgatásul, hogy egy ízben azt mondta, elvárja katonáitól, hogy parancsára atyjukat, testvérüket is lelőjjék. Hányszor bizonyították a császár kegyetlenségét azzal a híres parancsával, hogy a német katona ne adjon kínainak kegyelmet. Pedig ezen első kijelentése csak a feltétlen fegyelem szükségét akarta kiemelni, míg a második momentán szenvedélyből származott, és korántsem felelt meg a császár igazi lelkületének. Roppant ártott Angliában a császárnak a híres Krüger sürgöny is és az a kijelentése, hogy a német jövője a tengeren van. A trónörökös beszédei azt a benyomást keltették, hogy a béke semmiesetre sincs hosszú időre biztosítva.

Kiszámíthatatlan, hogy mennyit rontott a szimpátián Angliában a búr háború alatt a német sajtó magaviselete! A flottaliga agitáció ja miatt Angliában azt hiszik, hogy a német flotta Anglia ellen épül, úgy amint Roberts izgatása az angol szárazföldi hadsereg fejlesztése mellett Németországban azt a benyomást keltette, hogy

az angol készülődés tulajdonképen a német birodalom megtámadására való előkészület.

A német nemzetnek a „legtöbbit az alldeutschok ártottak, mindazokkal a beszédekkel és cikkekkel, amelyek abból az alap-gondolatból eredtek, hogy a német nemzet az első a világon és arra van hivatva, hogy mindenütt parancsoljon. Különösen dőzsölt az alldeutsch érzés a lipcei csata évfordulója alkalmából. (1913).

A marokkói kérdésben nem annyira a német álláspont lényeges, mint a politikai allűrök sértették az angol hiúságot. A császár személyes fellépése a tengeri kikötőben és a hadihajó kiküldése Agadirba pokként hatottak az angol közvéleményre.

Ha eddigi vizsgálódásaim eredményét összegezem, a következő végső konklúzióra jutok el:

A két nagy államszövetség ellenséges viszonya és a háború veszélye által felidézett feszültség és a gyanakvás Európában olyan mérvű, hogy Oroszország a nyugati hatalmak hallgatólagos elnézésével folytatja azt a veszélyes politikát, hogy a nagyszerb eszmével szövetkezik és azt táplálja.

Az így szabadjára eresztett szenvedélyt senki sem bírja uralni: és bekövetkezik a sarajevói gáztett.

Midőn e tragédia kényszere alatt végre le akarunk számolni a szerb veszéllyel, Oroszország kerül az utunkba, amely elitéli ugyan a gyilkosságot, ennélfogva Szerbia bizonyos mérvű megalázásába is kész beleegyezni, de nem hajlandó Szerbia harc-képességének olyan mérvű gyengítését megengedni, amely alkalmas volna arra, hogy belső és külső vonatkozásban a nyugalmunkat biztosítsa. Szerbia szövetségére és erejére a jövő számára is szüksége van, Franciaország pedig fedezi Oroszországot, Anglia Francia országot, ami természetes következménye ezen államok általános politikájának és a német szupremáciától való félelmüknek.

A világháborút egyik hatalom sem akarja, talán még Oroszország sem. Az utolsó pillanatig történnek kísérletek békés megoldás irányában. A helyzet nehézségei azonban túlnőnek az állam-

férfiak ügyességén. Mielőtt még a közvetítési kísérletek végleg meghiúsulnak, az általános bizalmatlanságból, a váratlan megtámadtatástól való félelemből, abból a meggyőződésből, hogy az annyszor várt világháború most igazán elkerülhetetlen, olyan katonai helyzet áll elő, amelyet már nem lehet visszafejleszteni. Az orosz mozgósítás hozza meg a döntést.

Ha a szerb kérdésben kompromisszum létesül, el lehetett volna halasztani a háborút, de nem elkerülni. Az igazi békét csak a nagyhatalmak politikájának megváltoztatása biztosította volna.

A nagyhatalmak közül Oroszországot terheli a legsúlyosabb felelősség, mert ő tenyészttette éveken át a szerbek agresszivitását és ő adta meg az utolsó lökést a háború kitöréséhez.

A világegés igazi oka azonban mégis az általános gyűlölködés és az az általános meggyőződés, hogy a háború nemsokára kitör, és hogy ezért az a politika, amely a momentán béke kedvéért hatalmi pozíciót adna fel, az engedékeny államon irtózatosan megbosszulná magát.

De nem azonosítom e magamat fentebbiekkel a szociáldemokrácia azon álláspontjával, hogy a világháború a kapitalista rendszer, nem pedig egyes államférfiak hibájának következménye és hogy, aki a békét akarja, segítse tehát a szociáldemokráciát uralomhoz?

Válaszom erre: egy határozott – nem. Igaz, hogy a világháború az imperializmus talaján nőtt, annak az imperializmusnak talaján, mely a nagy ipar érdekében kolóniáért versenyez, mely védvámokkal zárja el területeit és melynél a szédítő konkurrencia a teljes nemzetközi anarchia jegyében folyt le, igaz az is, hogy csak a modern industrializmus és kapitalizmus tette a mostani háborút technikailag lehetségessé és hogy az imperializmusok örült versengése gyengítette meg az emberi szolidaritás érzetét, fűtötte a nacionalizmust azon hófokig, amelyben a jelenlegi öldöklés és pusztítás lehetővé vált; de azért a kapitalizmus, a polgári társadalom, a hazafiság a világháborúkat nem teszi szük-

ségessé. A mai háború a kapitalizmusnak, a polgári társadalomnak és a nemzeti organizmusoknak ép oly kárára van, mint általában az emberiségnek. A háború kockázata, irtózatossága, az emberanyag vesztesége, a háborúval járó belpolitikai rázkódtatás a produktivitást és a belső rendet egyaránt oly veszélyeknek teszi ki, oly visszaesést jelent a civilizáció terén, hogy a háború a kapitalista világnak épp oly kevésbé van érdekében, mint a munkásvilágnak.

Azok a háborúk, melyeket eddig ismertünk, az imperializmus fejlődésének eszközei és mérőszámok voltak. Ha azonban a mostani háború valaha ismétlődne, az az imperializmusnak örökre sírját ásná. Ily nagyarányú világháború a mai tömegekkel és technikai eszközökkel olyan szerencsétlenség, mely egy országnak és egy gazdasági rendszernek sem válik előnyére. Azt legfeljebb az anarchia pártja kívánhatja felidézni. Aki a létező társadalmi rendet fenn akarja tartani, csak a béke barátja lehet !

A szociáldemokrácia törekvése nemzetközi rendezést és szolidaritást létesíteni, – elsőrangú békés tényező ugyan, de mégis csak törekvés és csak akkor garantálhatná a békét, ha nem negálná maga is a béke szellemét, ha nem hirdetné az osztályharc és osztálygyűlölet azon cudar elvét, mely a bolsevik pusztításokhoz és háborúkhoz vezetett, ha felfedezte volna annak a titkát, hogy miképp lehet az általa sem megszüntethető territoriális és nemzeti alapokon álló külön érdekeket és érzelmeket egymással békésen kiegyenlíteni. Az akarat egymaga még nem biztosíték.

Nézetem szerint ezt a nagy kérdést, hogy a társadalmi rend a magántulajdon alapján álljon-e vagy a közös tulajdon alapján, hogy minő legyen a két elv szerepe a nemzetek közgazdaságában, ezt a nagy kérdést a helyi viszonyok, az emberi természet, a közgazdaság nagy törvényei szerint kell megoldani, a produktivitás és az egészséges belső fejlődés szempontjából, nem pedig a béke vagy a háború szempontjából.

A világháború tanulsága az, hogy minden társadalmi rend-

nek egyaránt a béke érdekéhez kell alkalmazkodnia, hogy minden erőfeszítésnek egy cél felé kell gravitálnia, azon cél felé, hogy a hazafias érzést, a nemzet iránt való hűséget, az ellentétes osztály vagy államérdekeket az emberi szolidaritással megegyeztessük, hogy a fegyverkezés korlátozását intézményes védelem alá állítsuk, a béke védelmére új intézményeket létesítsünk és a nemzetközi anarchiát a lehetőségig megszüntessük. A kapitalizmus és polgári, társadalom, a nemzeti érzület ép oly kevésbé tűrheti el a mai világháború ismétlődését, mint a szociáldemokrácia. A világháború megszűnt az imperializmusnak racionális fegyvere lenni, ez az imperializmusnak is csődje, mert a győzőnek sem lehet belőle tényleges haszna. S az ilyen háború pusztító hatása a technika haladásával még évről-évre növekedni fog.

S ha a háború tanúsága belpolitikailag a tömegek nagyobb befolyásának biztosítását, érdekeik nagyobb gondozását követeli a szabadság és demokrácia irányában, ebből nem következik, hogy mindenütt ugyanazon elméleti rendszert kellene elfogadni összes gyengéivel és tökéletlenségeivel együtt, tekintet nélkül az országok különböző állapotára.

A háború alatt a két táborban egyaránt sokan a harc okát két kultúra mérkőzésére akarták visszavezetni. Mindegyik fél a maga kultúráját dicsőítette s összeférhetetlennek tartotta a másik fél kultúrájával. Ezen betegesen elfogult, szűklátkörű felfogás is a háborús neurózisra vezethető vissza. Mikor egy-egy ilyen irányú német irat kezembe jutott, pl. Chamberlainnek irata a német géniusz fölényéről, a német kultúra és szabadság egyedül üdvözítő voltáról, azon gondolat villant meg agyamban, hogy nem küzdünk-e német szuggeszció alatt valami szellemi zsarnokság, valami emberi típus hatalmi túltengése mellett. De az entente hasonló irányú iratai hamar megnyugtattak és meggyőztek arról, hogy általános – minden táborban észlelhető túlzással van dolgunk, nem pedig egy nemzet nagyzási hóbortjával. Egész irodalom fejlődött ki az ententenál is, mely a háborút a német mentali-

tásra, a német kultúra egyoldalúságára, a Nietzsche, Bernhardi, Treitschke, II. Frigyes politikai erkölcstelenségére vezeti vissza s azt próbálja bizonyítani, hogy a nyugati tisztultabb felfogásnak, nyugati magasabb kultúrának, szabadságszeretetnek és demokráciának kellett a német barbarizmust az emberiség érdekében letörni.

Ezzel szemben az egyszerű igazság az, hogy a kultúrák mérkőzésének nincs semmi köze a fegyveres harchoz. Elmúlt az az idő, mikor az arabs kultúra a kereszténnyel, a katolikus a protestánsal az erőszak eszközeivel versenyzett. Ha téves egyik vagy másik kultúra, a szellem, a meggyőzés fegyvereivel kell ellene küzdeni, nem pedig kézigránatokkal és bombavető léghajókkal. Az emberiség az összes kultúrákra egyaránt rászorul, a német géniuszra ép annyira szükség van, mint a franciára, angolra vagy olaszra, a kis nemzetek szellemi önállósága is világérdek. Anélkül, hogy a kultúrák összehasonlításához fognék, anélkül, hogy közöttük rangfokozatot felállítanék, lehetetlen be nem ismerni, hogy összes gyengéivel együtt mindegyiknek óriási az értéke, mindegyikben rendkívül sok a nemes, a hasznos, a szép. Az emberiséget rabolja meg az, aki az egyik vagy másik önálló és eredeti fejlődését meg akarja akasztani. A sokoldalúságban áll a modern haladás jellemvonása és fölénye a római kultúrával szemben.

Nincs igazságtalanabb és egyoldalúbb felfogás, mint az, amely a politikai cinizmust és egoizmust német specialitásnak tartja. Igaz, hogy egynéhány német író igen élesen és hatásosan fejezte ki a politikában az egoizmus helyességét, de ezt sem csupán a német írók tették. Már Machiavelli egymaga elég arra, hogy a politikai elmélet terén a pálmát az egoizmus dicsóítása tekintetében ne a németnek adjuk. A gyakorlati politika terén pedig éppenséggel nincs egyik nemzetnek sem joga a másikat elítélni, mert bizony mindegyik története tömérdek önző cselekedetet jegyez fel. Ha II. Frigyes porosz király kétségtelenül cinikus mondásai és egyes lelkifurdalás nélkül végrehajtott cselekedetei felett bírálatot

akarunk mondani, nem szabad elfelejteni, hogy e nagy király óriási érdemeket szerzett népével szemben, nem szabad számon kívül hagyni azt a nagy szeretetet, melyet népe iránt tanúsított és hogy XIV. Lajos, I. Napoleon legalább annyi vért ontottak nagyravágyó törekvésekért és gyakran ép oly kevésbé tartották be szavukat, mint II. Frigyes.

Kapcsoljuk tehát ki a háború kérdéseiből a kultúrák értékének kérdését. A béke csak akkor lesz igazi állandó béke, ha a fajok egymás lenézésén alapuló sovíniszta túlzásaikkal szakítanak, ha belátják, hogy egymástól tanulniok kell, hogy egymásra vannak utalva, hogy se a francia, se az angol, se az amerikai nem állnának ott, ahol ma vannak, ha nem volna német kultúra a maga dicső alkotásaival és hogy ugyanez áll megfordítva is. Az egész világon lehető gyorsan vissza kell térni a közös vállvetett munkához és meg kell erősíteni az emberi szolidaritás érzetét.

HARMADIK FEJEZET.

Az Entente-diplomácia fölénye.

Könnyebb a küzdő népek ügyességét, mint a háborúért való felelősségét összemérni. Minden esetre kétségbevonhatatlanabb, hogy az entente nagy politikai fölényt bizonyított felettünk, mint az, hogy a háború felidézésében ártatlanabb nálunk.

Anglia már a háború előtt oly diplomáciai sikert vívott ki Németország felett, amely párját ritkítja.

Ha összehasonlítjuk Anglia és Németország helyzetét 1900-ban és 1908-ban, azt látjuk, hogy az első évben Anglia még kedvezőtlen helyzetben volt. Nehéz harcot folytatott a burokkal. Az a benyomás, hogy egy kis nemzet hősiességén megtörik a világ legnagyobb birodalmának ereje. Góliát és Dávid esete látszott ismétlődni. A világ közvéleménye Anglia ellen fordult. Amit 1914-ben a német, ugyanazt mondhatta el magáról 1901-ben az angol, hogy t. i. eljátszotta a világ rokonszenvét, de azzal a különbséggel, hogy Németországnak voltak hű szövetségesei, Anglia pedig e nehéz óráiban egészen magában állt. Rosebery lord azt panasolja, hogy hazáját példátlanul gyűlöli az egész világ. Az ellenzék vezére, Campbeli-Bannerman keserűen kifakad és azt mondja, hogy: „Elvesztettük vérünket, kincsünket, hatalmunkat és presztigeünket, elvesztettük az erő forrását, az emberiség rokonszenvét, elismerését és becsülését.”

Franciaországban izzó hangulat volt Anglia ellen Fashoda és a Parisban hangosan kitörő búr szimpátiák miatt. Az angol gyűlölet kezdett már a németgyűlölettel versenyezni. Ha nem

is oly mély, akutabb. A parlament állást foglalt a burok mellett. A francia sajtó még a tiszteletreméltó és öreg Victoria királynét sem hagyta békében.

Anglia második régi versenytársa, Oroszország Kínában, Tibetben, Perzsiában tért foglal. Mindenütt Angliával versenyez. Indiát veszélyezteti. Pétervárt be akarnak avatkozni a burok érdekében s e célból akciót indítanak Berlinben és Parisban.

Még Amerikában is nagy a hajlandóság a Búr köztársaságnak igazat adni, az angolokat elítélni.

S amily nehéz Anglia helyzete, oly kedvező Németországé, melynek utjai mindenfelé szabadok. Oroszországgal, melynek nagy szüksége van ázsiai terjeszkedése számára Németország jóakarátára, a legbensőbb viszonyban van. Franciaország sohasem állt közelebb Németországhoz, mint a Dreyfus per után (1899), mikor a hadsereget desorganizálták, a társadalmi békét az agresszív egyházpolitika feldúlta. Waldeck Rousseau miniszterelnök (1899 – 1902) volt az összes francia államférfiak között az, ki a legszívesebben talált volna modus vivendit hatalmas szomszédával. Ausztria-Magyarországot nem kötötte még le a balkáni veszedelem, teljes erejével a hármasszövetség szolgálatában állott. Oroszországgal egyezés jött létre. A Balkán-államok békés és szerény politikát folytatnak. Konstantinápolyban a német vezet. Ebben az időben szerzi meg Németország a bagdadi vonal építésére szóló engedélyt és ekkor történt, hogy Kínában az egész civilizált világ német vezetés alatt küzdött a boxerek ellen. Francia katonák német marsallnak engedelmessé váltak. Hollandia komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy vámunióba lépjen Németországgal.

Egészen más a helyzet 8-10 év után. Anglia újra bebizonyította, hogy nagy Steher. Több sereget küldött Afrikába, mintamennyi addig bármikor a tengereken átkelt. Az angol demokrácia megmutatta, hogy az imperializmust legnehezebben küzdelmeiben támogatni tudja. A kolóniák hűek maradnak. Anglia Amerikával megegyezik. A két angol-szász faj szolidaritásának érzete

mély gyökeret kezd verni. Anglia Japánban hatalmas szövetségest nyer. Az ellenséges hangulat Franciaországban megszűnik. Létre jön az entente cordiale. S az ellenséges Oroszországból lassankint barát válik. Olaszország, ámbár tagja a hármasszövetségnek, Franciaországhoz közelít és újra angol befolyás alá kerül. Szerbia Angliának Oroszország útján rendelkezésére áll és a monarchia erejének egy részét leköti.

Mi vezetett ehhez a teljes változáshoz? Anglia érzi az enyészet hideg szelét, megérti, hogy mikor az imperializmus mindenfelé terjed, mikor a tengerentúli kolóniák utáni vágyódás minden államban megerősödik, az eddigi „splendid isolation” tarthatatlanná válik. Belátja, hogy áldozat nélkül nem mentheti meg magát, hogy fizetnie kell, ha komoly értékeket akar nyerni; hogy a „do ut des” szellemében kell eljárnia. S amint célját kitűzte, nem riad vissza sem kockázattól sem ódiumentől, sem áldozattól. Japánt azzal nyeri meg, hogy kész a sárga fajjal a fehér ellen szövetkezni, s hogy arra kötelezi magát, hogy egy francia-orosz támadás esetében melléje áll. Ez bizonyára nem könnyű elhatározás, de szükséges s így Londonban nem haboznak.

Franciaországot részben Eduárd király személyes ügyessége, nagy tapintata, emberismerete és részben az az elhatározás nyeri meg, hogy Franciaország koloniális igényeit komoly reális lehetőségek feláldozása árán is kielégíti. Mikor Anglia Marokkóról, melyet sokáig saját hatalmi körébe akart vonni, Franciaország érdekében lemond, mikor Gibraltár közelében maga segíti az eddigi főversenytársat, Franciaországot abban, hogy gyökeret verjen és mikor kész a marokkói francia érdekekért mindenét kockáztatni, akkor nagy áldozatokat hozott. De e lemondások kifizették magukat; általuk Anglia százados főversenytársat teljesen magához láncolja.

Ugyanilyen nagyszabású elhatározással nyeri meg Oroszországot. Amint Franciaországot előbb arról kellett meggyőzni, Fashodánál, hogy Anglia nélkül nem bír a világpolitikában ér-

vényesülni s csak ezen erőpróba, után nyeri meg az angol politika Franciaország -jóakarátát koncessziókkal és udvarlásokkal, ugyanúgy volt ez Oroszországnál is. Ezúttal Japán feladata volt, hogy a cári birodalmat szerénységre és oly mérsékletre tanítsa, mely lehetségessé tette, az angollal való megegyezést. De, mint Franciaországot, úgy Oroszországot is, ezen gyengülés után is, csak széles látókörű áldozatkészséggel lehetett megnyerni. Eddig Anglia Oroszország mindenirányú terjeszkedését akadályozta: most Anglia kénytelen számítást csinálni s az orosz terjeszkedést ott megengedni, sőt elősegíteni, ahol az kevésbé veszélyes reá nézve. Ha Anglia anélkül, hogy Németországgal megegyezett volna, Oroszország mindenirányú expanzióját ezentúl is akadályozza, annak a veszélynek lehetett volna kitéve, hogy Németország és Oroszország szövetkeznek. Nem volt kizárva, hogy Oroszország azért, hogy Japánon bosszút álljon, hogy Kína óriási segédforrásait magának alávethesse és Afganistánt és Perzsiát uralhassa, a Konstantinápoly-bagdadi német előnyomulással megbékül. Erre minden esetre könnyebben lett volna kapható, mint arra a passzivitásra, amelyre Anglia régi politikája reá szorította. S akkor megtörténhetett volna, hogy egy időben lenne fenyegetve a Suez-indiai és a Kína-indiai vonal. I. Napoleon gyakran felmerülő álma volt a francia-orosz szövetséggel Angliát, Törökországon és Egyiptomon át, másrészt Közép-Ázsián át támadni. E veszély új formában a német-orosz szövetség formájában feltámadhatott. A német karja már úgyis közel van hozzá, hogy hamarosan Bagdadig érjen. Mivé válnék Anglia hatalmi pozíciója, ha a Vilmos császár által gyakorolt ezen nyomáshoz még hozzá járulnék az, amelyet a cár Közép-Ázsián át képes gyakorolni? A búr háborúban a német-orosz szövetség már kialakulóban volt. Ezen legnagyobb veszély, mely Angliát érthette, már látható volt. Mivel Anglia jobban félt Oroszország ázsiai előretörésétől Kína vagy Perzsia felé, mint a balkáni térfoglalásától, a londoni politika arra határozta el magát, hogy miután Oroszország előnyo-

múlását Kínában Japán, Perzsiában pedig szerződés állította meg (1907) a Balkánon maga támogatja az orosz törekvéseket (1908). Annál könnyebben teszi ezt Anglia, mert úgy is módjában volt a konstantinápolyi orosz supremacia káros következményeivel szemben védekezni. Ha Oroszország komoly sikert mutatna fel a török birodalom rovására és az indiai birodalom első védelmi vonalát áttörné, Anglia még mindig kiépíthetne egy második vonalat. Ha létrejönne Nagy Péter s II. Katalin azon politikai gondolata, mely ellen harcoltak Pittek, Palmerstonok és Disraeliek, akkor Anglia igyekeznék Nagy Sándor birodalmának új kiadását megvalósítani és Egyiptomra támaszkodva kezét Arábiára és Mezopotámiára tenné rá, úgy, hogy közvetlen angol uralom kapcsolná össze Máltát, Cyprust, Egyiptomot Indiával.

Az új angol szövetségi rendszernek jelentékeny nehézségekkel kellett megküzdenie. Csak akkor válhatik erőssé, ha Oroszország megbékül Japánnal, amely megalázta. A diplomáciai ügyesség netovábbja, hogy Angliának ez is sikerült. Miután Japán Anglia munkáját is sikeresen elvégezte és Oroszországot legyőzte, oly megegyezést sikerült Oroszország és Japán között létesíteni, mely lehetségessé teszi, hogy Anglia viszonyát mindkettőhöz napról-napra belsőbbé tegye. Az angol diplomáciának az is sikerül, hogy Japánt is, Észak-Amerikát is megnyeri, dacára e két hatalom közt fennálló feszültségnek és annak ellenére, hogy köteles volna esetleg Japánt Észak-Amerika ellen is megvédeni. De persze ezt is csak komoly áldozat árán éri el. Angliának megvolt a joga a világforgalom egyik új gócpontját, a Panama-szorost, melyet Amerikával együtt épített, legalább részben befolyása alatt tartani és most erről a becses jogról lemond a tengerek úrnője és e nagy fontosságú gócpontot Amerika hatalmi körébe bocsátja.

Olaszország megnyerésére Anglia nem hozott áldozatot, érte inkább Franciaországnak kellett fizetnie, mikor Tripolist

neki igéi te. Megnyerésére nem kellett sok művészet, inkább arra kellett mindkét részről nagy diplomatikai ügyesség, hogy Olaszország az entente-tal is belső baráti viszonyt tartson fenn, anélkül, hogy a hármasszövetségből kilépjen.

Érdekes volna e nagy diplomáciai munka részleteibe betekinteni. Méltán sorakozik Bismarck azon hatalmas erőfeszítése mellé, mellyel e nagy államférfiú politikai ellenségeit egymásután legyőzte, Franciaországot, Ausztriát és Oroszországot egymástól távol tudta tartani és győzelmei után a békének és hatalmi pozíciójának védelmére világot uraló szövetséget bírt maga köré gyűjteni.

Az elmélet emberei az államok útjait gyakran a csillagok útjaihoz hasonlítják, melyeket határozott törvények, a nagy érdekek törvényei szabják meg. De ez nagy tévedés. Nem az érdekek automatikus hatása irányítja az államok cselekedeteit, mint a csillagok mozgását a centrifugális és centripetális erő összehatása, hanem az érdekekről való nézetek, ez pedig nagyon labilis dolog.

E nézetek változnak a hangulatok, érzések, felfogások önkéntelen hatása alatt.

A külpolitika művészete nemcsak abban áll, hogy számolni tudjon idegen államok érdekeivel, hanem abban is, hogy ezen államokat befolyásolni képes legyen. Az államférfiú feladata egyfelől az, hogy oly konstellációkat segítsen elő, oly helyzeteket teremtsen, amelyek folytán az illető idegen államok érdekében legyen azt a politikát követni, melyet nála biztosítani akar, másrészt az, hogy ezen más államok felfogását és érzelmeit befolyásolja és nézeteit, hangulatát irányítsa, bennök bizalmat, rokonszenvet és félelmet ébresszen. Nagy emberismeret, tapintat, ügyesség, a hatalmi eszközök helyes felhasználása, nimbus, amellet az idegen nemzetek és vezetői megértése, alkalmazkodó képesség, ruganyosság, óvatosság és merészség kell e feladat sikeres megoldásához.

S ma mindinkább előtérbe lépnek azok az eszközök, melyekkel a tömegek lélektanára lehet hatni. melyek a széles közvéleményt szuggerálni képesek.

Mindezen eszközök használatában kimagaslottak az angolok. Mindezekben a németekkel szemben nagy fölényt tanúsítottak. Amióta nem rendelkezett Németország olyan géniével, mint aminő Bismarck volt, az angol faj nagyobb diplomatikai iskolázottsága, nagyobb politikai tehetsége érvényesült. Nem egyes államférfiak, hanem az entente nemzeteinek és különösen az angol nemzetnek politikai fölénye döntött.

Egyik hatalmi eszköze az angol diplomáciának a nemzet politikai prestige-je. A német géniusz ép oly mély és széles, mint az angol vagy francia. Műveltsége ép oly régi, oly sokoldalú, oly alapos, mint bármely másé a világon. Nagy emberei a legelsőkhöz tartoznak, akik valaha léteztek. A tudás Németországban elterjedtebb és alaposabb, mint bármely más országban. Az organizációra való képesség, a fegyelem, az összeműködés művészete páratlan tökélyt ért nála el, éppen az utolsó fél században. De politikailag Németország hosszú ideig mégis elvesztette természetes rangját. A német birodalom, mint olyan, a Hohenzstaufenek óta vezető tényező nem volt. Ezért történhetett, hogy a Hohenzollernek Németországát mindig parvenünek tartották, amely a többiek szerzett jogát veszélyezteti. A német prestige nem oly nagy, nem oly állandó, nem oly megszokott, mint az angol, amely századok óta csak fokozódik Parisban, Rómában, Konstantinápolyban, Pétervárott; – mindenütt nagyobb az angolok nimbusza, mint a németeké. Legtöbbszörre nagyobb rokonszenvvel is találkoznak, mert belső életük szabadabb és nem fűződik hozzájuk a militarizmus fogalma.

Anglia többet költ hadi célokra, mint a német, sokkal több háborút visel, sokkal több idegen fajt tart alárendeltségben, mint a német, amellet a világ legimperialisztikusabb faja, Róma óta a legnagyobb hódító, sőt mondani lehet, az egyetlen,

igazán sikeres hódító. De mivel ugyanakkor alkotmánya s egész belső állami szervezete a legszabadabb, mivel állama és kormányja a legpolgáribb, a legkevesebbé katonás, mivel az egyetlen európai nemzet, melynél nem volt behozva az általános hadkötelezettség, mivel Angliában van a katonának a legkevesebb politikai befolyása, nem teszi azt a militarista, kaszárnyaszerű benyomást és könnyebben megszerzi magának a modern demokratikus társadalom megértését és rokonszenvét, mint a német impérium. Eduard király mögött ép oly nagy hadi erő állt, mint Vilmos császár mögött és Eduárdnak ügyessége, külpolitikai tapintata folytán talán ép oly döntő szava volt a béke és háború kérdésében, mint az e téren jogilag is teljes hatalmú német császárnak, de azért az angol király mégis mindig a polgári gentleman benyomását tette, mindig civilben járt, míg ellenben Vilmos mindenütt a legfőbb hadúr fogalmát személyesítette és juttatta a vele érintkezőnek eszébe.

Ugyanez a különbség áll fenn az általuk képviselt nemzetek között is. A német diplomácia nagyon könnyen és szívesen érezteti a hatalmát, szeret fényes erős fegyverzetére hivatkozni. Az angol ököl épp oly durva tud lenni, mint a junkeré, de keztyűje bársonyosabb. Az angol nem oly udvarias, oly bókoló, mint a francia, nincs annyi esprítje, mint a franciának, nincs oly alapos sokoldalú tudása, mint a németnek, de a vele való társadalmi érintkezés a legbiztosabb, legkellemesebb, ami a diplomatánál nagy segítő eszköz. Az angol típus mindenfelé utánzókra talál. Az angomania és a snobizmus olyan elterjedt szellemi betegség, amely hatalmas eszköze az angol diplomáciának. Mennyi ember örül, ha angolnak tartják! A mi diplomatáink nagy részének az angol gentleman imponál, legtöbb diplomatánk büszke, ha az angol lord barátságos vele és vakon hisz annak, amit egy Salisbury vagy egy Grey mond neki. Az angolnak keresetlen, közvetlen, egyszerű fellépése az őszinteség benyomását teszi. Minden angol vérben annyi a világpolitikai tapasztaltság, annyi

az önkormányzati gyakorlat, amennyi egy más nemzet tagjának megközelítőleg sincs. A jobbmódú angol oly mértékben nevelődött a legnagyobb világpolitikai s a legtágabb és legerősebb önkormányzati iskolában, mint egy más nemzet hasonló társadalmi rétegének fia sem, sem a múltban, sem a jelenben.

Nem egyes vezető államférfiak geniejében, hanem ezekben az általános nemzeti tulajdonságokban, a szabadság és a világhatalom nevelő hatása alatt kialakult képességekben látom az Eduard király idejében elért nagy eredmények titkát. Szövetkezve a francia diplomáciával, melynek szintén nagy iskolázottsága és fényes tradíciói vannak, az angol különösen jól tudta a külföldi sajtót és a tömegeket befolyásolni. A nagy világközvéleményre való hatás céljából egy államszövetség sem rendelkezett annyi eszközzel, mint az entente a tengerentúli kábelekkal, nagy nemzetközi pénztrustökkal, nagy sajtóorganizációjával, távirati irodáival és avval a nagy prestige-zsel, mely az angolt és franciát övezi. Egy államcsoportnak sem állott soha rendelkezésére oly nagy propagandára alkalmas erő, mint aminő az angol-szász faji gög és összetartozási érzetében rejlik.

Az idegen közvélemény meghódításának klasszikus példájaként fog fenmaradni az entente modern ízű akciója Rómában, mellyel rövid időn belül a szerződési kötelezettséget s a közelmúlt emlékeit le tudta rombolni s oly közvéleményt tudott maga mellett kialakítani, mely döntő percekben erősebb volt az összes alkotmányos tényezők akaratánál.

S sajnos e diplomatikai győzelmeket Németország politikája elősegíti. Azon időben, mikor a legkönnyebb volt az új csoportosulást megakadályozni, Németország nem fektet erre elég súlyt. Míg angol részről nagy érdekeket áldoznak fel, hogy még nagyobbakat biztosítsanak, Németország semmiről sem akar lemondani. Minden érdekét egyaránt biztosítani kívánja. A német politika célja, eddigi szövetségeseit megtartani s azokra

támaszkodva egyrészt szárazföldi fölényét megóvni, másrészt tengeri erejét annyira kifejleszteni, hogy szükség esetében Angliával is megmérkőzhessenek és kolóniákat szerezhessen saját súlyánál fogva, esetleg Angliától függetlenül is. Gazdasági és imperialisztikus fejlődése érdekében minden lehetőséget ki akar használni s ezt legjobb úgy véli elérhetni, hogy magánál gyöngébbekkel szövetezik, olyanokkal, akikért barátságának fenntartása érdekében nem kell komoly áldozatokat hozni, akiket ő vezet. Attól fél, hogy magával egyenlő vagy nagyobb erejű szövetséges ki fogja használni és azután cserben fogja hagyni. Nem hiszi, hogy a világhatalmak, ha nem bírják az ő barátságát megszerezni, ellene tömörülni fognak. Ő nem akar más nagyhatalmat letörni, egyik nagyhatalom érdekét sem akarja megsérteni, békésnek, erősnek tudja magát, azért nem tételezi fel, hogy a világhatalmak az egymástól eltérő, sőt sokban ellentétes érdekeiket csak azért fogják feláldozni, hogy ellene egyesüljenek.

A régi történeti ellentéteket, az angol-franciát s az angol-oroszot oly erősnek ítélik Berlinben, hogy a németellenes koalíciót nem tartják imminens veszélynek. Még akkor sem hisznek komoly összeműködésükben, amikor látják, hogy Franciaország és Anglia, Anglia és Oroszország egymáshoz közelítenek.

Jó lelkiismerete is kárára van. Ha Németország Oroszországot le akarná győzni, ha tőle valamit elakarna hódítani, ha őt eddig elfoglalt hatalmi állásától meg akarná fosztani, akkor mindent elkövetett volna, hogy Angliát megnyerje, mint ahogy Bismarck minden eszközt igénybe vett, hogy III. Napóleont megnyugtassa, mikor Ferenc Józseffel akart végezni és hogy megnyerje Oroszországot, mialatt Franciaországot letöri. Ha II. Vilmos Angliával akart volna leszámolni, biztos, hogy a legnagyobb áldozatra is kész lett volna, hogy Oroszország semlegességét vagy szövetségét biztosítsa, de mivel békés úton akart emelkedni és kardját elég erősnek tartja arra, hogy vele összes

nagyérdekeit megvédhesse, nagyobb súlyt helyezett a szabad kéz fentartására, mint új szövetségek kötésére.

Ezen politika beválhatott volna, ha a világnak Németországról ugyanaz a véleménye lett volna, mint amilyen a németeknek van önmagukról. De ez a vélemény, sajnos, más. A német nem tudja elhinni, hogy mennyire bizalmatlanok iránta mindenfelé, hogy mennyire félnek tőle. Nem hiszi, hogy a külföld hódítási vágyat lát ott is, ahol tényleg csak a gazdasági érvényesülési szándék vezet, hogy egyeduralmi törekvést gyanít ott is, ahol a német valóban csak az érdem szerinti részesedésre gondol. Nem látja be különösen azt, hogy Anglia mily idegességgel néz rá és azon új politikájára, mely Anglia biztonságát könnyen veszélyeztetheti. És nem tételezi fel, hogy Anglia bizalmatlansága által ösztönözve súlyos áldozatokra is kész, hogy magát erős szövetségek létesítésével biztosítsa.« És így történt, hogy a döntő percekben, Anglia erős akaratával, nagy aktivitásával szemben nem áll hasonló aktivitás, és hasonló erős akarat német részről.

Németországnak főleg a század első éveiben sok alkalma lett volna az ellene való tömörülést megelőzni.

Magát Angliát is megnyerhette volna, mely egyenesen kereste Németország barátságát. Ezen magatartása képezi Anglia későbbi politikájának legnagyobb igazolását. Mielőtt Németország ellen ligát akart volna létesíteni, Anglia Chamberlain útján felajánlotta a szövetségét Németországnak, de sajnos, eredménytelenül. A német politika egyáltalában nem akarta magát Angliával szemben lekötni, a flottaépítés veszélyes időszakán ügyes diplomatizálás segítségével igyekezett háború nélkül átjutni, hogy azután a flottaépítés befejezése után végleg emancipálhassa magát Angliától. Bülow később sem szándékozott Angliával háborúba keveredni. Oly kevésbé akarta Angliát gyengíteni, hogy a búr háború alatt, amikor ez komoly nehézségek között volt, korrekt magaviseletével saját népének közhangulata ellenére nagy szolgálatot tett neki s amikor Oroszország Franciaországgal

együtt be akart avatkozni, Németország ezt azzal hiúsította meg, hogy az összeműködést ahhoz a lehetetlen feltételhez kötötte, hogy Franciaország garantírozza birtokállományát, azaz Elzász-Lotharingiát is. S e nagy szolgálat fejében nem nyer és nem kér ellenértéket, nem kötelezi Angliát ellenszolgáltatásra, hacsak nem vesszük ellenértéknek a belgiumi kolóniák esetleges megvételére vonatkozó papíron maradt megegyezést. Sem szövetséget nem köt vele, sem az egyes nagy kolóniális kérdéseket nem tisztázza, mint pl. a marokkóit, melyet ez időben Anglia Németországgal szeretett volna francia ellenes irányban elintézni.

Bülow kancellár félt az angollal való megegyezéstől, nemcsak azért, mert mindenek előtt tőle akarta magát emancipálni, hanem azért is, mert Bismarckhoz hasonlóan a parlamentáris Anglia szövetségét nem tartotta elég szilárdnak, ámbár azt hiszem, hogy ebben amint ezt a későbbi tények igazolták, csalódott. Anglia annyira iskolázott s olyan fejlett imperialisztikus érzékkel bír, hogy ritkán teszi a külpolitikát pártpolitikai kérdéssé s ha a közvéleményt sikerül egy bizonyos külpolitikai iránynak megnyerni, akkor ebben még nagyobb garancia van, mint minden titkos szerződésben és fejedelmek akaratában. De Bülow attól is félt, hogy Anglia ki fogja a németet használni arra, hogy Oroszországot távoli ázsiai előnyomulásában, mely Angliát fenyegette, de Németországot nem, megállítsa, azután pedig cserben hagyja. De ezt a félelmet sem tartom alaposnak, mert Anglia lévén elsősorban érdekelve az ázsiai kérdésekben, könnyű volt minden konkrét akciónál Angliát előrebecsátani s csak hátvéd szerepére vállalkozni.

E kedvező alkalom elmulasztása után már nehezebb volt Angliát megnyerni, de az én erős egyéni meggyőződésem szerint ez valamely komoly flottaegyezmény által mindig lehető lett volna. 1912-ben a marokkói kérdés elintézése után s az új balkáni komplikáció előestéjén történt is kísérlet ilyen megegyezésre. Az akkori német kancellár Beethmann-Hollweg az angol közelítést

határozottan akarta is, de a kísérlet még sem sikerült. Anglia a flottaépítésre vonatkozó megegyezést kívánta, Németország erre hajlandó volt, de csak abban az esetben, ha oly politikai megállapodás jön előzőleg létre, mely Németországot arról biztosítja, hogy ha a szárazföldön megtámadják, Anglia jóakarátú neutralitását megtartja. Anglia ezt nem volt hajlandó *expressis verbis* mint nemzetközi kötelezettséget vállalni, mert neki tekintettel arra, hogy már az összes világhatalmak mellette voltak és semmi ellentéte sem volt sem Franciaországgal, sem Oroszországgal, a német szövetségre nem volt annyira szüksége, mint Chamberlain idejében és attól félt, hogy egy ilyen szerződés, mely ellenkezik az angol politika hagyományaival és túl megy az általa Franciaországgal és Oroszországgal szemben vállalt kötelezettségeken, ezekkel való barátságát veszélyeztethetné. Az angol felfogás szerint a barátság a konkrét ellentétek kiküszöbölésének és a bizalom helyreállításának, főleg pedig a flottaegyezménynek automatikus következménye volna, – mint volt Franciaországgal szemben – amit nem kellene már előzetesen szerződésbe foglalni. A németek szerint pedig a politikai szövetségi szerződésnek kellett volna a flottaegyezményt megelőznie. Kinek volt igaza, melyik út biztosította volna a megegyezést? Mindegyik fél hagyományos gyakorlatának megfelelően akart eljárni. Azt hiszem, hogy mindkét rendszer célhoz vezethetett volna és a baj abban állott, hogy az angol közvélemény ekkor már oly kevésbé bízott a német közönségben és oly ellenszenvvel viseltetett iránta, hogy nem volt hajlandó a német metódust elfogadni, a német közvélemény pedig hasonló okoknál fogva nem volt hajlandó az angol javaslatot magáévá tenni. így nem jött létre az a megegyezés, amelyet úgy hiszem, mindkét kormány becsületesen akart.

Oroszországot is meg lehetett volna nyerni. Ha Bülow az előbb említett orosz ajánlatot a búr háború idején elfogadja, éket ütött volna Anglia és Oroszország közé és ez utóbbit Németországhoz közelebb hozta volna. De Bülow attól tartott, hogy Oroszor-

szág ki akarja őket Anglia ellen játszani és aztán ha kikaparta a gesztenyét a tűzből és ujjait megégette, ami könnyen meg is törtenhetett volna, cserben fogja hagyni.

Az orosz-japán háború alatt, mikor Anglia Japán mellett foglalt állást és Németországot is fenyegette az oroszoknak nyújtott segély miatt, a császár kísérletet tett a cár megnyerésére és egy sikert ígérő megegyezés jött létre köztük (1905), de ennek sem lett folytatása, mert Oroszország már nagyon is a francia pénz befolyása alatt állott és nem mert a franciától elválni. Vilmos császár mesterileg kezelte a cár fejedelmi öntudatát, egyéni érzelmeit és gyengéit, de nem volt képes Németország és Oroszország keleti aspirációi között azt a megegyezést megteremteni, amelyre a harmonikus politikát alapítani lehetett volna.

Én az egyik világhatalommal való megegyezést mindig szükségesnek tartottam, mert éreztem, hogy a mindegyikkkel való feszült viszony hátrányos helyzetbe fog hozni és túlságosan sok gyúanyagot fog összehalmozni. Egyénileg mindig az angollal való megegyezés híve voltam. Mikor a boszniai annexió után a német császár Bécsben volt, én az udvari ebéd után beszéltem vele és felhoztam azt, hogy most, miután a háború veszélyét csak igen nehezen tudtuk elkerülni, hasonló helyzet elkerülése miatt kívánatos volna sürgősen Angliához közelíteni; – a német császár a konverzációt gyorsan abbahagyta és láttam, hogy suggestio-mat vagy nem tartja lehetőnek, vagy rosszálja.

Én az ujjhúzást Angliával határozott hibának tartottam. Bár érthető ösztöne volt az emelkedő, gazdaságilag fejlődő Németországnak, hogy a tengeren is érvényesülni akart és magát Angliától teljesen emancipálni kívánta, de ez nem volt jó számítás. Kevés valószínűség szólt amellet, hogy Németország haditengerészete fejlesztésével Anglia hadi tengerészetét lényegesen megközeleltse, vagy az Anglia részéről elfogadott arányt túllépje, hanem legfeljebb azt érthette el a versengéssel, hogy Angliát még fokozottabb hajóépítésre kényszeríti. Anglia nem adhatta fel tengeri

szupremáciáját. Ez élet- és halál-kérdés volt számára. Bármily békés is volt a német politika, az angol ebben a békés szándékban nem bízott és érthetően tartott attól hogy ha a német flotta megközelíti az angolt, Németország, erősebb hadserege lévén, nagyobb hatalmi tényező lesz, mint Anglia, és hogy agresszívebb politikát fog folytatni mint tette akkor, amikor a tengeren gyenge volt. Nagybritannia attól félt, hogy az így aktívabbá váló német politikával az összeütközés még sem lesz elkerülhető és kedvezőtlenebb viszonyok között fog lefolyni. Berlinben el lehettek arra is készülve, hogy a fegyverkezési versenyben az angolok fognak győztesek maradni, mert Anglia szárazföldi hadserege sokkal kevesebbe került, mint a németé, mert a brit birodalom gazdagabb a németnél és mert az angol közvélemény jobban megértette a flotta szükségét, mint a német. Németország vérében van és életszükséglete is az erős hadsereg, de a flotta egy új szenvedélye, mely bizonyos áldozatok után mégis letörhet. A német közvéleménynek előbb-utóbb fel kellett azt a kérdést vetni, nem fog-e összeroskadni a birodalom, ha a legnagyobb, legerősebb hadsereg mellett a legnagyobb, legerősebb flották egyikét is fenn akarja tartani, ha amikor Oroszország és Franciaország szárazföldi seregeivel kell lépést tartania, Anglia hajóépítkezését is meg akarja közelíteni? Ha a versengés az angollal való háborút idézné elő, mielőtt a hatalmi arány megváltozott, ennek az egész építkezésnek hatása csak az lenne hogy a tenger több milliót nyelne el vagy hogy az angol zsákmány a német szorgalom nagyobb hányadát tenné ki, mint nélküle. Mikor Németország a tengerre vetette magát, elhagyta azt a területet, ahol csaknem legyőzhetetlen volt és csupán Achilles-sarkot szerzett. Az érvényesülést ott kereste, ahol a gyengébb volt. Én Németország érdekében kevésbé félttem volna az erős szövetségéstől, mint az erős ellenségtől. Én nem hiszem, hogy világháború nélkül megkapható kolóniák megszerzése és megvédése nagy nyereséggel kecsegtetett volna. Németország nagyobb gazda-

sági előnyt várhatott mások kolóniáiból és a szomszédok államaiból, mint békésen megszerezhető gyarmatokból, amint eddig is sokkal nagyobb vásárló piaca volt a német szorgalomnak Anglia vagy Amerika, mint a német kolónia. Már rég nem volt nagyarányú kivándorlás, amelyet csak gyarmatok útján lehetett a haza számára megmenteni. De hitem szerint értékes gyarmatokhoz könnyebben juthatott Angliával való megegyezés révén, mint Angliával való szabad konkurrencia útján, míg nem szerezte meg azt a hatalmi súlyt, mellyel kikényszerítheti azt, amit nem akarnak neki önként adni. Talán erős flottát is könnyebben építhetett volna a német birodalom, hogyha megegyezik Angliával és vele szövetségbe lép, mint hogyha azon ellenséges viszony fennmarad, mely kétségtelenül világháború veszélyével járt.

Az angolokkal való barátság megerősítette volna a hármasszövetséget, mert Olaszország hosszú tengerpartja miatt Angliától függött és háború esetében alig foglalhatott volna Anglia ellen állást. Az osztrák-magyar barátságot is csak megszilárdította volna az angol barátság, mert az angolra támaszkodó hármasszövetség oly keleti politikát folytathatott volna, mely a mi érdekeinket mind megóvhatta.

Könnyebb is volt az angollal, mint az oroszszal való megegyezés, különösen a japán háború óta. Anglia és Németország között valódi érdekellentét nem volt. Ha nincs köztük flottaversengés és Anglia nem hiszi, hogy kénytelen Németország ellenségeivel megegyezni saját hatalmi állásának védelme céljából, soha nem kerültek volna egymással ellentétbe. Hiszen Marokkóban Franciaország miatt, a Balkánon Oroszország miatt foglalt el Anglia németellenes álláspontot és mindkét kérdésben odavaló lokális érdekei ellenére, melyeket könnyebben elégíthetett volna ki a németekkel, mint a franciákkal, vagy oroszokkal való parallel akcióban. Nem a konkrét érdekellentétek miatt tört ki a viszály, hanem a viszály miatt keletkeztek az érdekellentétek. A megegyezés fő nehézsége nem konkrét érdekellentétekben, hanem a köl-

csönös bizalmatlanságban rejlett és azon antipátiában, mely lassan a két nemzet között az egész emberiség nagy kárára kifejlődött.

Az angolbarátság természetes voltát bizonyítja Bismarcknak az új német birodalom külpolitikájával tett összes tapasztalata. Bismarck a német egység kivívását nagyrészt az orosz barátságnak köszönhette. A nagy junkernek több rokonszenve volt a cárizmus konzervatív politikája, mint az angol parlamentarizmus iránt. Az angol barátságban nem bízott, mert változónak tartotta az angol politikát és nem állt módjában az angol közvélemény befolyásolása, a cárok udvarának ellenben nem volt előtte titka; kezelésének mindig nagy mestere volt. Általában Bismarck nem csinált világpolitikát, hanem elsősorban kontinentálisát, ahol többet várt a bevált orosz barátságtól, mint az angoltól. Ezért Bismarck meggyőződésileg oroszbarát maradt 70 után is, mikor az új birodalom élén állott. Ennek dacára azonban Angliával parallel akciót fejtett ki és automaticæ meglazult az orosz szövetség. Bismarck külpolitikai akciói nagyrészt harmonizálnak Anglia akcióival és ellentétbe kerülnek a cári birodalom politikájával.

Ausztria-Magyarország és a cárizmus keleti politikája ellentétbe hozza Bismarckot Oroszországgal. Hiába erőlködik Bismarck, mint „ehrlícher Makler”, az ellentétet nem tudja megakadályozni. Végül Bismarck kénytelen mellénk állni. Ha az akkori török-orosz háborúba mi beavatkozunk, Németország, Anglia és Ausztria-Magyarország hátvédjeként szerepelt volna s Oroszország ellen foglalt volna állást. Bismarck kancellár politikájának főtenye a gasteini szövetség célja az Oroszország elleni védekezés volt és Anglia nagy örömét fejezte ki létrejöttén. Később Bismarck újra próbálja az orosz barátságot megújítani, de bizonyos sikerei ellenére a bolgár kérdés alkalmával megint közel van az a lehetőség, hogy az Anglia által támogatott Ausztria-Magyarország miatt Oroszországgal össze kell ütköznie. Németország Angliával ekkor sem szövetkezik, de elősegíti, hogy Anglia, Ausztria-

Magyarország és Olaszország a Balkánon együtt foglaljanak állást, az orosz befolyás ellensúlyozására.

Bismarck ezen tapasztalatokban gyökerező angol politikáját megvilágítja az az érdekes levél, melyet 1887-ben irt Salisbury angol miniszterelnöknek. Ebben a levélben a következő alaptételeket állítja fel: Németország sohasem fogja megengedni, hogy Angliát Franciaország leverje, örömmel fogja látni, hogy Anglia, Ausztria-Magyarország és Olaszország közeli keleti érdekeik védelmére egyesülnek, kizártnak tartja, hogy valaha egy német háborút folytasson olyan hatalom ellen, melytől várja, hogy Oroszország támadása esetében megsegítse, mint aminő Anglia, hogy a világbékét Franciaország és Oroszország ambíciója fenyegeti, nem pedig Anglia, Ausztria-Magyarország és Németország, melyek mindhárman saturált hatalmak.

Ezen igazságok szerint kellett volna Németország politikáját az utóbbi évtizedekben is irányítani.

Nézetem szerint a legelőnyösebb kombináció az angollal való megegyezés lett volna, a leghibásabb azonban az volt, hogy Németország sem Oroszországgal, sem Angliával szemben nem teremtett tiszta helyzetet. Ez vezetett a világháborúhoz és annak ránk nézve végzetes kimeneteléhez.

Amint Németország nem bírta vagy nem akarta Angliával megegyezni, Oroszországgal kellett volna szilárd szövetséget kötni még komoly áldozatok árán is. Németországnak választani kellett volna a Hamburg – Bagdad vagy a Tirpitz-féle flotta politika között. Annak az elhatározásnak, hogy a kettőt egyidejűleg folytassa, meg kellett magát bosszulnia.

**II. RÉSZ.
A HÁBORÚ.**

ELSŐ FEJEZET.

Külpolitikai hibáink.

Oly súlyos körülmények közt indult meg a háború, hogy hibát nem szabadott többé elkövetnünk. Csak a politikai és katonai vezetés feltétlen fölénye biztosíthatta volna a kedvező eredményt. Sajnos azonban, diplomáciánk nagy ballépéseket követett el a háború alatt is.

Súlyos hiba volt a Belgiummal szemben tanúsított eljárás. Semmi sem ártott annyit a középhatalmaknak, mint ezen gyenge és neutrális országba való betörés. Igaz, hogy van precedens esetrá. A háború alatt a nemzetközi jogot rendesen lábbal tiporták a hadviselő felek. Nincs oly nemzet, mely ezt meg nem tette volna. Nincs háború, melyben a nemzetközi jogon sérelem nem esett volna. Miután a nemzetközi jog *lex imperfecta* s nincs oly bíróság, mely benne döntene s nincs hatalom, mely a nemzetközi jog szabályait végrehajtaná, miután a háborúban a nemzet léte van kockán, miután cselekedeteinek legfőbb bírója maga az állam és miután a háborúban mindegyik a másiktól a legrosszabbat várja és tekintettel az összes tapasztalatokra, várhatja is, oly nemzetközi jogi tétel, mely a sikert komolyan veszélyezteteti, nem szokott tiszteletben tartatni.

Nem ismerek nemzetet, mely azért vesztett volna el háborút, azért küzdött volna sokkal nehezebb viszonyok között, mert a nemzetközi jogot tisztelte.

Anglia Belgium neutralitásának megsértését sem tartotta mindig olyan felháborító jogtalanságnak, amelyet minden áron meg

kell akadályoznia. Egy angol hivatalos egyén, egy katonai attasé is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy nem kellene-e Belgium neutralitását Belgium akarata ellenére Angliának is megsérteni (1912). Mikor (1887) Anglia a hármasszövetséggel tartott és Oroszországban látta az ellenséget, Dilke azt a kérdést vetette fel, hogy mit csinálna Anglia, ha Belgium neutralitását Németország egy francia háborúban megsértené. Salisbury miniszterelnök sajtója, arra az álláspontra helyezkedett, hogy ezt nem lehetne megakadályozni, hanem Angliának arra kellene szorítkoznia, hogy biztosítsa Belgium neutralitásának és függetlenségének helyreállítását a békében. Dilke abban foglalta össze e polémiából eredő tapasztalatait, hogy úgy látja, hogy Anglia el van határozva arra, hogy semmibe se vegye szerződéses kötelességeit.

A jelenlegi háborúban a belga semlegesség megsértése nem volt az egyetlen jogellenes cselekedet. Ellenségeink is szembe helyezkedtek a nemzetközi jog rendelkezéseivel. Görögország és Korfu semlegességét sem tartották tiszteletben. A Középeurópa elleni blokád is kétséges jogosságú cselekedet volt. De mindezek ellenére a belgiumi esetet nagy szerencsétlenségnek és hibának tartottam. Először is: tagadhatlan, hogy a Belgiumba való benyomulással mi követtük el az első jogellenes cselekedetet, mely minden későbbi jogsérelem indokául vagy legalább is mentségül szolgálhatott és a világ közvéleményét ellenünk hangolta, aminek pedig döntő szerepe volt az egész háború sorsára. Ez könnyítette meg Anglia beavatkozását, ez adott az olasz harci pártnak is erős fegyvert és ez csinált Amerikában is ellenünk hangulatot.

Bismarck, aki bizonyosan nem volt szentimentális államférfiú, belátta, hogy hiba volna a francia háborút Belgium neutralitásának megsértésével kezdeni. Mikor 1887-ben, mint már említettem, a belga kérdést Angliában felvetették, Bismarck kijelentette lapjában, hogy „Deutschland würde nie einen Krieg mit der Verletzung eines europäischen Vertrages beginnen.” „Jeden-

falls befindet sich derjenige in Irrtum, der meint, die Leitung der Politik sei bei uns den Gesichtspunkten des Generalstabes unterworfen und nicht umgekehrt.”

A tényleges politikai indok, amely az angol kormányt rábírta, hogy a háborúba beavatkozzék, nem Belgium volt, hanem az a kényszerhelyzet, mely nem engedhette, hogy az ellenséges hangulatú Németország szárazföldön a teljes és feltétlen szupremáciát kivívja és főleg Franciaországot legyőzve a szomszédos tengerpart felett rendelkezék. De az Angliában erős pacifizmust és békét akaró közvéleményt csak Belgium szenvedései által lehetett elhallgattatni. A belga invázió nálunk is fájó érzést támasztott. Hiába lehetett precedensekre hivatkozni, mindenki érezte, hogy a precedensek sem szolgáltak annak dicsőségére, aki elkövette. Ha védtük is ez eljárást, ez kényszerből történt. Éreztük, hogy nem lehet egy élet-halálharcot szemérmeskedve és meaculpákkal megkezdeni, tudtuk azt is, hogy a hazafias meggyőződés vezette a német kormányt, mikor ezen elhibázott elhatározásra jutott. De azért nagyon nehezünkre esett egy nemzetet a háború iszonyaiba lökni, mely a mi megtámadásunkra nem gondolt. S ezen már azért sem változtattak azok az adatok, amelyekkel utóbb azt akarták kimutatni, hogy Belgium háborúra készült, mert azok nem helytállóak.

Én azonkívül egyénileg is, függetlenül a jog szempontjától, hibásnak tartottam a német kormány magaviseletét, mert az a magát túlélte Schlieffen-haditerv következménye volt, annak a feltevésnek következménye, hogy mielőtt az orosz haderő érezhetővé tehetné magát, az izolált Franciaországot a német összetörheti, olyan feltevésnek következménye, a mely nem felelt meg többé a tényeknek, mert a változott viszonyok között az orosz hadsereg nyomásának sokkal gyorsabban kellett érezhetővé válnia, mint azt Schlieffen korában hinni lehetett. E mellett részben éppen Belgium megsértése miatt nem maradt Franciaország izolált és éppen az angol segítség járult nagy mértékben ahhoz, hogy

a németek ne bírjanak gyorsan döntő sikert elérni. Mindig az volt a nézetem, hogy a helyes alap gondolat az lett volna, ha Oroszországot támadjuk meg és nyugaton eleinte defenzívára szorítkozzunk. Katonai okaimat később hozom fel, most csak a politikaiakra utalok.

Oroszország volt az entente Achilles-sarka. Mindig számítottam Oroszország belső felfordulására. A japáni háború utáni események s az azóta mindig forrongó belső elégedetlenség nagyon valószínűvé tették, hogy a hadsereg nagyobb verését a belső bomlás, a bomlást a teljes katonai és politikai tehetetlenség fogja követni.

Mint olyan, akinek semmi betekintése a jelentésekbe és a tényleges helyzetbe nem volt, megtörtént velem az, hogy az orosz forradalomban mindaddig bíztam, amíg kitört és csak akkor kezdtem a reményemet teljesen feladni, amikor a katasztrófa már a küszöbön állott.

A legkedvezőbb megnyitása a harcnak és megerősítése a szövetséges szellemnek, a szövetségesek együttes, sikeres fellépése lett volna, ez pedig csak az orosz harctéren történhetett meg, az egyetlen harctéren, mely mind a két szövetséget egyenlően érdekelte.

A diplomáciai harc természetes folytatása az volt, hogy Oroszországot támadjuk meg, melynek agresszív politikája ellen irányult a háború. Politikailag a legfontosabb érv az orosz offenzíva mellett azonban az volt, hogy csak így lehetett esetleg Anglia neutralitását elérni és általában az egész világ demokráciájának felfogását kedvezően befolyásolni. A nyugati demokráciát ép oly nehéz lett volna a cárizmus mellett mozgósítani, mint aminő könnyű volt a nemzetközi jog és a gyenge Belgium védelme mellett lelkesedésbe hozni. A Schlieffen-féle haditerv gyors keresztülvitele érdekében vállalta Németország a gyors egymás után való hadüzenetek ódiumát is, amit el lehetett volna kerülni, ha az offenzívát kelet felé irányítják. Ha Belgium kérdé-

sét mindezek ellenére azonnal akarták tisztázni, nem értem, hogy Németország Angliának mért nem tette azt az ajánlatot, hogy újítsák meg azt a szerződést, amelyet Gladstone kormánya 1870-ben Napóleonnal és Vilmossal kötött, amely szerint Németország hajlandó Belgium neutralitását tiszteletben tartani, sőt fegyveresen megvédeni, ha Anglia magát arra kötelezi, hogy azt ő is megteszi francia részről jövő sérelem esetében. Ha Anglia ezt az ajánlatot elfogadja, minden rendben van és Anglia neutralitása is biztosnak lett volna tekinthető. Ha pedig Anglia ezt az ajánlatunkat nem fogadta volna el, ha visszautasítja azt az eszközt, mellyel 1870-ben az ő iniciatívájára megmentették Belgium neutralitását, ami valószínű volt, hiszen 1870-ben valóban csak Belgium sorsa érdekelt, most pedig Franciaország hatalmi helyzete is, akkor ellenségünk elvesztette volna a legelőnyösebb casus bellit, leleplezi magát és nyilvánvalóvá válik, hogy nem Belgium és a nemzetközi jog védelmére ránt kardot.

Mikor a háború alatt Beethmann-Hollwegnek ezen nézetemet előadtam, ő azt mondta, hogy ezt azért nem tehettem, mert a hadvezetőség percnyi késedelmet sem fogadott el és a siker érdekében a rögtöni offenzívát kívánta. Pedig komoly idővesztéstől alig kellett tartani. Hosszabb tárgyalást el lehetett volna kerülni; csak igenre vagy nemre volt szükség. Megvolt a kész Bismarck-Gladstone-féle szerződés, melyet vagy el kellett fogadni vagy vissza kellett utasítani.

Igaz, hogy a Franciaország elleni offenzíva közel volt a tőle várt eredményhez, de a marnei csata ezt a reményt megdöntötte s az egész kombinációnak csak a hátránya maradt meg: a nagy ódium.

Nem tartottam szerencsésnek a szerb kérdés megindításának módját sem. A legújabb osztrák Vörös könyv bizonyítja, hogy két felfogás küzdött egymással, az, a mely a háborút rögtön, meglepetésszerűig akarta megindítani és az, a mely a békés megoldást akarta megkísérelni oly követelések támasztásával,

melyek kemények, de elfogadhatók és hogy hadat csak akkor kívánt megüzenni, ha a feltételeket visszautasítják. A választott út egyik gondolatnak sem felelt meg. Az a benyomásom, hogy a Tisza javaslatát, amely az utóbbi alapgondolatból indult ki, arra használták fel, hogy a háború ódiумát általa az ellenfélre hárítsák, de a hivatalos politika ezentúl is a háborúban látta a legkedvezőbb megoldást. A jegyzéket úgy fogalmazták meg, hogy nagyon nehéz legyen annak elfogadása.

Ez az elhatározás káros volt. A szándék átlátszó volt és még különösebben azzá vált, mikor Szerbia ügyes és engedékeny válaszát a tárgyalás alapjául sem fogadtuk el, hanem azonnal hadat üzentünk. Így a erőszakos fellépés ódiумát nem kerültük el, hanem még megszereztük hozzá a ravaszság látszatát és a katonai meglepetés előnye elmaradt. Ha a szerb háborút nem tartotta a kormány szükségesnek, a jegyzéket másképp kellett volna fogalmazni és Szerbia válaszát a tárgyalás alapjául el kellett volna fogadni. Ha a háborút akartuk, elég ok volt erre Szerbiának azon politikája, mely a gyilkossághoz vezetett, mely a monarchia létét veszélyeztette, hisz végül sem volt más igazán helytálló indok, mint ez. A sarajevoi vizsgálat még gyanúokat sem szolgáltatott abban az irányban, hogy a szerb kormány a gyilkosság előkészítésében részt vett. Gyors cselekvés helyesebb lett volna, mint az engedékenység áttetsző látszata. Gyors katonai sikeres könnyű békefeltételek felajánlása még a világháború veszélye ellen is könnyebben megóvhatott volna, mint a követett eljárás.

Mind ezen már kezdetben elkövetett hibák ellenére azonban szerintem még így sem volt helyzetünk reménytelen. A belső hadműveleti vonalak állandó uralása, Oroszország organikus gyengesége, Anglia hadseregeinek fejletlensége, haderőnk nagyobb katonai ellenálló ereje, az egységesebb és jobb vezérlés, lehetővé tette, hogy a nagy számbeli különbség és Anglia tengeri fölényének ellenére sikeresen álljunk ellent.

De mégis egészen biztosra vehettük, hogy a küzdelem a lehető legnehezebb lesz s hogy áldozatok árán is meg fog kellenni azt akadályoznunk, hogy új ellenségek keletkezzenek. Sajnos azonban ezt nem sikerült elérnünk.

Olaszország volt az első állam, amelynek ellenünk való háborús beavatkozására számítanunk kellett. Amint Olaszország nem állt mellénk a háború kitörésekor, világos volt előttem, hogy legfőbb igyekezetünket arra kell fordítanunk, hogy ne vegyen benne részt ellenünk. Vészt jóslott már a neutralitásának megindokolása, melyben a mi politikánkat agresszívnek nevezte. Amint gyors katonai győzelmeink elmaradtak, éreztem, hogy Olaszország neutralitása csakis Ausztria rovására teendő területi koncessziók által biztosítható. Bármily nehéz elhatározásnak tartottam jogszerűleg hozzánk tartozó területet politikai számításból kardcsapás nélkül átadni, azt elkerülhetetlennek ítélttem.

Cavour 1859-ben lemondott a savoyai dinasztia ősi fészkeről Savoyáról és Garibaldi szülőföldjéről, Nizzáról, hogy az olasz uniót megcsinálja. Törökország a mostani háború alatt adta vissza Bulgáriának a nem rég megszerzett területet, hogy a szabad kezet biztosítsa a megindult küzdelemben. Nem volt-e szabad nekünk is áldozatot hozni, hogy megvédhessük létünket?

Nem bíztam abban, hogy új ellenséggel is meg fogunk tudni birkózni és annál veszélyesebbnek látszott Olaszország beavatkozása, mert fel kellett tételezni, hogy példáját Románia követni fogja.

Elsősorban arra kellett törekedni, hogy területet csak azon esetben adjunk át, ha általa Olaszország pozitív közreműködését biztosítjuk, vagy abban az esetben, ha győzelmünk következtében a hatalmi egyensúly úgy változnék, hogy Olaszország ebben magára nézve méltán veszélyt láthat. De tisztában voltam magammal az iránt is, hogy ha Olaszország evvel be nem érné, és

feltétlen kötelezettséget követelne, abba is bele kellene menni, lévén létünkről szó. Sőt világos volt előttem, hogy bizonyos fokig jóakaratot és készséget kell tanúsítanunk és gondos óvatossággal kell kerülnünk, hogy azt a benyomást keltsük, mintha csak az erőszaknak engednénk és a győzelem esetében bosszúállásra gondolnánk.

1914. őszén már nyugtalankodni kezdtem, mikor láttam hogy a várt irányban semmi sem történik.

December hóban felkerestem Berchtoldot, hogy aggályaimat előtte kifejtsem. Láttam, hogy a külügyminiszter már szintén sokat foglalkozott a kérdéssel és nem áll távol az én felfogásomtól. Berchtold eddigi célja, úgy vettem ki szavaiból az volt, hogy időt nyerjen anélkül, hogy Olaszországot elkeserítse vagy bizalmatlanná tegye. Vezérkarunk legkésőbb 8 hónapon belül vélte a döntést kierőszakolni. Berchtoldnak már-már sikerült ez idő nagy részét kihúzni anélkül, hogy a viszony Olaszországgal megromlott volna. De most már ő is érezte, hogy nemsokára dönteni fog kelleni.

Január 11-én újból Berchtoldnál voltam és újra nógattam az elhatározásra. A külügyminiszter közölte velem, hogy múlt beszélgetésünk óta határozott lépés történt előre, amennyiben Avarna olasz nagykövet először jelentette be világosan az olasz igényt osztrák területre. Az volt a benyomásom, hogy Berchtold osztja nézetemet és belátja a barátságos és kuláns megegyezés szükségét. Kérdezett engem, hogy milyen lábon vagyok Tiszával, hiszem-e, hogy hathatok reá s mikor azt mondtam, hogy ámbár a háború kitörése óta támogatom Tiszát, de a politikai helyzetről még szó sem esett közöttünk, arra kért, hogy keressem fel Buriánt, a magyar kormány bécsi képviselőjét és fejtsem ki előtte álláspontomat.

Ezt meg is tettem és Burián azt magyarázta nekem, hogy Olaszország azért kezdi a területi kérdést pedzeni, mert Berchtold túlságosan engedékeny és mert Bülow herceg római missziója fel-

bátorítja az olaszokat. Ő azt hiszi, hogy erősebb, önérzetesebb hanggal az olaszokat el lehet szoktatni az ilyen követelésektől. Lehet, hogy később megjön a momentum, mikor területet is át kell az olaszoknak adni, de ma ez határozottan korai. Ő ekkor Galiciában nagyobb katonai sikert várt és azt remélte, hogy ez hűtően fog az olasz ambíciókra hatni.

Reá következő napon tudtam meg, (jan. 13) hogy Berchtold lemondott és Burián lett az utóda. Mély aggodalommal néztem a dolgok fejlődése elé, mert attól féltem, hogy Burián fellépése Olaszországban oly bizalmatlanságot fog kelteni, mely a békés megoldást egyszersmindenkorra lehetetlenné fogja tenni.

A várt katonai siker, mely Przemysl felmentésében állott volna, sajnos, be nem következett. Burián, mint a később megjelent Vörös Könyv tanúsítja, tényleg erélyesebb hangon beszélt, mint Berchtold, de hiába! Olaszország szándékát nem változtatta meg. Az a benyomás erősödött meg Rómában, hogy csak tüzzel-vassal lehet célt érni. Ezzel a béke kilátásai súlyosan compromittáltak.

Ha az olasz kormány a békés megoldásban bíznék, visszartaná az agitációt és nem fegyverkeznek. így azonban a háborúra készül és a készültség arányában növekszik az olasz önérzet és válik könnyebbé a háború elhatározása. Az ellenünk való agitációt szabadjára bocsátják, sőt előmozdítják, ami mindég nehezebbé teszi a békés megegyezést és fokozza az olasz követelést. A köztársasági párt, a szabadkőművesek, az irredentisták, a francia barátok, az osztrák ellenségek gőzerővel s akadálytalanul dolgoznak a háború felidőzésén. Az entente is megfeszíti minden erejét s nem talál ellenhatásra. Különösen hatályos Anglia nyomása, melynek tengeri túlereje félelmetes. Az entente a rendelkezésre álló összes agitatórius eszközöket felhasználja. A leghálásabb téma Belgium szenvedései és a demokrácia és a népszabadság nevében ellenünk keresztes hadjáratot hirdetnek.

De mindezek ellenére a parlamenti többség a neutralitás

híve. Giolitti, a többség vezére, január végén írja, hogy úgy látszik, a koncessziókat háború nélkül is meg lehet kapni. A terror hatása alatt e nagy tekintélyű államférfi sem mer már nyíltan a béke mellett lándzsát törni és csak a béke lehetőségének kiemelésével próbál mellette hangulatot csinálni.

Mikor februárban az olasz parlament összeült, úgy látszik, a kormány és a pártok vezető férfiai megegyeztek abban, hogy a mi rovásunkra-területet kell szereznünk és hogy amennyiben ez békésen nem volna lehető, készek érte háborút is folytatni.

Én törekedtem ez idő alatt cikkeimmel Olaszországban azt a hitet felkelteni, hogy mi barátságot érzünk iránta és annak dacára, hogy nem tartott velünk, hajlandók vagyunk vele megegyezni. Persze addig, míg a kormány nem mondta ki azt nyíltan, én sem precizírozhattam a területi áldozatokra való hajlandóságot s döntő eredményt nem várhattam.

A Neue Freie Presse-ban 1915. január 27-én a következőket írtam: ha a mai válságos helyzetben barátságos megállapodás útján akarja Olaszország a köztünk fennforgó kérdéseket elintézni, és neutrális marad, úgy Olaszország bizton számíthat Ausztria-Magyarország állandó szövetségére. Hisz a győzelem után is szűkségünk lesz az olasz barátságra, melyet állandósítani és megszilárdítani ma az olasz államférfiaktól függ. Azt sem kell hinni, hogy keserűséget hagyott lelkünkben az a tény, hogy Olaszország nem állt mellénk. Végleg és teljesen megbékültünk ezen elhatározásával. El kell ismernünk, hogy a vállalt kötelezettség értelmezése Olaszország szuverén joga és senkisémet ítélni el azt a politikát, mely világháborúba csak akkor akar beavatkozni, ha azt el nem kerülheti, ha abszolút kényszer szorítja bele.” „Megrendíthetetlen hitem, hogy kis jóakarattal és a fennálló hármasszövetség alapján a két szomszéd egymáshoz viszonyát a mai válság közepette még az eddiginél is szilárdabb alapra lehetne és kellene fektetni.” De mit használhat mind e biztatás, amikor a hivatalos tárgyalás negatív marad?

Már a felfokozott bizalmatlanság következménye, hogy Sonnino (márc. 13) a megegyezés után a rögtöni végrehajtást követeli tőlünk és a tárgyalás tartamát 15 napra akarja megállapítani. Ily arányú bizalmatlansággal szemben már alig lehetett a megegyezés lehetőségében hinni!*)

A szándékos huza-vona közben a feladat lassankint átalakult. Mi g előbb az olasz kormánnyal kellett a miénknek megegyezni, április havában már csak a kormány ellenére, a kormány feje felett egyezhettünk volna meg: a parlamenti többséggel. Ez a feladat természetesen nehezebb volt, mint a régi, de nem teljesen megoldhatatlan. A parlamenti többség akkor még a béke híve. A háború nagy kockázattal jár, aki nincs fanatizálva, ösztönszerűleg fél tőle. A katolikus párt és a szociáldemokrata párt, a munkásság és a parasztság többsége a háborút kerülni szeretné. A király sem akar ellenünk kardot rántani. Tehát van lehetőség a békére még a kormány ellenére is. Athénben a háborúra uszító Venizelos éppen akkor bukik meg és a derék király békeakarata

*) Fokozódó bizalmatlanságot tanúsítanak a Zöld könyv következő passzusai: az első Buriánnal folytatott konverzáció után Sonnino Avarnának (jan. 26) sürgönyzi, hogy „fel fognak ültetni.” Február 2-án ugyancsak Sonnino mondja: nagyon csüggesztő arra, aki a megegyezést akarja, hogy miután a német császárnál volt, Burián csak azt tudja mondani, hogy „tanulmányozni fogja a kérdést.” Február 12-én pedig azt sürgönyzi: „mindent megtesznek Bécsben, hogy a dolog elhúzódjék.” „Ezen dilatórius magatartás után nem táplál illúziót.” Viszont Avarna azt mondja Buriánnak (február 15) hogy húzza-vonja a dolgot, s ezért kormánya eddig tett minden javaslatát visszavonja s arra szorítkozik, hogy tiltakozzék az ellen, hogy megegyezés nélkül most Szerbiába bevonuljunk. Sonnino Avarnának (február 18-án) azt írja: „Bécsben nem értik meg a helyzetet és mindent blufnak tartanak, vagy Bülow herceg fantasztikus álmának.” Avarna (február 23-án) „a monarchia a mostani viszonyok között sohasem fog beleegyezni, hogy tulajdonát képező területet adjon át.” Ugyancsak ő Sonnionnak (március 3-án) azt jelenti, hogy „a beszélgetések ad infinitum tarthatnak, de minden praktikus eredmény nélkül, mert Burián mindig érveket hoz fel.” Sonnino Avarnának március 10-én azt az utasítást adja, hogy „véget kell vetni az örökös huza-vonónak.” Ebből a hangulatból keletkezett az előbb említett március 13-iki követelés.

győzedelmeskedik kormánya ellenére is. Nem fog-e ez Rómában is megtörténni?

Ezt azonban minden esetre csak gyors elhatározással lehetett volna elérni, csak ha mindazt felajánljuk, aminek odaadására elszántuk magunkat s ha ezt az ajánlatot valami után nyilvánosságra hozzuk. Ehelyett apránként engedünk. A kutya farkát apránként vágjuk el. Még most sem keltjük fel azt az impresszót, hogy komolyan akarunk megegyezni. S azalatt mindég mélyebb gyökeret ver a meggyőződés az olasz közvéleményben, hogy a békés megegyezés veszélyes, mert az olasz neutralitásnak köszönhető győzelmet bosszúra fogjuk felhasználni. Ajánlataink szerencsétlen időpontban is történnek, Az első territóriális ajánlatot március- 28-án tesszük meg, egy héttel Przemysl eleste után (márc. 22). A későbbi pótajánlatok pedig sűrű egymásutánban akkor jönnek, mikor az olasz kormány már megegyezett^ az ententeval, (ápr. 25) amikor már Olaszországnak ezt az új egyezményt meg kellett volna sérteni. Azonban annyi nagy erő ellenzi a háborút, hogy még ekkor sincs végleg elveszve a játszma. Romában a kormány még nem feltétlen ura a helyzetnek. A parlamenti többség határozottan Giolittista és a kormány végre is csak az utcai terrorral szövetkezve győzedelmeskedhetik. Lemond állásáról (május 14) és forradalmi jelenetek közt ijeszt el minden más vállalkozót. Mi a legnagyobb erőfeszítéssel küzdünk az utolsó percig. Bülow fáradhatatlanul tárgyal és kapacitál. Tisza felszólítására interpellációt intéztem hozzá és a ház tárgyalásából kidomborodik, hogy az egész magyar parlament az olasz barátság híve marad a jövőben is (május 17). Mi újabb koncessziókat csinálunk, de Sonnino arcunkba vágja, hogy már „késő”; – a terror, a szenvedély már minden ellenérvet elfojtott. A parlamenti többség behódol és a kormány a háborút megüzenj (május 23).

Ha ez a válság korábban üt ki, mikor még nincs szerződés az entente és Olaszország között, mikor még nem vált általá-

nossá az az érzés, hogy a megegyezést nálunk oly megalázásnak tekintik, amelyet, amint lehet, vissza fognak csinálni, akkor talán még rendbe jöhetett volna minden.

De vajjon lehetett-e arra számítani, hogy ha Olaszország velünk barátságosan megegyezik, akkor a neutralitást meg fogja tartani és nem fog később hátra támadni? Nincs jogunk feltételezni, hogy az olasz állam az önként vállalt precíz köteleiséget megszegte volna, még mielőtt az aláírásra használt tinta megszárad. De az is valószínű, hogy Olaszország neutralitása minket oly sikerekhez juttatna, melyek a velünk való barátságot neki parancsoló érdekévé tették volna. Hisz nem szabad elfelejtenünk, hogy a gorlicei győzelem teljes kiaknázásában Olaszország beavatkozása gátolt meg minket. S ahhoz sem férhet kétség, hogy ha az olasz támadás nem köti le évekig véderőnk tetemes részét, a többi frontokon olyan eredményeket érhetünk volna el, melyek Romániát is hozzánk láncolták volna. Ha Olaszország és Románia neutralisak maradnak és ha ennek következtében Oroszország korábban törik le, nem valószínű-e hogy alkalmunk lett volna méltányos békét kötni, még mielőtt Amerikával összetűzünk és nem valószínű-e, hogy annyira erősebbek maradtunk volnánk, hogy Olaszország érdeke is az újonnan megkötött szerződés betartása lett volna?

Különben az a lehetőség, hogy Olaszország a szerződést be nem tartja, a mi kormányunk megfontolásaiban sem játszott vezető szerepet, mert a kormány is meg akart vele egyezni.

Az olasz háború kitörése reánk nézve sorsdöntő volt. Az erők úgy sem kedvező egyensúlyát méginkább kárunkra befolyásolta és szomorú végzetünk egyik legfőbb okává vált. De egy mellék rosszhátása is volt: Wien és Berlin között megrontotta a jó viszonyt. Ha Bülow herceg és a mi diplomáciánk igazán össze tudnak játszani, valószínű, hogy eredményt érhettek volna el. Így Bülow kísérlete a Quirinalt nem tudta visszatartani, nálunk pedig soha meg nem szűnő fájdalmas érzést hagyott hátra s egyik okává vált annak

a ki nem elégtő viszonynak a szövetségesek között, melyre még később rá fogok térni.

Romániára vonatkozólag a háború alatt nem voltam orientálva. Ma sem tudom megítélni, lehetett volna-e visszatartani a beavatkozástól. Benyomásom azonban az, hogy Romániának magatartása főleg katonai helyzetünktől függött, és keleti szomszédunk csak akkor maradt volna neutralis, ha nem hiszi, hogy letörünk, elsősorban, ha a keleti harctéren felülmaradunk, ami szintén egy érv volt amellet, hogy főerőnket Oroszország ellen használjuk fel.

Nagy hibát követtünk el az amerikai kérdésben. Én nem hittem, hogy Wilson a háborúban részt akar venni. Abban a nézetben voltam, hogy neki az az ambíciója, hogy nevét a világtörténelemben, mint a világbéke megteremtője örökítse meg. Ennél nemesebb szerep, dicsőbb feladat embernek vagy nemzetnek nem is juthatott volna, mint a világtörténelem legöklőbb háborúját befejezni, a legfontosabb béketárgyalásnál az emberi közérzületet és közérdeket képviselni, a pártok felett álló bírói szerepet betölteni. Ezen utat követve Wilson Amerika tradíciójának is megfelelhett volna, amely mindig abban állott, hogy lehetőleg ne avatkozzon be európai ügyekbe. Nekem ma is az benyomásom, hogy Amerikát ettől a beavatkozástól vissza lehetett volna tartani, de nem lett volna szabad érdekeit és büszkeségét egyaránt megsérteni és nem lett volna szabad számára oly casus bellit teremteni, mint aminőt nyújtottunk Angliának Belgium neutralitásának megsértésével, olyat, mely a széles, demokratikus népretegeket magával bírja ragadni.

Népszerűtlen háborút Amerika nem folytathat. Bismarck szépen fejtette ki abban a Salisburyhoz irt levélben, melyről már megemlékeztem, hogy Németország millióit nem mozgósíthatja, bárki legyen a császár és bármit akarjon is az, ha a háború okát a nemzet nem érti meg és nem helyesli. Amerikára nézve ez még kétségtelenebbül igaz mint Németországra nézve.

De a tengeralattjáró-harccal ideális casus belli-t szolgáltatunk Amerikának,- olyat, mely nagyon megkönnyítette, hogy az európai háborúba avatkozzék. Amerika önérzetét bántotta, hogy semmibe sem veszik fenyegetődzését. Nagy kereskedelmi érdekeit veszélyeztette a tengeralattjáró-harc. Érzelmait mélységesen sértette a nők és gyermekek megöletése. A nemzetközi jog tagadhatatlan figyelmenkívül hagyása szintén hatásos fegyvert szolgáltatott a harci pártnak. És ha létezett volna még a legparányibb békelehetőség, ezt illuzóriussá tette a német kormány nyilvánosságra jutott azon terve, hogy Mexikóval és Japánnal szövetkezzék Amerika ellen, azon Mexikóval, mely Amerikában a legnagyobb gyűlölet és megvetés tárgyát képezi.

Mikor 1916 nyarán Berlinben jártam, alkalmam volt a kérdést több vezérpolitikussal megbeszélni. A kancellár megerősítette azon impressziómat, hogy a tengeralattjárók alkalmazása végzetes hiba lenne. Ő világosan kifejtette nekem, hogy a tengeralattjáró-háború nem fogja a katonai döntést meghozni, hogy Amerikát aktivitásba fogja szorítani és hogy akkor elvesztettük a játszmát, mert Amerika nagy erejével nem bírunk az adott körülmények között megbirkózni.

A konzervatív vezérférfiak ellenben mindent a tengeralattjáró-háborútól vártak. Megdöbbsentett látni és hallani, hogy mily egyoldalú daccal ragaszkodtak ahhoz a reményhez, hogy ezzel a fegyverrel fő ellenségüket, Angliát, térdre szorítják.

Nem tudom mi vezette Bethmann-Hollweget álláspontjának megváltoztatásában. Lehet, hogy időközben arra a meggyőződésre jutott, hogy Amerika úgysis hadat fog üzeni. Lehet, hogy a közvélemény nyomása előtt hajolt meg. Lehet, hogy attól félt, hogy az egész német közvélemény a császárt fogja átkozni és felelőssé tenni ha nem mer ehhez az eszközhöz nyúlni. Ha nem tévedek, hasonló ok akadályozta meg a német császárt abban is, hogy a London elleni Zeppelin-támadásokat beszüntesse, melyek természetesen nem feleltek meg a császár ízlé-

sének és a kancellárnak sem tetszettek, melyektől azonban a közönség annyit várt, hogy a felelős tényezők úgy hiszem jobb belátásuk ellenére kénytelenek voltak az áradattal úszni. Ha lelkiismeretük tiltotta volna e fegyverek használatát, biztos nem engedtek volna a nyomásnak, de mivel csak a célszerűtlenségük miatt fáztak e fegyver igénybe vételétől, nem mertek a közhangulattal dacolni, amely nem értette és nem tűrte meg, hogy a tengeri blokád alatt kínlódó társadalom Anglia iránt kíméletet gyakoroljon.

Ha igazságosak akarunk lenni ezt meg kell érteni. Ma még korai teljes objektivitást várni, de meg kell jönnie nem-sokára annak az időnek, mikor az ellenséges nemzetek képesek lesznek egymás eljárását józanon megítélni. Az entente nagy közvéleménye arról van meggyőződve, hogy a német nemzet tudatosan provokálta a háborút azért, hogy a viláгурalmat biztosítsa. Természetesen óriási nála a megbotránkozás és erkölcsi felháborodásában telekürtöli a világot, hogy hogyan lehet ilyen bűnös célok szolgálatában oly kegyetlen eszközöket használni, mint a Zeppelin, mint a tengeralattjáró? Pedig ez nem indokolt. A nemzetek az önfentartó ösztön hatása alatt az élet-halál küzdelem percében a dolgokat rendesen úgy látják, ahogy azok őket az erélyes cselekvésre ösztökélik, ahogy azok lelkiismeretüket megnyugtatják. A német nemzet arról volt meggyőződve, hogy az angol irigység, a francia revanche-vágy, a szláv ambíció őt széjjel akarja tépni, hogy régen kieszelt, tervszerű machivelikus összeesküvéssel áll szemben, olyannal, melynek cudarságával csak az ententeállamok hipokrizise és álszenteskedése versenyezhet. És mi sem természetesebb, mint hogy ő is a végleteleg felháborodjék, amikor ez a gálád támadás a blokád csúnya és jogtalan fegyverét használja. Azok, akik a németek közül nem ítélték ily keményen az ellenfél intenciói felett, erre a legkíméletlenebb harcmodorra abból merítették jogcímet, hogy ők nem akarták az entente nemzetei ellen való háborút. A császár, a kancellár, akik

a világháborútól borzadtak, akik azt hitték, hogy annak elkerülése végett elmentek azon végső határokig, amelyeket a nemzet érdeke megenged és akik az entente indító okait szigorúan elítélték, hajlandók a legerősebb eszközökhöz nyúlni, hogy a vezetésükre bízott nemzetet megmentsek. Az angol vagy francia, aki látta a német repülőket pusztításának lélektani következményeit, aki magán tapasztalta, hogy minő lelkiállapotot teremt az ártatlanul szenvedő testvérek fájdalma, a fegyvertelenek megöletése, megérthetné, hogy milyen vadító hatással volt a német kedélyre a blokádnak tömeggyilkossága. A front mögött több német, osztrák, magyar, török, bolgár pusztult el, mint entente polgár. A tengeralattjárók csak a veszélyeztetett tengeri zónákon járó egyéneket károsították, Zeppelin aránylag kevés volt, holott a blokádnálunk kivétel nélkül mindenkit ért. Különösen nagy volt a szenvedés és pusztulás a betegek, a szegények, az aggok és gyermekek soraiban. Az a kilátás, hogy ha nem sikerül az ellenséget hamarosan megtörni, vagy ha nem adjuk meg magunkat kegyelemre, az itthon élő lakosság szörnyű éhhalált fog halni, ez a kilátás hozta létre azt a közhangulatot, hogy ne legyünk finnyások a fegyverek megválasztásánál, de minden sikert ígérő eszközt meg kell ragadnunk. Ezen lelkiállapot hatása alatt nem a kegyetlenséget tartották bűnnek, hanem a kíméletet – bűnnek saját nemzetük és családjuk iránt.

A lezajlott katasztrófának talán letragikusabb vonása, hogy nagyműveltségű és magas erkölcsi alapokon álló nemzetek ilyen lelkiállapotba juthattak. Valóban nem helyes, nem igazságos egyoldalúan csak egyes nemzeteket elítélni, mert nagy vonásokban mind egyenlően viselkedtek. Ha magunkba szállunk, mindnyájunknak el kell ismernünk, hogy igen sok a vadállat az emberben és hogy mindnyájunknak van bűne, hogy annak, aki a blokádot használta, ép oly kevéssé van joga azt megvetni, azt elítélni, aki a tengeralattjáró háborút vette igénybe, mint megfordítva. Aki

az egyik fegyvert használta, kétségtelenül a másikat is használná, ha módja volna rá. Aki igazságtalan támadás folytán végveszedelemben lévőknek hiszi nemzetét, az jogosnak tartja mindazon fegyverek használatát, melyekről máskülönben hallani sem akarna, sőt elnémít magában minden lelkiismereti aggályt, ha ellenfele a támadás érdekében kivételesen éles eszközöket vesz igénybe. Ezek megállapításával talán sok ellenséget csinállok magamnak, mert senkit sem elégítek ki, de nem bánom. Ki kell az igazságot mondani, tekintet nélkül a momentán hatásra, mert csak az igazságnak van gyógyító ereje. Csak azt hangsúlyozom és kérem, hogy senki se tegye a fentebbiekért a magyar nemzetet felelőssé, ez az én egyéni nézetem, melyért csak én felelek.

A mi kormányunk, úgy látszik, jó ideig fázott a tengeralattjáró harc elfogadásától. Nem hitt hatályosságában. Végre azonban mégis engedett. Mikor Tisza miniszterelnök velem, mint az ellenzék egyik vezérével a megtörtént döntést közölte, már fajt accomplival állottunk szemben. Csak arra kért, hogy a megtörtént határozatot vegyük tudomásul. Nekem a szakkérdésben nem volt és nem lehetett önálló véleményem. Tekintettel arra, hogy Bethmann-Hollweg azok dacára, amiket nekem pár hónappal azelőtt mondott, ehhez a rendszabályhoz hozzájárult, az volt a benyomásom, hogy a tengeralattjáró flottának minden várakozásnál nagyobb mértékben kellett megszapornia és hogy így katonai hatása döntőbbé vált, mint azt előbb gondolták. Súlyos aggodalmam volt azonban abban a tekintetben, hogy ez az újfajta blokád milyen visszahatással lesz Amerika magatartására, amit nem is hagytam szó nélkül. Tisza is számított Amerika beavatkozására, de a katonai körök azon reményére hivatkozott, hogy Európában a harc el fog dőlni, mielőtt Amerika erejét megszervezhetné és a tengeralattjárók által akadályozva a kontinensre küldhetné. Inkább tartott a nagy köztársaság beavatkozásának erkölcsi hatásától és attól, hogy Amerika példáját más oly európai államok is követni fogják, melyek közelebb vannak a

harctérhez, mint direkt katonai erejétől. Úgy vettem ki, hogy ő a tengeralattjáróktól nem várta Anglia azon gyors letörését, amelyet az admirálisok vérmesebb számítói nálunk is Ígértek, velem szemben azonban magáévá tette azt a tételt, hogy a tengeralattjárók az európai harctéren azáltal fognak döntő befolyást gyakorolni, hogy nehezítik ellenségeink csapatszállítását és technikai felszerelését. Úgy látszott, hogy a végső győzelmet a francia harctéren ő is ettől a beavatkozástól várta.

De ez a számítás sem vált be. Ellenségeink mozgási szabadsága megmaradt és az angol-francia front le nem tört. Angliát nem lehetett kiéheztetni. Amerika csapatait kellő időben és döntő erővel átszállította anélkül, hogy ugyanakkor az entente ellátása lehetetlenné vált volna. A háborút ezzel végleg elvesztettük. Bethmann-Hollweg jóslata pontról-pontra bekövetkezett.

Én a parlamentben a kormány elhatározását tudomásul vettem, de beszédemben azt mondtam (1917. febr. 26), hogy a tengeralatti háború használata „csak akkor volt helyes, ha oly hatályos, hogy esetleges új ellenségek beavatkozása kevesebb hátrányt okoz, mint amennyi haszonnal jár a fegyver. Hogy vajjon így lesz-e, azt mi (az ellenzék) nem tudjuk, azért mi nem vállalhatunk felelősséget, azért a hadvezetőség felelős.” Utólagos, teljesen meddő kételyek hangoztatása által nem akartam a nemzet nyugalalmát és önbizalmát aláásni, defaitizmust terjeszteni, mint ahogy Károlyi tette. Hasonló helyzetben újra így cselekednék. Egészen más kérdés, hogy mint felelős tényező ez elhatározáshoz előzetesen hozzájárultam volna-e. Mindenesetre csak abban az esetben tettem volna ezt, ha a katonák meggyőztek volna számításaink helyességéről. Német nyomás miatt semmi esetre sem, mint ahogy azt Czernin tette, aki a végzetes következményeket megjósolta és mégis felelősséget vállalt értök. Ebben a háborúban, melyben Ausztria és Magyarország létét és mindenét kockáztatta, melynek győzelmes befejezése mindennap kétségesebbé vált, semmi nyomás hatása alatt, senki kedvéért nem volt szabad tudatosan újabb hibát

elkövetni. Inkább el kellett volna Németországtól válni, mintsem oly eszközhez nyúlni, melynek káros voltáról meg voltunk győződve. Barátságos viszonyban levő államférfiak és hadvezérek hibás számításáért és szenvedélyéért nem volt szabad tönkre tenni a nemzetet, melynek életfentartása a kormány kötelessége volt. A háború alatt felmerült külpolitikai kérdések közül sokat foglalkoztam a lengyel kérdéssel. A nagyközönség elé én vittem a Neue Freie Presse cikkében (1915. szept.), a magyar parlamentben én hoztam fel először (1915. dec. 17). Ezt a kérdést a legsürgősebbek és legfontosabbak egyikének tartottam. Az igazság és az érdek, az érzés és a számítás ugyanegy irányba tereltek. Az egyetlen helyes politikának azt tartottam, mindent elkövetni, hogy a lengyel nemzetet kielégítsük és megnyerjük. (Ellenségeink azzal vádoltak, hogy mi a kis nemzeteket el akarjuk nyomni, tönkre akarjuk tenni. Harci jelszavukká vált, hogy ők védik az összes gyengéket. Szerbia és Belgium esete hatalmas eszközt adott kezükbe ily irányú agitációra. A lengyel kérdés igazságos megoldása, egy alávetett nemzet felszabadítása, egy régi bűn helyrehozatala fényes cáfolata lett volna az ilyen vádaknak, és egyszersmind kedvező alkalom a világ közvéleménye előtt erősen kompromittált ügyünkön javíthatni. E mellett barátot szerezhetünk az egyik fő harctéren és bizonyos idő múlva új katonai anyaghoz juthattunk volna. Mind ezeket a” célokat a legjobban az úgynevezett osztrák-lengyel megoldás biztosíthatta volna, melynek alap gondolata volt Oroszlengyelországból és Galíciából egy szuverén államot alkotni, a koronát a mi uralkodónknak juttatni és a dualizmus helyére a trializmust állítani. A Habsburg monarchia csakis Lengyelországban várhatott olyan területi terjeszkedést, amely valóban erősíthette, amely nincs ellentétben az illető lakosság érzelmeivel és érdekeivel, nem jár egy nép szabadságának eltiprásával, ellenkezőleg, egy népet felszabadított volna. Ezen megoldás Oroszországot megfosztotta volna legveszélyesebb offenzív bástyájától és amel-

lett, hogy nekünk előnyös stratégiai határt biztosít, még sem teremtett volna oly helyzetet, melyet a cárok birodalma el nem viselhet.

Minden más irányú megoldásban veszélyt láttam, mely egy fontos országrész elvesztéséhez vagy veszélyeztetéséhez vezetett volna még győzelmünk esetében is. Ha semmit sem teszünk Lengyelország érdekében, előre látható, hogy a lengyel nemzet Oroszország szárnyai alá fog menekülni. Amit tőlünk hiába várt, azt Oroszország, legalább részben, meg fogja neki adni. Ha nem is szabadítaná fel, legalább egyesíthetné a három részre oszlott nemzetet. Ez az érzés Galicián is erőt venne, melynek népe nem az osztrák, hanem mindig a lengyel érzelmi világot élte. Ha Lengyelországot Németországhoz csatolnók, ez a lengyelek fájdalmas szolgátságát jelentené, melytől jobban borzad az orosz zsarnokságnál. Eddigi szláv urát a germán váltaná fel, aki erősebb és akivel nagyobb összeütközései is voltak az utolsó évtizedekben, mint az oroszszal. Az a megoldás, mely Lengyelországot felosztotta volna Ausztria-Magyarország és Németország között, a melyet szintén többen kívántak, ismétlése lett volna a 18-ik század történelmi főbűnének és igazolná az ellenünk felhozott vádakát s mesterségesen ápolná lengyel talajon a forradalmi hangulatot oly korban, mikor a forradalom veszélye úgyszólván imminens. Ez az erkölcstelenség a legfontosabb harcterek egyikén elkeseredett ellenséget szerzett volna nekünk.

Ha a varsói tartományból önálló országot próbáltunk volna alkotni, az irredentizmus melegágyát mesterséges módon készítettük volna elő. Olyan életképtelen kis ország jönne létre, amelynek egyetlen célja volna az egyesülés és felszabadtítás hírnökévé válni. Magunknak csináltunk volna egy új Szerbiát azzal a különbséggel, hogy a lengyel nép egysége fizikai és erkölcsi tény, holott a délszláv egység csak is fizikai.

Felmerült a két kormány között a kondomínium, a közös birtoklás gondolata, a Schleswig-holsteini szerencsétlen politikánk utánzása, az a szörnyűséges gondolat, mely Németországgal való

biztos öszeveszéshez vezetett volna, s amelynek már pusztá felvetése is erősen bántotta a lengyeleket, kik sérelmet láttak abban a felfogásban, mintha régi nagy történeti múltjuk ellenére tutelára szorulnának.

Az a megoldás, hogy Lengyelország, mint független állam közjogi kapcsolatba lépjen Ausztria-Magyarországgal, kedvező visszhangra talált ép úgy Ferenc József, mint Károly császár-királynál. De ennek dacára, sajnos, nem tudtunk ez irányban komoly lépést tenni és az érdekelt felekkel kellő időben megegyezni. Sokáig a mi vezető férfaink sem voltak tisztában egymással. Tiszta határozottan ellenezte a tervet. Mikor először hallotta tőlem, hogy én ezen megoldásnak vagyok a híve, legnagyobb csodálkozásának adott kifejezést. „Nana”, mondotta, „csak nem akard a dualizmust feladni, éppen te, kinek atyja a dualizmust teremtette s aki mindeddig híve voltál e rendszernek.”

Ő a magyar érdekek veszélyeztetését látta abban, hogy Ausztria és Lengyelország esetleg majorizálhatna bennünket. Lengyelországot ő is meg akarta szerezni a monarchia számára, de Ausztriához akarta csatolni körülbelül oly viszonyban, mint aminőben Horvátország állott hozzánk. S az Ausztria és Magyarország közti egyensúly helyreállítása céljából Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát kívánta a magyar szent korona alá helyezni. Minden érvelésem hiábavaló volt. Hiába mutattam rá arra, hogy ha igaz is, hogy a dualizmus elvész, de a magyar állam függetlensége jobban domborodnék ki és több reális biztosítékot nyerne, mint eddig, mert a bürokratikus centralizált Ausztriát a trializmus végleg eltemetné és a tiszta nemzeti alapon álló Magyarország a nemzeti lengyel államban erős támaszt nyerne. A magyar hadsereg nemzeti jellegét és a parlament vétőjogát a külügyek terén a lengyel hadsereg és a lengyel parlament hasonló joga biztosítaná. Hiába érveltem avval is, hogy a dualizmus és paritás úgyis elvesztené reális létalapját, ha Lengyelország Ausztriához csatolatnák és így egy 40 millió lakosságú ország állna szemben a 20 millió lakossal bíró

Szent István koronájával, hogy Varsót képtelenség Bécsből kormányozni, hogy az a függetlenség, mely már a két milliányi Horvátországnak sem elég, nem elégítheti ki a 20 milliányi Lengyelországot a maga nagy múltjával és tradícióival, hiába fejttem ki azon meggyőződésemet is, hogy ha a dualizmus akadályozná meg azon alakulást, mely Tisza szerint is az egyetlen helyes Európa, a monarchia, a dinasztia és Magyarország érdekében, akkor a dualizmus úgyis tarthatatlanná fog válni. Tisza nem tágított. Abban konkludált, hogy inkább maradjon Lengyelország orosz, inkább osszuk fel Ausztria és Németország között, mintsem hogy a lengyelek kedvéért feladjuk a dualizmust. A dualizmus és paritás Tisza egész politikai rendszerének oly változatlan talpköve volt, hogy akkor sem akarta feladni, mikor a világháború új világhelyzetet teremtett.

Hatalmas egyéniségéből hiányzott az a szellemi rugékonyság, mely az új helyzethez való alkalmazkodást elősegíti. Nem tartozott azon államférfiak közé, akik figyelve a fejlődést, mindig tanulnak és készek az újhoz alkalmazkodni. Ő a legtöbb kérdésben megállt ott, ahová fiatal korában jutott. Mint vezető államférfiú, azt tekintette feladatának, hogy megvalósítsa és fentartsa mindazt, amit, mint serdülő ifjú helyesnek ismert meg és amihez egész pályafutásán át erős hittel, szilárd jellemmel ragaszkodott. Ez tette egyrészt erőssé – emelte híveinek belé helyezett bizalmát, – imponált – de az volt gyengesége is, mert szembe helyezte nem egyszer azzal a törvénnyel, hogy az élet változásával a politikának is változnia kell.

De az új koncepció nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is sok nehézségekbe ütközött. Az osztrák államférfiak nagy része nem akarta Galíciát azért elveszteni, hogy Lengyelországot megnyerje a monarchia számára. Biztosítékot követelt, hogy Lengyelország gazdaságilag Bécsből függő marad és pedig állandóan függő, nehogy úgy járjanak vele, mint Magyarországgal, melynek piacát időről-időre nehéz tárgyalásokkal kellett megvásárolni. Rossz

néven vették a sárga-feketék, hogy még a legmagasabb rangú és állású lengyeleknél – az udvar dédelgetett fiaiban is a lengyel nemzeti érzés bizonyult az egyedüli erőnek. Nehezen bírt az az igazság érvényre jutni, hogy csak a lengyel nemzet kielégítésével létrejött megegyezés áll erkölcsi alapon, és minden más megoldás új Achilles-sarok számunkra.

Mikor Tisza megbukott, Magyarország nem állt többé útjába az osztrák-lengyel megoldásnak, de azért világos megegyezés az osztrák és a magyar kormány között ekkor sem jött létre, sőt – azt hiszem – még a magyar kormány sem jutott végleges megállapodásra.

Természetes, hogy ez a helyzet nagyon megnehezítette azt az ügyis nagyon nehéz feladatot, hogy e kérdést Németországgal tisztázzuk. Mikor épp a lengyel kérdés miatt Berlinbe mentem (1915 őszén), azt tapasztaltam, hogy Németországgal, főleg Bethmann-Hollweggel meg lehet egyezni, aki belátta, hogy a lengyelek és németek között a történelem és az érzelmi motívum nehezen áthidalható szakadékot teremtett és hogy az egyetlen természetes, a népek akaratának megfelelő kibontakozás az általam képviselt gondolat volt. A kancellár a Németországgal való gazdasági és katonai megegyezés esetében kész lett volna az általam képviselt megoldást elfogadni.

De Bethmann-Hollweg egy percig sem volt Németországban a helyzet ura. Nagy erők dolgoztak ellene is, a lengyel-osztrák megoldás ellen is. Az Oberkommando hallani sem akart arról, hogy Lengyelországról lemondjon. Mivel ő hódította meg, abszolút jogot formált reá. Abból indult ki, hogy mi nem bírjuk a lengyeleket megszervezni és megvédeni az orosz nyomás elől, hogy csak német tudás és német fegyelem lesz erre képes és Lengyelország sorsa Németországot nagyon közelről érinti, mert Lengyelország védi a keleti határát. Rámutattak a galíciai slendriánra, a ruténok közt elszaporodott árulásokra, mint annak bizonyítására, hogy az osztrák nem fogja tudni

a lengyelt az orosz befolyás alól felszabadítani. Kevés rokonszenv is volt a németekben a lengyelek iránt, kevés bizalom a lengyelek jóakarátában. A német ipar a lengyel nyersanyagot maga számára akarta megszerezni. Az alldeutschok talán legszívesebben magára Német-Ausztriára is rátették volna kezüket. Hallani sem akartak arról, hogy ehelyett Lengyelország is a Habsburg-monarchiához csatoltassék. Mentől kevesebb kilátás volt nyugat felé való terjeszkedésre, annál nehezebb volt azt a megoldást elfogadtatni, amely Lengyelország élére a mi dinasztiánkat állította volna, Hogy volna a német közvélemény előtt az képviselhető, hogy ők, az erősebbek, az igazi győzők, üres kézzel kerüljenek ki a harcból, amikor a gyengébb szövetséges új királyságot szerez?

Nem csoda, hogy a koalíció nehézségei következtében bizonyos bizalmatlanság kezdett széles német körökben velünk szemben elterjedni és hogy azzal az aggodalommal is találkoztunk, hogy ha Varsó és Prága egy kézbe kerülnének, a körülzárt Szilézia fenyegetve lenne és hogy a 20 millió lengyel a Habsburg-dinasztiát szláv irányba fogná terelni és a német szövetséget lehetetlenné fogná tenni.

Ilyen körülmények között tehát nehéz volt Berlin hozzájárulását elnyerni, nehéz főleg addig, amíg magunk se tudtuk világosan, hogy mit akarunk, hogy miképpen illesztjük be a Habsburg-monarchiába ezt az új országot és hogy milyen lesz a német-osztrák-magyar viszony. E bizonytalansággal járó ingadozásunk következtében Lengyelországban sem alakult ki erős közhangulat mellettünk.

Mikor 1916. év nyarán a német kancellárt újból láttam, már ő is keresztülvihetetlennek tartotta azt a gondolatot, melyet néhány hónappal korábban (1915 október) előttem helyeselt. Most Németország a varsói tartományokból egy német fejedelem alá helyezett Puffer-staatot akart alkotni. Ez is téves gondolat

volt és nem valósult meg. Végül független országot alakítottunk e tartományból.

Az új lengyel államnak azonban nem adtak sem testet, sem lelket. Lengyelországot papíron önállóvá tették, tényleg azonban a két szomszéd hatalom között megosztották s minden önállóságtól megfosztották. A kormányzás idegen katonák kezében volt. A lengyel régensség nem bírt komoly hatáskörrel. Az ország határai sem voltak megállapítva. A papiros-függetlenség túrheterlenebbé tette a tényleges szolgálókat. S ezért az értéktelen papiros-exisztenciáért cserébe véráldozatot kívántak és pedig naiv módon nem a lengyel, hanem a német vezetés alatt álló hadsereg számára. Ugyanaznap, mikor proklamálták a lengyel királyságot, már katonákat is kértek ettől a csupán látszólagos életet élő államtól.

S a két szövetséges hatalom folyton versenyzett egymással, ami mindkettőnek tekintélyét aláásta s minket is megakadályozott abban, hogy azt a rokonszenvet biztosítsuk a magunk számára, amit a lengyelek nekünk előlegezni hajlandók voltak. Hibáink koronáját a cholmi tartomány Ukrajnának való átadása képezi, mely tartomány katonailag Lengyelország védelmére elkerülhetlenül szükséges, melynek lakossága többségében lengyel, mely emellett különösen kedves minden lengyel hazafi előtt azért a sok küzdelemért, amelyet a múltban érte folytatott, A lengyelek kormányunkat direkt szószegéssel is vádolták e tartomány átadásáért.

Lengyel politikánk számlája tehát nagyon kedvezőtlen volt. A német szövetséget gyengítette, a lengyel nemzetet nem nyerte meg, a várt katonaságot sem hozta meg, amellett még nehezítette az oroszokkal való különbékét. Több kölcsönös bizalom, jobb egyetértés a nemzet iránt tanúsított több rokonszenv és gyorsabb elhatározás mellett a lengyel kérdés összekötő kapocs lehetett volna a két szövetkezett nagyhatalom között és a lengyelek igazi támogatását biztosíthatta volna számunkra, a kívánt katonasággal együtt. Ha pedig Hindenburg és Ludendorff oroszbarát politikája érvényesült volna, ez esetleg megkönnyítette volna a külön megegyezést

Oroszországgal. Így azonban Lengyelországból nem volt semmi hasznunk, – csak kárunk.

Keveset változtatott e szomorú végeredményen, hogy mikor már a háborút elvesztettük, mikor már világos volt, hogy nem a mi akaratumk fogja a lengyel kérdést eldönteni, a német a mi álláspontunkhoz közeledett s a cholmi hibát is visszacsinálták, mert mindez későn jött. Eső után köpenyeg!

A lengyel kérdés önként átvezet a Németországhoz való viszonyunkhoz, mert a két probléma belsőleg összefügg. Mint már rámutattam, a lengyel kérdés rontott a németekhez való viszonyunkon. A két nagyhatalom harmonikus összeműködése az előforduló összes ellentétek között az olasz után talán a legerősebben a lengyel konfliktus zavarta meg és e két nagyhatalom közti viszony tökéletlensége hatott zavarólag a lengyel helyzetre.

Úgy mint a lengyel megoldásban, úgy a német kérdésben is nagy hibák történtek, – és pedig mindkettőnk részéről. Német részről a hiba nemcsak az olasz és lengyel politika érdemleges tartalmában rejlett, de igen rossz hatással volt és igen sokat ártott az egyes közegek fenhéjázó tapintatlan fellépése is, a túlerő fitogtatása a gyakori és nyilvános lenézés, lekicsinylés, tehát elsősorban modorhibák. Illoyalitás és a szövetségi köteletség elhanyagolása nem fordultak elő de azért az elkeseredés mégis nőttön nőtt, és a mi részünkről dacoskodás, kicsinyes ujjhúzásban jutott kifejezésre. Magunktartása reám gyakran túlbuzgó, tehetetlen cseléd benyomását tette, párosulva a vak engedelmességgel, az önálló akarat megszűnésével. Ellenkezője annak, ami helyes volt. Nekünk több bizalmat kellett volna a németek iránt tanúsítani, a tényleges hatalmi viszonyt apprehensio nélkül el kellett volna ismerni, a nagy kérdésekben azonban több önállóságot kellett volna a magunk számára igénybevenni. Én attól tartottam, és azt Ferenc József császárnak meg is mondtam, hogy Ausztria-Magyarország a játszmát mindig és minden körülmények között elveszíti, mert a győzőkkel és a legerősebbekkel

mindig rossz lábon lesz. Ha elveszíti a háborút, ez úgy is érthető és elkerülhetetlen, de azon esetben, ha a szerencse nekünk kedvezne, azon rossz viszony következtében, mely köztünk és Németország között kifejlődött, azon bizalmatlanság és leki-csinylés mellett, mely Berlinben érezhetővé vált, a közös győzelem is veszélyt hozhat reánk, mert német szolgaságba juttathat. Én ennek elkerülése és megelőzése miatt a Németországhoz való viszony tisztázását és a hadicélok megállapítását tartottam szükségesnek.

Én sokáig a „Középeurópá”-nak nevezett megoldás híve voltam, de nem Naumann értelmében, aki egy teljes állami közösséget akart a szövetségesek között alkotni, ami gyakorlatilag a gyengébb monarchiának a német világhatalomba való teljes beolvadását jelentette volna. Én csak oly állandóbb defenzív politikai szövetségre és oly katonai megegyezésre gondoltam, amely a hadseregek egyenlő alapon való kiképzését, felszerelését, felfegyverzését biztosítja és e tekintetben bizonyos kölcsönös és paritásos ellenőrzést tesz lehetségessé, anélkül, hogy megszüntetné a vezetés önállóságát és a parlament azon jogát, hogy a véderő számát és a hadi költségvetést megállapítsa. Gazdasági kérdésben azon jog nemzetközi elismerését véltem szükségesnek, hogy Németország és mi egymásnak oly előnyöket adhassunk, melyeket a legtöbb kedvezményel bíró államok nem követelhetnek. Magát a kötendő gazdasági szerződést, annak időhatárát és tartalmát időről-időre való szabad megegyezésre kívántam bízni”, mint a többi nemzetközi szerződéseket. Oly megegyezésre is gondoltam, mely törvénybe foglalja azt, hogy mindennemű ellentét és viszály közöttünk nemzetközi bíróság által döntessék el, úgy, hogy köztünk a háborút törvényes garanciák tették lehetetlenné.

Ilyen megegyezést azért tartottam szükségesnek, mert vele a két szövetséges harmonikus együttműködését lehetett volna abban az élethalálharcban biztosítani, melynek kimenetelétől függött mindkettőjük existenciája. Megszűnt volna német ré-

szen az az aggodalom és bizalmatlanság, melyet az a hit okozhatott, hogy mikor a német erő védi az osztrák vagy magyar határt, mikor azért áldoz, hogy a lengyel korona a mienkkel egy főre kerüljön, akkor oly tényezőt erősít, amely a koalíció súrlódásainak hatása alatt az ellenséghez fog át pártolni.

De a tömörülést és együttmaradást azért is tartottam szükségesnek, mert világos volt előttem, hogy a háborút nem fogja az örök béke felváltani, a két államcsoport között a kibékülés nem fog varázsütésre beállni és hogy az elért eredmény valamelyik szövetségzés nélkül nem lesz biztosítható. A rémséges áldozatokkal járó harc után a retablirozás terheit győzelem esetében sem bírtuk volna el egyedül. Legyőzött ellenségeinktől nem várhattunk volna istápolást, úgy, hogy egymás segítségére lettünk volna utalva. E szövetségen belől való feladatunk tisztán állt előttem. Politikám alap gondolata mindég az volt, hogy az engesztelékenység, a béke s a megegyezés érdekét képviseljük, hogy a hatalmi túlsúlyon alapuló békét az állandó, intézményesen biztosított békéhez átvezessük. Mindig abban láttam a mi hivatásunkat, hogy Nyugat-és Középeurópa között a megértést és megegyezést legalább előkészítsük. Megkönnyítette volna e szerepünket, hogy Lengyelország szívében mindig franciabarát volt és hogy mi magyarok - ezt büszkén vallhatom - sem a háború előtt, sem a háború alatt nem éreztünk gyűlöletet ellenségeink iránt.

A köztünk való belső viszony arra is szükséges lett volna, hogy ezt az áldásos szerepet már a háború alatt is betölthessük, mert úgy, ahogy helyzetünk alakult, kevés hasznosat tehattünk ez irányban. A németek bizalmát kicsinyes féltékenykedésünk és örökös érzékenykedésünk apasztotta, a többi népeknél pedig értékünket teljes engedelmeskedésünk leszállította. Még a valóság-nál is függőbbnek tartottak. I. Miklós cár egyszer azt mondta, hogy mikor Oroszországról beszél, akkor Ausztriát is érti, mert Oroszország elhatározásaitól függ Ausztria magatartása. Németország ezt ámbár nem mondta, de mondhatta volna, mert

mi megszűntünk önálló tényezők lenni és akaratunkkal sehol sem számoltak. Nem vették komolyan annak lehetőségét sem, hogy mi magunkat Németországtól emancipáljuk. És ennek dacára Németország még sem bízott és sokszor nem is bízhatott bennünk. Miképp enyhítettük volna tehát a német-angol és német-francia feszültséget? Első lépés lett volna a német bizalmatlanság lefegyverzése és a jövő felett való megegyezés. Az így biztosított bizalmi viszonyt önérzettel, nyílt és becsületes hanggal kellett volna az európai megértés érdekében kihasználni.

Világosan láttam, hogy közös győzelmünk esetében Németország abban az alakban fogja „Középeurópát” reánk kényszeríteni, amelyben azt jónak fogja tartani. Nem lett volna-e okosabb ezt a percet be nem várva vele, akkor megegyezni, mikor még szüksége volt reánk, mikor még nem érte el a világhegemóniát? A háború alatt Németország ép annyira reánk szorult, mint mi ő reá, akkor még megóvhattuk érdekeinket, ami később nagyon kérdéssé vált volna. De még a békét is megkönnyíthette volna, ha összetartásunk megszilárdul. Megszűnt volna az entente azon számítása, hogy minket egymás ellen ki játszhat. S az általunk felállított feltételek olcsóbbak lehettek, ha jövőnket Középeurópa megalakulása úgy is garantírozza. Alig ha csalatkozhatom, mikor feltételezem, hogy az amerikaiak és angolok a francia integritásért csak azért vállaltak összes eddigi tradíciójuk ellenére garanciát, hogy azt a védelmet, amelyet Franciaország a rajnai határban keresett, az angol-szász segítség pótolja s így Franciaország ezen követeléséről lemondhasson. Hasonló hatást gyakorolhatott Németországra Középeurópa megalakulása.

Ezzel szemben aggályom csak az volt, hogy Középeurópának létesítése a megegyezéssel békét lehetetlenné fogja tenni, amennyiben az entente ellene a végletekig fog harcolni. De ezen aggályom sem tarthatott vissza, mert ellenkezőleg a Németország és köztünk létrejött megállapodások feláldozása a béke kedvéért megkönnyíthette a békét és más koncessziókat pótolhatott. Olyan

megegyezés, amelyet szükség esetén a béke áraképen elejthettünk volna, nem lehetett volna a béke akadály. Mikor azonban helyeztünk megromlott és egyetlen mentségünket már csak a gyors bekében kezdtem keresni, feladtam a tömörülés gondolatát, sőt hibának tartottam a Németországgal való hosszabb gazdasági szerződésre vonatkozó tárgyalások folytatását is. Fegyvert adtunk vele az ellenséges országok háborús pártjainak, melyek benne provokációt láttak.

Németországban egy időben megvolt a határozott akarat Középeurópát lehető gyorsan megalkotni. Nálunk nem volt eltökélt ellenállás e gondolattal szemben, de úgy hiszem nem is volt végleges megállapodás a megegyezés létesítésére. A katonai konvenciótól a hadvezetőség, úgy hiszem, fázott. A gazdasági közéletnek nagy hívei voltak az osztrákok közt és a magyar agráriusok között, a Wekerle-kormány is felvette programjába, de ez a gondolat erős ellenállásra talált az ipar egy részénél, a cseh, délszláv pártoknál és a dunai monarchiában erősödő összes németellenes irányzatoknál. A kedvező időpont elszalasztott; a német kormány akkor vetette fel erélyesebben, 1918. tavaszán a két szövetséges viszonyának tisztázását, mint a Párma levelek retorzióját, amikor már a helyzet romlása miatt az egyetlen helyes vezéreszmévé a béke biztosítása vált, melynek a Németországgal való tárgyalás pusztá ténye is ártott.

A Németországgal való viszonyra vonatkozólag még csak azt akarom kiemelni, hogy a háború alatt közös, egységes legfelsőbb katonai parancsnokságot tartottam szükségesnek és hogy amennyire tettem, mindenütt amellet dolgoztam, hogy Hindenburg legyen a főparancsnok. Fő előnyünk a belső hadművelési vonal volt, ezt azonban csak az erőknek egységes terv szerint való egységes vezetése aknázhatta ki. Hindenburg nálunk is nagy prestige-zsel rendelkezett. Benne látta a közvélemény a háború nagy katonáját. Nevéhez fűződött a siker gondolata. A bizalom a vezetésben pedig fél győzelem. Az egységes vezetés szükségét

különben az entente később a maga részéről is elismerte és az események megmutatták, hogy az entente is csak akkor tudott katonai sikert elérni, mikor végül képes volt a vezetés egységét biztosítani.

Annak a szükségét is már korábban éreztem, hogy tisztázunk kell azokat a Jeltételeket itthon is és szövetségeseink között is, melyek mellett hajlandók vagyunk békét kötni.

Hármas eshetőséggel kellett számítani. Az egyik a mi győzelmünk, a másik: az entente győzelme, mely abban az arányban vált valószínűvé, amely arányban a háború időtartama meghosszabbodott, a harmadik eshetőség pedig a partie remise, a megegyezés a végső döntés előtt, amit én legvalószínűbbnek és Olaszország beavatkozása óta az egyedüli kedvező lehetőségnek tartottam. A második eshetőségről nem kellett előre gondoskodni; hisz akkor úgy sem volna szavunk a békefeltételek megállapításánál, tehát csak oly közös programot kellett találni, melyet győzelmünk esetében megvalósítani, egyezkedés esetében pedig tárgyalási alapul felhasználni lehetett.

A kívánatos feltételeket megadja a háború oka. Ha igaza van Clausewitz azon ismert mondásának, hogy a háború fegyveres folytatása azon politikai küzdelemnek, mely az összeütközéshez vezet, úgy igaz az is: hogy a béketárgyalásnak a fegyveres erő-kifejtés logikus folytatásának kell lennie. A céloknak e három fázisban ugyanazoknak kell maradniok, csak az eszközök változnak. Néha ugyan a győzelem lehetővé teszi, hogy a háború eredeti céljain messze túmen jenek a béke föltételei, de ritkán helyes politika túllőni az eredeti akaraton s a követeléseket teljesen az eredményekhez szabni. I. Napoleon fátumává vált, hogy a katonai zsenije által megszerzett lehetőségeket mind meg akarta valószínűsíteni. Ezért lett minden háborúja egy új háború okává, míg végül egy állandóan fenn nem tartható birodalmat hozott létre s annyi ellenséget szerzett magának, hogy nem bírt megmérkőzni azoknak erőfeszítéseivel. Bismarck nagy érdeme, hogy 1866-ban Porosz-

Ország követeléseit az eredeti hadi célok keretei között tudta megtartani és nem ragadtatta el magát a győzelemnyújtotta lehetőségek által. 1871-ben tovább ment, mint eredetileg kontemplálta és tulajdonképen akarta, de ez nem vált nemzetének előnyére.

Általános szabály, hogy csak azt szabad meghódítani, amit meg lehet tartani s ami valóban erősít. Csak oly hatalmi állás után szabad józanul vágyódni, mely az állandó erővel arányban van, nem pedig olyan után, mely tisztán véletlen és múló katonai sikerek vagy pillanatnyi szövetségek gyümölcse máskülönben a „ma” szerencséje a „holnap” szerencsétlensége lesz.

Számunkra a mértékletesség a győzelem esetében is az egyetlen helyes politika lett volna. A hatalmi arány kedvezőtlen. Ha a szerencsés körülményeknek köszönhető győzelmet teljesen kiaknázzuk, a túlerő revanchának tettük volna ki magunkat. Nem is volt arra szükségünk, hogy hatalmi helyzetünket tovább fejleszszük, alapgondolatunk a létező hatalmi helyzetünk biztosítása volt. Ehhez kellett feltételeinket szabni.

A legtermészetesebb és legjogosultabb követelés a háború utolsó okának kiküszöbölése volt. A szerb veszélyt meg kellett szüntetni, amit elérhettünk volna, ha Macedóniát Bulgáriának adjuk s magunk csak olyan stratégiai határkiigazításokra szorítkozunk, amelyek lehetővé teszik, hogy a Duna völgyét és a Cattaroi öblöt stratégiailag uraljuk. Szerbia és Montenegró többi részei pedig esetleg Skutarival talán az öreg Nikita király alatt életképes, föderális állammá válhattak volna, tengeri kikötővel, a belső rend fentartásához szükséges hadsereggel, velünk vámunióban.

Főhadiszállásunk s az osztrák politikai világ egyes körei az egész szerb-montenegrói nép meghódítását kívánták. Engem mérsékelt álláspontomért a sajtóban Teschen erősen meg is támadott. A szerb veszélyt a vezető katonai egyének csak úgy vélték megszüntethetni, ha az összes szerbek egyesíttetnek a Habsburgok jogára alatt ... Én úgy ítéltém a helyzetet, hogy a függetlenség-

héz szokott szerbek sohasem lennének ezen helyzetükkel megelégedve. Hiába hoznók a délszláv egységet, ezt csak az elszakadásra és a szabadság megszerzésére használnák fel. Hitem szerint a délszláv kérdés igazi mozgató rugója nem is a nemzet egyesülésének vágya, mint pl. a valóban egységes lengyel nemzetnél, hanem a függetlenségi vágy. A belső egység nála nincs is meg. Sok százados történelem, a kelet és nyugat nagy választóvonal, Róma és Bizánc, az ortodoxia és a katolicizmus között való ellentét az egységet darabokra tépte. A topográfiai viszonyok is – az ethnografiai együvértartozás ellenére – független autonóm életre utalják a délszláv népeket. A lokalpatriotizmus mindig erősebb volt náluk a nemzeti közérzetnél. Ami most a háború után Horvátországban és Boszniában történik, az a nagy ellenszenv a centralizált Szerbia iránt, igazat ad ezen felfogásomnak. Teljesen meg vagyok arról győződve, hogy a közel jövőben a különböző vallásfelekezetek egymással való harcai s az ellentétes tradíciók viszállyai bizonyítani fogják, hogy a jugoszlávok tényleg nem képeznek politikai egységet s hogy nagyon nehéz Zágrábot, Sarajevót, Raguzát Belgrádból vagy megfordítva, Belgrádot ezen városok bármelyikéből kormányozni. Ha mi egész Jugoszláviát horvát vezetés alá próbáltuk volna helyezni, a lehetetlent kívántuk volna. Ha szerbbé hagytuk volna átalakulni, feláldoztuk volna azokat a horvátokat, akik mellettünk vitézül harcoltak és az elszakadásnak pártját erősítettük volna meg határainkon belül. Ha a szerbeket a horvátoktól különválasztva tartjuk, senkit sem elégtünk ki, mert megsértjük mindkét tényező imperialista ösztöneit és sem az egységet, sem a szabadságot nem hoztuk volna meg. Nem is tartottam a monarchia érdekében levőnek a nemzetiségek nagyobb arányú megszorítását. A magyar közvélemény zöme velem egyetértett. Tisza, Apponyi, Károlyi – velem ebben a kérdésben egy állásponton álltak. Már ezért is abszurdum a háború okát a magyar hódítási vágyban keresni, legfeljebb a magyar önvédelmi ösztön működött közre a háború létesítésében.

Ami Németországot illeti, reá nézve azt tartottam volna kívánatosnak, hogy Litvánia egy részét és Curlandot megszerezze. Ezenkívül Oroszországban mérhetetlen gazdasági előnyöket biztosíthatott volna magának. Azonban Nyugat felé minden hódítást súlyos hibának ítélt. A francia, belga, vagy az olasz tartományok meghódítása revanche-háború csiráit szórta volna el. Nyugat felé legfeljebb egészen kicsi, stratégiai határkiegészítésről lehetett volna szó, kölcsönös területcserékkel épűgy számunkra, mint Németország számára. Németország tévedése, mely a világháborúhoz vezetett, az volt, hogy Anglia és Oroszország útjait egy időben keresztezte. A békekötésnél ezt a hibát nem szabadott volna újból elkövetni, máskép a béke nem lett volna igazi béke. Arra kellett szorítkozni, hogy az orosz offenzíva kapuit bezárjuk s a nyugatot kiengeszteljük. Anglia térdre teperését nem tartottam elérhetőnek. Ha azonban szárazföldön győzünk, lehetséges lett volna a német gyarmatok visszanyerése és olyan területcsere, amely ezek életképességét fokozta volna.

Mikor 1915 végén és 1916 nyarán Berlinben voltam, Bethmann-Hollweggel folytatott beszélgetésben szóba hoztam a most jelzett kérdéseket. Örömmel láttam, hogy megértjük egymást. De sajnós, azt is láttam, hogy Wien és Berlin között nincs meg a kellő harmónia, amin nem lehet csudálkozni, hiszen még Wien és Budapest közt sem volt megállapodás.

Az előbb jelzett békeprogram a maximuma volt annak, amit győzelem esetében követelhattunk. Én azonban már korán beláttam, hogy e maximum alatt fog kelleni maradnunk, már Jy)16-ban tisztában voltam magammal, hogy teljes volna az eredmény, ha a status quo antet az egész vonalon biztosíthatnók.

Helyzetünk hasonlított II. Frigyes porosz királyéhoz a hét éves háborúban, akinek sikere abban állott, hogy a nálánál sokkal hatalmasabb koalíció nem győzte le. Mi is meg lehattunk volna elégedve, ha az ellenséges koalíció nem bír letörni. A döntés előtti béke oly fontos emberi és politikai érdekünk volt, hogy mindig

kész lettem volna, biztosítása céljából, ha elkerülhetetlen, még némi területi áldozatokat is hozni.

Egyike voltam az elsőnek, akik a parlamentben a béke szót kiejtették, amikor a következőket mondtam: 1915 dec. 7-én. „Hogy ha elgondoljuk, hogy a háborúnak egyetlen napja milyen iszonyú, helyrehozhatatlan károkat okoz, mily rengeteg áldozatot követel minden nemzettől, ha meggondoljuk, hogy ezek az államok, melyek ma élet-halál-harcot folytatnak, végeredményben arra vannak utalva, hogy együtt dolgozzanak a béke és civilizáció munkájában, ha meggondoljuk azt, hogy a legmagasabb emberi kérdésekben a szolidaritás megmarad és fenn fog maradni - úgy remélem - a háború után is: akkor azt hiszem, nézeteltérések nem is lehetnek abban, hogy abban a percben, amelyben lehet békét kötni, ez a béke emberi kötelességgé is válik.

Nagy dicsőség a győzelem, de a legnagyobb dicsőség mégis azé lesz, aki a győzelmet mérsékelni tudja, aki a győzelem perceiben saját iniciatívája alapján meg tudja ajándékozni az emberiséget a békével.

Én tökéletesen meg vagyok arról győződve, hogy ez a harc győzelmesen fog folytatódni és hogyha elkerülhetetlenül szükséges, a végső ellenállást is le fogjuk tudni győzni, míg ellenfeleink kénytelenek lesznek békét kérni tőlünk. Én azonban azt hiszem, hogy amennyiben lehetne békét kötni ez előtt a végső stádium előtt, ez szerencse volna, szerencse volna az egész emberiségre és szerencse volna a mi államunkra nézve is.”

Tisza e beszédért korholt. Azt válaszolta, hogy aláírja amit mondtam; de még is kár volt a békéről beszélni.

Mivel a döntés előtti békének akadályát abban láttam, hogy az entente a teljes győzelem előtt a fegyvert letenni nem akarta, e témáról a „Revue politique internationale”-ban kétszer (1916 és 1917 őszén) írtam a külföldi közönség számára. Mivel akkori meggyőződésemet legjobban fejezi ki s az említett kérdé-

sek nagyrészt ma is aktuálisak, a cikkekből a következő idézeteket veszem ki: „la prolongation de la guerre n'est qu'un crime contre l'humanité”; „les avantages que l'on pourra retirer d'une victoire finale ne valent pas les sacrifices en vies humaines qu'elle exigerait.” Reámutattam arra, hogy a nemzetközi jog reformja miatt nem kell – mint az entente állítja – a háborút folytatni, mert arra mi is kaphatók vagyunk, különben „le problème d'une paix durable est trop compliqué pour qu'un homme d'Etat responsable puisse se contenter d'en chercher la solution dans une simple réforme du droit international. Pour assurer la paix d'une façon sérieuse, après la guerre actuelle, il faudra tout d'abord éliminer les antagonismes irréductibles, il faudra surtout empêcher que de nouvelles sources de conflits soient créées dont jailliraient inévitablement des guerres nouvelles.”

Törekedtem kifejtetni, hogy az entente teljes győzelme nem fogja az általa ígért hosszú békét biztosítani, mert „la période de paix que l'Entente promet à l'humanité sera indubitablement compromise par la rivalité des vainqueurs.”

Első cikkemben Anglia és Oroszország versenyére mutatam rá, ami tárgyalanná vált Oroszország letörése által, de az orosz-angol esetleges viszály helyét Amerika és Anglia versengése foglalta el, mely nem oly imminens, de tagadhatatlanul komoly lehetősége a jövőnek. Erről második cikkemben következőkép emlékeztem meg: „le succès de l'Amérique ne signifie-t-il pas sa prépondérance en même temps que la déchéance de l'Europe? Au point de vue économique Londres n'est plus le centre du monde. Ou, si les Etats-Unis sauvent l'Entente par leur intervention militaire, c'est encore eux qui joueront le premier rôle diplomatique. Quelle ne sera pas la force d'attraction de la puissante Union Américaine sur le Canada et sur l'Australie?”, „Que deviendra l'idéal de la plus Grande-Bretagne en face d'un panaméricanisme triomphant? L'impérialisme de Roosevelt est-il compatible avec l'héritage politique de Joseph Chamberlain?”

Arról is szóltam, hogy Japán nagy térfoglalása is a békét veszélyeztető összeütközésekhez vezethet.

Olaszország is elégedetlen lesz „Même en cas de triomphe, l'Italie ne jouerait qu'un rôle secondaire: certes, elle deviendrait la maîtresse de l'Adriatique, mais dans la Méditerranée et en Afrique ou ses ambitions l'appellent, elle serait condamné à s'effacer devant l'Angleterre.”

A szláv-olasz rivalitás háborúval fog fenyegetni: „Ils se disputent déjà pendant la guerre la possession de la rive orientale de l'Adriatique. Là, il est impossible de tracer une ligne de démarcation entre les deux races; il est évident, que l'une tomberait sous la domination de l'autre.” Si l'Italie ne recevait rien de l'héritage ottoman, elle serait déçue dans ses ambitions impérialistes. Si elle en obtient quelque chose, il y aura de nouvelles possibilités de conflits entre elle et ses alliés d'aujourd'hui, car, en Afrique et en Asie-Mineure l'Italie ne pourra jamais jouer qu'un rôle effacé, ce qui lui serait sûrement douloureux après les immenses espoirs qu'elle nourrissait.” „L'amitié anglo-française paraît encore la plus assurée. Cependant, le partage de la Turquie et des colonies allemandes ne sera nullement facile et peut toujours créer des amertumes nouvelles.” „Lorsque la haine de l'Allemagne sera assouvie, lorsque de nouvelles surfaces de frottement se créeront entre les puissances, le problème anglo-français entrera aussi dans une nouvelle phase.”

S a győzők rivalitásához járul „un danger nouveau: la revanche des peuples vaincus. Quatrevingt millions d'Allemands habitent au centre de l'Europe un territoire compact. Leur science, leurs talents d'organisation, leur grand patriotisme, leurs qualités militaires et économiques, leur natalité croissante sont des facteurs dont aucune défaite, aucune humiliation, aucun traité de paix ne pourra les priver et qui seront en contradiction criante avec la situation nouvelle qu'en veut leur imposer. Même si l'empire germanique subit un morcellement nouveau, si son unité est

supprimée en droit public, rien ne pourra empêcher que son passé glorieux, le souvenir des vertus admirables qui se manifestent dans la guerre actuelle, ne maintiennent l'unité des âmes en dépit de tous les artifices et de toutes les restrictions."

Sem Magyarország, sem Bulgária, sem Törökország nem fog belenyugodni egykönnyen a győztes entente-programmba, mit következőkben definiáltam: „La victoire de la Quadruple-Entente signifierait le partage de la Turquie, l'asservissement de la Bulgarie par la Russie, le démembrement et l'affaiblissement de l'Autriche-Hongrie, la décentralisation et le morcellement de l'Allemagne, y compris la perte de ses colonies."

S a háború folytatása a végső stádiumig a béke lehetősége ellenére forradalomhoz fog vezetni. „Refuser consciemment une possibilité de paix, c'est ébranler dans l'âme des peuple la confiance à l'égard des formes de gouvernements que ces Etats représentent aujourd'hui, c'est rendre odieux l'ordre social contemporain,, c'est réparer la voie à ses détrecteurs.” „Comment empêcher que le mécontentement sans cesse croissant qui gronde dans les masses populaires hostiles à la guerre ne conduise à un bouleversement absolu de l'ordre social?” „Pourquoi ne pas méditer l'exemple que nous offre la Russie? Le tsarisme, et avec lui tout le système bourgeois, s'effondrent sous le poids de leur responsabilité en ce qui concerne la guerre. Les gouvernements qui refusent la paix lorsqu'elle est possible ne peuvent pas fermer les yeux sur le péril qui les menacera si la guerre mondiale, au lieu de conduire à une paix capable de guérir les plaies, se transforme en guerre civile, guerre autrement passionnée et autrement destructrice que la lutte actuelle. Les expériences de l'Histoire ne sont elles pas là pour servir de leçon aux classes dirigeantes? Faut-il que chaque nation passe par l'école de la souffrance, faut il que chacune fasse a ses propres frais l'expérience du chaos qu'elle pourrait éviter si elle avait des yeux pour voir?” (1917).

Az állandó békét főleg attól vártam, hogy ha „le résultat de

la guerre signifierait une défaite de l'impérialisme conquérant." „Une guerre qui finit sans l'écrasement d'une partie des belligérants, une paix qui maintient l'équilibre des forces dans leurs traits fondamentaux, une solution qui ne comporte aucune réalisation impérialiste, ne pourrait encourager personne à la répétition des horreurs actuelles. Les adversaires de la guerre auront beau jeu dans tous les pays, car nulle part les sacrifices consentis ne pourront être considérés comme une mise de fonds heureuse. En Angleterre, on finira par se convaincre de l'impossibilité d'écraser l'Allemagne, car il sera difficile de mettre sur pied une coalition encore plus puissante que celle de la Quadruple-Entente. En Allemagne, on comprendra que la Grande Bretagne est invincible et que sa suprématie navale constitue un fait accompli jusqu'ici inébranlable avec lequel il faudra compter.

Comparez les deux tableaux que nous venons de tracer et dites ou il faut chercher les vraies garanties de la paix future: est-ce dans l'expérience que l'équilibre du monde ne peut plus être facilement bouleversé par le sabre et que la victoire elle-même est une mauvaise affaire, ou est-ce dans la preuve qu'il est toujours possible de créer par l'épée des empires gigantesques à l'instar d'Alexandre le Grand, de Jules César et de Napoléon, et que les guerres sont toujours des opérations fructueuses? Laquelle des deux cartes porte-t-elle les marques d'une oeuvre destinée à durer: celle que certains hommes d'Etats tiennent à octroyer au monde dans leur enivrement de victoire et de haine, ou celle qui résultera d'un compromis en s'accommodant, dans ses lignes essentielles tout au moins, des nécessités de l'évolution historique?"

S hogy mennyire szükséges a döntés előtti béke kérdéseben áldozatot is hozni, azt érthetően jelezttem a következőkben: „Aujourd'hui l'Entente n'est pas vaincue. Même l'Italie, à laquelle les puissances centrales viennent de porter quelques rudes coups continue à résister héroïquement. La paix que l'on pourrait conclure en ce moment devrait compter avec ce fait. Celui qui désire la

paix actuellement – et nous le désirons sincèrement – , ne peut poser de conditions humiliantes pour aucune des parties belligérantes.”
 „Sur aucun point nos désirs n'excluent le respect des intérêts de chacun, nulle part nous ne voulons humilier aucun de nos adversaires, nulle part l'Autriche-Hongrie ne s'opposera à une politique de conciliation permanente.”

De nagyon nehéz volt megegyezéssel békét kötni. Az entente helyzete más volt, mint a miénk. Míg a mi önértünket a sikeres ellenállás teljesen kielégíthette, hiszen mi óriási túlerővel állottunk szemben, náluk sokan megalázást láttak a győzelem elmaradásában. Míg nálunk nem uralkodik az a hit, hogy az egyik ellenséges nagyhatalom agresszív politikája állandó veszély ránk s az emberiségre nézve s ezt a Gott strafe England-féle agitáció sem tudta általánossá tenni, addig az entente társadalmának zöme abban az őszinte meggyőződésben él, hogy Németország letörése nélkül a szabadság és jog állandóan veszélyeztetve marad, saját országuk nagysága és biztonsága illuzórius lesz.

Míg minket az az érzés vezetett, hogy az idő ellenünk dolgozik, addig az ententenak, főleg Angliának, az volt a felfogása, amelyet mint hallottam, Kitchener Egyiptomban egy magán-konverzációban akként fejezett ki, hogy a csatákat a központi hatalmak fogják megnyerni, de a háborút az entente, mert az entente tovább tud kitartani, mint mi. Milyen politikával lehetett az entente ezen felfogásával és érdekével szemben a megegyezéssel béke gondolatát még is sikerhez juttatni? Lehető volt-e ez általában?

Czernin és Ludendorff azt állítják, hogy ilyen lehetőség sohasem állt fenn, azt mondják, hogy ellenségeink sohasem közöltek velünk elfogadható, konkrét békefeltételeket. Ez utóbbi állítás ugyan igaz lehet, de azt nem bizonyítja, hogy az entente akkor sem fogadta volna el a megegyezéssel békét, ha másképp viselkedünk, pedig mulasztásaink megítélésénél nem csak az a kérdés, hogy a kínáló alkalmakat elmulasztottunk-e, hanem az is,

hogy helyesebb politikával nem lettünk volna-e képesek kedvező békealkalmakat megteremteni.

A megegyezéses béke *conditio sine qua non*ja mindenesetre az lett volna, hogy jobban összetartsunk, több erőt mutassunk és az ententében a győzelem biztos tudatát megingassuk. Legnagyobb véteknek tekintetem a békeakaratot, mint belpolitikai korteseszközt felhasználni, amit pedig Németországban és nálunk is megtettek. Ez a pacifista agitáció nézetem szerint a háború legbiztosabb meghosszabbítója volt, mert az ententében azt a meggyőződést érlelte meg, hogy már le vagyunk győzve, tehát nincs szükség kompromisszumra. Azonkívül nálunk a pacifista propaganda fölösleges is volt. A fiatal király mindég csak békét akart és ezt mindenki tudta róla. A közvélemény szintén a békét óhajtotta. Számottevő harci párt nálunk nem volt. Még fővezéreink is régóta békét tanácsoltak. A háborút mi nem folytathattuk volna, amint egy tisztességes béke lehetőségéről a közvélemény tudomást szerez.

Az esetleg német részről jövő akadályok legyőzését pedig nem a nálunk folytatott pacifista propagandától, hanem a külügyminiszter erélyes, de titkos akciójától vártam; végelemzésben attól sem riadtam volna vissza, hogy a németeket a különbékével megfenyegessem, de a végletekig tartózkodtam volna olyan nyilvános ujjhúzástól, mely az entente győzelmi öntudatát növelhetné. Mindig féltem attól, hogy a Berlin és Wien közti ellentét nyilvánvaló lesz és Berlinben mérsékelő befolyásunkat majd teljesen letöri az a tudat, hogy minket akaratumk ellenére is képesek magukkal voncolni. Vajjon nem beszélt volna-e az entente enyhébb hangnemben és nem találtak volna-e a békebarátok Londonban és Parisban kedvezőbb talajra, ha mi jobban összetartunk és a háborús uszítók nem hivatkozhatnak arra, hogy Németországban döntő politikai hatalma van a katonaságnak?

Békeszándékunkat és ellenségeink vonakodását a békét meg-

kötni, ügyes propagandával jobban ki kellett volna használnunk. Helyesltem a nyilvános békeajánlatot, melyet 1916 legvégén tettünk, sőt egy ilyen lépést már Szerbia letörése után 1915 októberben magam ajánlottam Bethmann-Hollweg figyelmébe; de azt tartottam, hogy a legnagyobb súlyt arra kell fektetnünk, hogy az ilyen lépést ne tekintsék gyengeség jelének. A politikai tapintat és ügyesség dolga volt a két ellentétes tekintetet egyaránt kielégíteni, egyidőben békekészséget és harci képességet mutatni. Békelépést csak akkor kellett tenni, mikor a harci helyzet kedvező volt. Emelett törekedni kellett mindenfelé az ellenségekkel titkos fonalakat szőni. Én legjobban Angliában bíztam. Azt hittem, hogy Ausztria-Magyarországnak főhivatása fonalat, össze kötőkapcsot keresni London felé. De ezt a lehetőséget sem bírtuk komolyan kipróbálni, mert Németország sohasem volt olyan jó viszonyban velünk, hogy ilyen akciókat feltékenység nélkül néztesse volna.

Ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország közvetítése sikert érjen el, elsősorban nagy súlyt kellett arra helyezni, hogy bizalmi viszony legyen közöttük és Németország között, Németország ne néztesse feltékenyen és bizalmatlansággal önálló eljárásunkat. Magam tapasztaltam, hogy Bethmann-Hollweggel a minden ízében loyális államférfiúval könnyű lett volna abba a viszonyba jutni, mely az üdvös működést lehetségessé tette volna.

Nálunk a szociáldemokraták és a Károlyi-párt a békét az annexió és kártérítés nélkülség elvének hirdetésétől és az Internacionálé működésétől várták. Én ezt a várakozást mindig veszedelmes rövidlátásnak tartottam. A szociáldemokrácia korántsem volt elég erős a békét kierőszakolni. Az általános mozgósítás, a kormányok rendelkezésére álló rendkívüli hatalmak, a felcsigázott nacionalista és imperialista érzelmek könnyűvé tették a kormányoknak, – mindaddig, míg nem állt elő a kimerülés vagy a katonai katasztrófa, – az Internacionálé erőfeszítését ellensúlyozni. Sok helyütt a szociáldemokrata mun-

kásság tekintélyes része maga is csatlakozott a háborús pártokhoz.

Én egyáltalában hibásnak tartottam az annexió nélküli béke elvi álláspontjának elfogadását, mert ez arról győzte volna meg ellenségeinket, hogy bármennyit követelnek ők tőlünk, bármeddig folytatják e gyilkos háborút és bármennyire legyőzöttek érzik magukat, azáltal, hogy mi önmagunkat megkötöttük, semmit sem követelhetünk tőlük, sem pénzt, sem területet. Az ilyen elvi lekötöttség egyenes felbuztatás lett volna a kitartásra a háborús pártok számára. Győzelem esetében mindent remélhettek tőlünk, legyőzetés esetében pedig meg voltak védve politikájuk legsúlyosabb következményeitől. Az általunk, a döntés előtt, ígért kedvező feltételek becsét a harc folytatásával járó súlyos rizikóval kellett fokozni. Helyes lehetett egy adott helyzetben a status quo felajánlani annak a hangsúlyozásával, hogy a helyzet módosulásával követeléseink is változni fognak, sőt helyes lehetett szükség esetében területi áldozatot is hozni, de nem szabadott olyan elvet magunkévá tenni, amelytől visszatérni erkölcsi kár nélkül többé nem lehet. Aki szocialista és pacifista nimbusszal veszi magát körül, rabja lesz szerepének és súlyos erkölcsi capitis diminutio nélkül nem válhatik reálpolitikussá. Ez volt Czernin gyengéje, aki az elvi pacifizmus köntösét vette fel s mégis szabad kezet akart magának a reálpolitikai lehetőségek felhasználására biztosítani. És ez lesz Wilson történelmi alakjának egyik Achilles sarka is. A szocialista jelszavak elfogadása a szocializmusnak oly hatalmat biztosított, mely a védelmet is megnehezítette, ha a béke nem valósul meg. Ludendorf és Tirpitz emlékirataikban a megegyezéssel béke hangoztatását is hibának minősítik. Mivel szerintük az ellenség nem megegyezni, hanem győzni akart, minket csak a harci készség, az erély, a kitartás menthetett meg. Az utóbbi tétel kétségkívül igaz. Ellenben a nemzetek lélektanának félreismerése volt azt hinni, hogy ezt a kitartást döntő harc-téri eredmények, hódítás és imperialisztikus érvényesülés kecsge-

tetésével lehetett mindvégig ébren tartani. Minekután a defenzív álláspontunk volt a háború egyetlen igazolása a milliók szemében, minekután hatalmas pártok a hódítást elvileg perhoreszkálták és a teljes győzelemhez – józan számítás szerint – a háború utolsó éveiben már kevés remény lehetett, a belső egységes frontot csak a mérséklet, a védelmi cél hangoztatása, csak a „meg-egyeződéses béke” jelszavával lehetett elérni. A harci elszánt-ságot semmi sem veszélyeztette annyira, mint túlzott katonai követelések előtérbe állítása, mint az a látszat, hogy a háborút a vezérkar és a nehéz ipar imperializmusáért kell folytatni. A béke és a harc szempontjából egyaránt a legjobb volt olyan elasztikus hadicélok hangoztatása, amelyek kidomborítják békés szándékainkat és követeléseink szerénységét, és lehetővé teszik, hogy az esetleges sikert a szükség mértékéig kihasználjuk.

En a békére nézve azon időszakot tartottam kedvezőnek, amikor Gorlicénél az oroszot letörtük, az olaszok nem bírtak döntő eredményt elérni s amikor a szerbeket legyőztük (1915 vége). Továbbá kedvezőnek tartottam azt a percet az orosz forradalom után, mikor keleti frontunk kezdett felszabadulni és a nyugati hatalmak azon veszély előtt állottak, hogy az a győzelmes hadsereg, amely több foglyot ejtett, több várat foglalt el s nagyobb ellenséges haderőt vert meg, mint valaha a világtörténelemben bármely más hadsereg, teljes erejével ellenük fordul (1917 március óta). Sajnos ez utóbbi alkalom felhasználását hibáink nehezítették meg. A békekérdésben ez időben főleg nem voltunk következetesek.

Ugyanazon időben, amelyben a pánikszerű hangulatból keletkezett német birodalmi gyűlés híres rezolúciója azt a látszatot keltette, hogy gyengeségünk tudatára ébredtünk, a német kormány imperialista politikája a telhetetlenség benyomását tette. Nem bírtunk imponálni, és nem keltettük azt a benyomást sem, hogy őszintén akarjuk a békét.

A legfőbb hibát azonban a brestlitovski békénél követük el, amelynél téves volt a tárgyalási mód és tévesek voltak a célok. Hibás volt a tárgyalásmód először azért, mert súlyt adott a bolsevizmusnak, mert forradalmi tény számába ment, hogy két császár első minisztere a polgári rend és minden tekintély ellenségeivel egy asztalhoz ül és hetekig tárgyal. Trocki joggal dicsekedett azzal, hogy a berlini, bécsi és budapesti sztrájkok „közvetlen és egyenes visszhangjai a brestlitovski tárgyalásoknak”. Míg a zöld asztalnál tanácskoztak, a bolsevikiek a német és az osztrák-magyar hadsereget lázító iratokkal próbálták harcképtelenné tenni és a front mögött forradalmakat akartak szítani. Ez előre látható volt. A bolsevikiekkel nem lehetett meg egyezni, nem szabadott volna tárgyalni, hiszen ők nem egyes külpolitikai kérdések, hanem elvek miatt vannak állandó és kiengesztelhetetlen ellentétben az összes polgári társadalmakkal és államokkal. Legfeljebb ultimátummal és parancsszóval lehetett volna velük beszélni, karddal a kézben.

Éles ellentét is volt egyrészt az általunk elfoglalt kiindulási pont és használt jelszó, másrészt követeléseink között. Eljárásunk nem volt őszinte. Szocialista, pacifista öltözetbe bujdtatuk az imperialista gondolatokat; akik az annexió és kártérítés nélküli békéről beszéltek, azok a legnagyobb imperialista koncepció megvalósításával foglalkoztak, amelyet a német szellem eddig formálni képes volt.

Ez a koncepció abban állott, hogy Berlin Ausztria-Magyarországot megkerülve a hamburg-bagdadi vonalon kívül, Kieven és Középázsian át kapjon összeköttetést Keletázsia és India felé katonai és gazdasági befolyásának alávetett világokon keresztül. A brestlitovski zöld asztalnál mindenki ajiépek önrendelkező jogáról beszélt, de azért az egyik fél a német hadsereg, a másik fél a vörös gárda védelme alatt akarta a népek akaratát kifejezésre juttatni, azaz nem mást, mint a saját akaratát érvényesíteni.

A hiba oroszlánrésze Németországot terheli. Czernin azon programja, melyet el akart fogadtatni Németországgal is, helyes volt. Monarchiánk speciális célja nem volt imperialisztikus, hanem csak kenyérszerzés biztosításában állt, de még ezt a szerény célt sem érte el. A dezorganizált, háború és forradalom által kimerített Ukrajna nem volt képes nekünk azt a nyers anyagot szolgáltatni, amit tőle vártunk.

A brestlitovski béke fegyvert adott azok kezébe, akik mindig azt mondták, hogy a német győzelem német világuralmat jelent és az összes többi nemzetek szolgátságához vezetne, éppen mikor a legtöbb kilátás lett volna egy kedvező békére, ha az orosz letörés által nyert hatalmi pozíciónk idejében mérsékeltek maradunk.

Én a Hoffmann-féle modort, gyors, határozott fellépést, könnyebb feltételeket tartottam helyesnek. Én nem használtam volna szocialista jelmezt, de kevesebb imperialista ambíciót tanúsítottam volna, oly feltételeket sürgettem volna, melyek nem a momentán lehetőségből, hanem az állandó érdekből erednek, de azokat ultimátumszerűleg követeltem volna.

A Romániával való elbánást sem találtam szerencsésnek. Azt szerettem volna, hogy vele békét ne kössünk, mielőtt a román hadsereg véglegesen le nem győzetett. Románia akkor minden oldalról körül volt véve. Kompetens egyének szerint teljes letérése könnyű volt. Érdeemes is volt érte újabb áldozatot hozni, mert a megmaradt román hadseregtöredék és a román udvar Jassyban az entente-diplomáciával a frontunkat hátulról állandóan fenyegette. A békefeltételekre vonatkozólag Romániától csak határkiigazítást kívántam és a magyar politikai világ vezértényezői csaknem mind ezen az állásponton voltak. Wekerle, Apponyi és Tisza nagy vonásokban egyetértettek velem. Alig volt egy-két magyar politikus, aki nagyobb hódításra gondolt. Károlyi és a szocialista blokk pedig Romániával szemben itt is az annexió és kártérítésnélküli béke álláspontjára helyezkedett. Az uralkodó szintén e felfogás felé

hajlott. Czernin álláspontját nem bírtam világosan felismerni, ámbár a kérdésről tárgyaltam vele. Ő utólag beszédjében azért a káros hatásért, amelyet ez időben folytatott politikája előidézett, a magyarságot tette felelőssé. Ez azonban igazságtalan és csak a gróf ismert magyar gyűlöletéből ered. Nem a bukaresti, hanem a brestlitovski béke hatása volt a döntő a világhelyzetre és a visszahatása szakasztott ugyanaz lett volna, ha nem is tartjuk meg az alig lakott román határvidéket. S ha ezen csekély határkiigazítás mégis bizonyos recenzust keltett, ez csak azért volt így, mert a pacifizmussal és a szociáldemokráciával való kacérkodás közben történt, amiről pedig mi magyarok nem tehetünk semmit és mert a tárgyalások közben főleg Németország oly súlyos gazdasági feltételeket szabott meg, melyek Romániából német gazdasági kolóniát csináltak volna s melyek oly messze mentek, hogy minket, a szomszéd államot is nyugtalanítottak és megsértettek. S ehhez járult még a katonaság azon fosztogatása, amelyre most a háború után a románok nálunk saját fosztogatásaik igazolására hivatkoznak.

Az a pár erdőrészlet, amelyet Magyarország a bukaresti békében megszerzett, azóta sem szerepelt mint Románia beavatkozásának ürügye vagy bosszúhangulatának oka. A bukaresti béke területiális megállapításai mint a mérsékelt politika példaképe maradtak volna, ha nem képezik az Oroszországgal szemben tanúsított magatartás kiegészítő részét és ha enyhébb a gazdasági megegyezés. Továbbá hibája volt a bukaresti békének, hogy Bulgáriát is megsértettük a Dobrudsára vonatkozó német gazdasági követelésekkel, ami a bolgár elpártolás egyik okává vált. A brestlitovski és a bukaresti tárgyalások káros kihatással voltak Ausztria és Magyarország harci kedvére, mert azt a benyomást keltették, hogy önállóságunkat győzelem esetén is elveszítjük. Attól tartottak nálunk, hogy az a Németország, amelyik Varsóban, Kiewben és Bukarestben politikai és gazdasági vezetős szerepre tesz szert, mediatizálni fog minket.

A diplomácia titkait nem ismertem, kivéve azt az időt, amikor a képviselőház határozata folytán Burián, külügyminiszter Apponyit, Rakovszkyt és engem a helyzetbe beavatott, ami azonban rövid ideig tartott és Burián azon kijelentésével szakadt meg, hogy nem érzi magát feljogosítva a nemzetközi politika oly titkait közölni, melyek nemcsak az övéi, hanem a velünk tárgyaló más államoké, nevezetesen Németországé is. (1916 július 6.- aug. 23).

Így nézve a dolgokat, – mint egyszerű újság olvasó - impresszióm az volt, hogy a békére pozitív alkalom nem kínálkozott.

Utólag úgy látszik, hogy talán mégis volt olyan tárgyalás, mely a béke komoly lehetőségével kecsegtetett. Ilyen volt az, amelyet Czernin megbízásából gróf Revertera Svájcban a francia gróf Armand-dal (1917 aug.) folytatott s amit köztudomásra hozott Czernin külügyminiszter utolsó beszéde és a mely úgy hallom, kedvező eredményhez vezetett. Akkor még nem volt Clemenceau a kormányon, és éppen akkor hatottak az orosz frontról jövő hírek nyomasztóan úgy, hogy Parisban a bizalom a győzelemben megrendült és erős békés áramlat kezdett lábra kapni. A franciák ugyan továbbá is kívánták Elzász-Lotharingiát, azonban ennek fejében nem csak azt ígérték, hogy a német kolóniákat visszaadják, hanem azt is, hogy kibővítik azokat. Szabad kezet is adtak volna Németországnak kelet felé Oroszországgal szemben. Tőlünk az olaszlakta vidékeket követelték.

Czernin a feltételeket kedvezőknek találta s ha a végeredményt nézzük, ma nem is lehet nézeteltérés afelett, hogy ez a béke előnyös lett volna. De a németek hallani sem akartak ilyen megegyezésről. A győzelemre számítottak és olyan erélyes hangnemben beszéltek, hogy Czerninnek az volt a benyomása, hogy ha Ausztria-Magyarország a békét ezen az alapon erőszakolná, a német hadsereg bevonulna Csehországba. Czernin tehát engedett, meghátrált. – A béke nem jött létre. Az irtózat

öldöklés folytatódott, Clemenceau kormányhoz jutott és mi a tragédia utolsó felvonásához értünk.

Czernin helyzete kétségtelenül igen nehéz volt. Ha lett volna reménye a győzelemhez, vagy oly hosszas ellenálláshoz, mely közben előállhatott volna a kedvező béke kötésének lehetősége, értem, hogy a német befolyásnak alá veti magát. De ő feketén látta a jövőt. Már bukaresti követ korában sürgette a békekötést, mert nézete szerint a győzelem ki volt zárva. Miniszter korában már 1917 április havában memorandumot terjesztett a császár elé, melyben kifejtette, hogy a monarchia legfeljebb az év végéig állhat ellent és hogy a monarchia a katonai letörés és forradalom küszöbén áll. Eljárását tehát nem vagyok képes megérteni. Az egyénnek joga van, sőt kötelessége lehet önmagát feláldozni az adott szó szentségéért, azonban kormányoknak nincs joguk azoktól a millióktól, akiknek nevében cselekszenek, teljesen kilátástalan szenvedéseket s áldozatokat követelni azon kormány hibás számítása miatt, melyhez a szövetségi hűség köti. A politikában is érvényben van az erkölcsi törvény; a komizság a politikában is komizság, a szótartás, a politikában is kötelesség és nemcsak kötelesség, hanem érdek is, mert a hitel elsőrangú politikai erő, és a becsület kifizeti magát. Amint többnyire az a pénzember is rosszabbul jár, aki kötelezettségeit pontosan nem teljesíti és nem élvezi embertársai bizalmát, úgy rövidlátó az az államférfi is, aki csalásban és félrevezetésben látja politikájának fő eszközét. A szövetségesét cserbenhagyni bizonyos előnyök biztosítása céljából, szükség nélkül, mint ezt több ország tette, például Anglia a spanyol örökösödési, Poroszország az osztrák örökösödési háborúban s a francia forradalom ellen folytatott háborúban, szégyen és többnyire rossz számítás is, mert az illető állam szövetségi képességét lényegesen lejjebb szállítja. De az a kormányférfi, aki a jelenlegi világpusztító háborúban az erők ismerete és biztos adatok alapján azt látja, azt tudja, hogy a katasztrófa elkerülhetetlen és aki tiszt-

tességes és előnyös békét köthet, szerintem köteles ezt megtenni és azt megakadályozni, hogy szövetségünk illúziói és tévedései miatt saját nemzete vágóhidra hajtassék. Ilyen esetben az elválás nemcsak jog, de emberi és hazafias kötelesség is.

Czernin ezt, amint mondotta, főleg azért nem tette, mert attól tartott, hogy a németek ellene fordulnának, ami Ausztriában polgárháborúhoz is vezetne és mert szerinte a Németországtól való különválás következménye nem a béke, hanem csak az lett volna, hogy ellenséget cserélünk.

Csodálatba ejt ezen felfogása. Abban a jelentésben, amelyet Őfelségéhez irt, ő azt is kifejti, hogy Németország szintén az erő fogytán van, amint azt neki német felelős államférfiak elismerték. Miként gondolhatta tehát, hogy Németország mégis arra határozna el magát, hogy minket megtámadjon, magát izolálja és abszolút tarthatatlan helyzetbe kerüljön? Miként gondolhatta, hogy a német nép a hadvezetőség ilyen elhatározását eltűrje, ha tudomására jutna, hogy tisztességes béke lehető s mi csak azért hagyjuk el őket, mert ezen feltételeket el nem fogadták? A német közvélemény, a rezolúciós parlamenti többség csúfosan megbuktatta volna azt a kormányt, amely teljesen reménytelenül, újabb küzdelmet akart volna felvenni. Ludendorff különben azt írja, hogy „senkise gondolt arra, hogy Ausztria-Magyarországra katonai nyomást gyakoroljon.” Czernin tehát helyesen cselekedett volna, egyformán használt volna nekünk, Németországnak és az emberiségnek, ha azon az utón kitart, melyre éleslátása terelte.

A másik békelehetőségről Erzberger beszélt, de az általa felhozott esetben nem láttam az entente békeakarátát bebizonyítotttnak.

A pápának békeakciója inkább az ő békeakarátát bizonyítja mint az ellenségeinkét. Mikor Anglia a pápa közvetítésére azon kitérő választ adta, hogy nem lehet a békéről komolyan tárgyalni, mert még azt sem tudják, hogy mi Németország szándéka Belgiummal, ezzel nem mondta, hogy az entente békét kötne, ha a németek szándéka kielégítené. És amikor a pápa Németor-

szagot Belgiumra vonatkozó megnyugtató nyilatkozat megtételére akarta rá bírni, hogy az angolokat további tárgyalásokra készítse, ezzel ő sem állította, hogy a megnyugtató nyilatkozattal a béke biztosítva volna. Mikor a pápának Németország kitérő választ adott, hibát követett el, mert ha megragadja ezt az alkalmat és Belgiumra vonatkozólag kedvező választ ad, ez valószínűleg megerősítette volna az entente békepártjait és esetleg módot adott volna a pápának arra, hogy áldásos működését eredményesen folytassa, de az entente visszautasított békeajánlatáról ez esetben szólni még sem igazságos.

MÁSODIK FEJEZET.

Katonai hibáink.

A külpolitikai téren elkövetett hibákhoz, melyek ellenségeink számát szaporították, s a béke kilátásait, mikor azok úgyis gyengék voltak, csökkentették, hozzá járultak katonai hibák is.

Hadseregünk iránt nagy hálával tartozunk, csodákat művelt. Túlerő ellen küzdött csaknem mindig s ennek ellenére páratlan eredményeket mutatott fel, több foglyot ejtett, mint bármely más hadsereg valaha. Több várost vett be, több csatát nyert meg, nagyobb területet hódított, nagyobb ellenséges tömeget győzött le, kényszerített visszavonulásra, mint bárki bármikor ebben a háborúban vagy máskor. Az entente győzelmes hadserege sem mutathat fel annyi dicső eredményt, mint a mienk. S ha végül hadseregeink is összeomlottak, nem a stratégiai és taktikai vereségek voltak ennek okai, hanem a stratégiai és taktikai vereségek a gazdasági, politikai és lélektani letörésnek voltak következményei. Kétségtelen az is, hogy a vezetés jobb volt nálunk, mint ellenfeleinknél. Egyes hadműveletek mindég klasszikusak fognak maradni a haditörténelem lapjain. A milliók megálltak helyüket. Sokkal több volt a hős, mint azt bárki a mai nemzedéktől feltételezte. De sajnós azért a katonai téren sem kerültük el a hibákat. Részben talán ezeknek tudható be, hogy nem értünk el oly sikereket, melyek kedvező békéhez vezethettek volna.

Hadseregünknek sok olyan organikus gyengéje volt, melyek az egészen elsőrangú anyag teljesítőképességét rontották. E

hibák egész állami szervezetünkben érezhetőek voltak. Ferenc József hosszú régiméje nem kedvezett a tehetségek fejlődésének. Ő a pontos, szorgalmas bürokratát szerette, nem a gondolatgazdag, nagy koncepciójú férfiakat. Ezekről inkább félt. Az ügynevezett számlára volt uralkodásának korában az előrelépés rendes útja. Kivételes elbánást néha a protekció, a születés, a bürokratikus tehetség s az opportunizmus bírt valakinek megszerezni, ritkábban a genialitás, az őszinteség, az igazi erő. A bürokratikus szellem penésze mindenhová berágtatta magát és a középszerűséget toltta előre. Ferenc Ferdinánd e tekintetben különbözött nagybátyjától. Ő szerette és kereste a tehetségeket. Jó szemet is tanúsított nem egy esetben. De sajnos, kiválasztottjainál túl gyakran volt feltalálható a vegyülete a tehetségnek és az intrikáló hajlandóságnak. Katonai téren jobbkeze, Hötendorf-Conrad sem bírt e fogyatkozásokon segíteni. Ő távol van attól, hogy intrikus vagy hízelgő legyen. Ő tehetség is, önálló jellem is, azonban sajnos, ahhoz túl kevés emberismerettel bír, hogy környezetében a középszerűség és intrika uralmát megtörje. A vezérkar külön test maradt a hadsereg testében. Nem volt az a friss vérkeringés sem közöttük és a csapatok között, mely pl. meg volt Németországban. Minden előny, kitüntetés, érdem, előléptetés a táborkaré, – a veszély, a fáradság zöme a csapatoké. A csapattisztek alig juthattak be a Generalstabba és állandó hátrányban maradtak a Kriegsschule tanítványjaival szemben. A nehéz munka, a bizonytalan jövő, a blauer Bogen Damokles-kardja korán tönkreteszte a tiszt idegét. A törtetés egymás hulláján keresztül a felebbvalók kegye felé, a stréberek győzelme a felfelé törekvő versenyben, megtizedeli az eredeti észjárású tehetségeket. Kevés az erkölcsi bátorság, a felelősség vállalásának készsége, sok az Augendienerei a Generalstabban s a felsőbb állásokban. A német hadseregben, ámbár legalább is oly vasfegyelem volt, mint nálunk, sokkal nagyobb az önállóság felfelé, ott sokkal nagyobb a készség felelősséget vállalni és nem vártak mindent felülről, mint nálunk.

A háború alatt gyakran megdöbbenéssel lehetett azt a gyűlöletet és bizalmatlanságot észrevenni, amit a csapattisztek éreztek a vezérkar iránt.

Egy második nagy organikus gyengéje a hadseregnek az volt, hogy a magyar katona, mely a németen kívül legtöbb lelkesedéssel harcolt, nem érezte magát a seregben igazán otthon, nem tekintette azt a maga hadseregének. A felsőbb tisztek között kevés volt a magyar, s azon kevés magasrangú magyarok között még kevesebb volt igazán magyar érzésű. A magyar katona csupa panasszal jött haza a harcterről. A háború alatt számtalan oly magyar politikussal beszéltem, aki azelőtt a közös hadsereg lelkes híve volt, aki a német szolgálati nyelvért exponálta magát, a tett tapasztalatok után azonban a legsürgősebb feladatnak tartotta az önálló magyar hadsereg felállítását. Sok helyütt magyar tisztek hiányában a magyarok más nemzetiségű vezéreiknél határozott ellenséges érzést tapasztaltak. Az volt ezer és ezer magyar katona benyomása, hogy bizonyos kéjelgő érzéssel küldik a legveszélyesebb helyekre, az elismerést azonban nem neki juttatják, hanem másoknak. Mind-ezen tapasztalatok okozták, hogy a magyar csapatok nagy része örült, mikor a német hadsereg kötelékeibe került, annak dacára, hogy a német nyersesége és kemény fegyelme nem felel meg a magyar természetnek. A magyar harci virtus nem lett teljesen kihasználva. A hadsereg nem fejtette ki azt a teljes erőt, amire jobb szervezés és vezetés mellett képes lett volna. A harctéren tett tapasztalatok és benyomások a magyart elkeserítették s az októberi forradalom egyik forrásává váltak.

Pedig a hadsereg anyaga a legjobb volt, kétségtelen, hogy a magyar paraszt megfelelő tisztikar mellett a világ legjobb katonája lehet. Csudákat mívelt így is, de még jobbá fog válni, ha a békében már nemzeti keretek közé állítják.

Nagy előnyünk volt a belső hadműködési vonal, amely lehetővé tette, hogy egymáson segíthetünk, hogy az erőket a harcterek között tervszerűen megoszthattuk. Ennek a döntő előnynek teljes

kihasználásához azonban sajnos ritkán jutottunk, mert előfeltétele, a teljes harmónia a vezetésben hiányzott. Anélkül, hogy a részletekről tudomásom lett volna, mindég éreztem, hogy e tekintetben is baj van. Amint egy német vezető emberrel vagy egy osztrákkal beszéltem, többnyire keserves panaszt hallottam a szövetségesre. A politikai diszharmóniának vissza kellett hatnia a katonai vezetésre is.

Érdekes betekintést nyújt ezen viszályokra és a kölcsönös hangulatra Nóvák könyve, melyet Conrad dicsőítésének szentelt és mely a nálunk uralkodó ezen németellenes szellemnek hű kifejezője. Bizonyos, hogy ellenségeink sem maradtak érintetlen a koalíció gyöngéitől. Sok elkövetett hibájuk mutat erre reá. Nekünk azonban, akik sokkal kevesebb erővel rendelkezünk, mint ellenségeink, hátrányos helyzetünk abban mutatkozott, hogy nem volt szabad hibákat elkövetni. Mi csak a legteljesebb összetartás, legkifogástalanabb vezetés és kedvező szerencse mellett győzhettünk.

Nem akarok a katonai kérdések tömkelegébe beleereszkedni, csak arra a néhány hibára akarok rámutatni, amit már az események idejében felismerni véltem.

Az én hitem kezdettől az volt, hogy Oroszország ellen kell az erőket koncentrálni és ha a momentán helyzet nem kényszerít más harctéren való eljárásra, addig kell ütnünk legerősebb szárazföldi ellenségünket, míg az nem omlik végleg össze.

Erre vezetett a már előbb kifejtett politikai okokon kívül Lengyelország stratégiai helyzete. Keleti határaink kedvezők voltak az offenzívára és kedvezőtlenek a defenzívára nézve. Kedvezőtlenek a defenzívára, mert a lengyel királyság oly központi helyzetben van, hogy onnét az orosz hadsereg Berlint, Budapestet s Bécset egyaránt fenyegette s ezzel minket arra kényszeríthetett, hogy különböző fővárosaink védelmére nagy erőket tartsunk készen egymástól távoli harctereken, melyeket az orosz hadsereg egyenként verhetett meg. Amint defenzívára szorítkoztunk, nagy

erőre volt szükségünk s ezek az erők is az egyenként való megveretés veszélyének voltak kitéve. Offenzívánknak ellenben kedvezett ez a harctéri helyzet. Az orosz hadsereg a lengyel királyságban oly zsákban vonult fel, melyben meg lehetett fojtani. Ha a zsák végét két oldalról erélyes rántással összehúzzuk, minden taktikai siker nagy stratégiai eredményekhez vezethetett.

Úgy látszik, hogy a mi hadvezetőségünk tényleg az orosz harc-tereken akart volna támadólag fellépni, de ezt a németnél nem tudta keresztül vinni. Úgy látszik, arra számított a háború kezdetén, hogy a német haderőnek nagyobb része fog keleten felhasználatni, mint amennyi oda lett küldve. Nagy baj volt ránk nézve, hogy ezen számítása be nem vált és az osztrák-magyar hadsereg, mely az oroszhoz arányítva nagyon gyenge volt, a hatályos segítség reményében oly támadást intézett az orosz hadsereg ellen, mintha erős lenne, S nagy szerencsétlenség volt, hogy ezen támadás még a régi taktikával, a katonák beásása nélkül történt. Az embereket nem kímélték annyira, mint később, – elvesztettük a legjobb anyagot és mégis visszaszorítottak. A németek kénytelenek voltak a nyugati frontról több csapatot keletre irányítani, és ezek azután hiányoztak a marnéi csatában, részben azonban a keleti frontra sem érkeztek kellő időben.

Mikor a kedvezőtlen körülmények közt megindult lengyel harc még tombolt és véderőnk ott többé teljesen helyre nem hozható, nagy veszteségeket szenvedett, mint hallom, az A. O. K. tanácsa ellenére a szerbek ellen túl nagy erőt fordítottunk. Kétszer támadtunk ezen a mellékharc téren, olyankor, amikor a sokkal fontosabb főharctéren minden egyes katonánkra égető szükségünk lett volna. Első alkalomkor maradandó siker nélkül fölöslegesen vért vesztettünk és az olasz féltékenységet felébresztettük. A második offenzívával pedig az egész háború talán legszomorúbb kudarcát idéztük elő. A győzelem Potiorek kezében látszott már lenni, amikor ő seregeit kettéválasztva, egyik részt észak felé küldi, hogy Belgrád kulcsaival kedveskedjék az udvarnak (december 2), a csá-

szári jubileum nagyobb dicsőségére, a másik résszel pedig, ámbár a csapatok ki vannak fáradva, távol a pótlásoktól és a municiótól, csatát ad és vészit. Tragikus és klasszikus példája az Augendienerének és az udvaronc szellemnek! Átala a kis Szerbia nagy győzelemhez jutott hatalmas szomszédja felett.

Galíciában és Szmírnában tehát az első hónapokban megfelelő eredmény elérése nélkül elveszítjük hadseregünk színe-javát. A kudarc káros stratégiai következményei helyrehozhatók, ugyan, de a halottakat nem lehet többé feltámasztani és a hadsereg hírnevére oly árny esik, amelyet sok hősiesség, sok geniális ötlet, sok szép siker sem bír teljesen szétosztatni. Önbizalmunk is megrendül, ami Ausztriában úgy sem szokott szilárd lábon állni. Sok fejlődött volna másképp, ha a háború nem így kezdődik.

Igen veszélyes volt két különböző harctéren és két különböző ellenség ellen egyidőben komoly offenzívát folytatni, a főcsapást mindig egy pontra kellett volna mérni. Ezen szabály ellen súlyosan vétettünk 1916-ban, amikor egy időben nagyarányú döntő csapást akartunk Verdun és az olasz hadsereg ellen intézni. Erőnk ezen megosztása által egyik helyütt sem bírtunk eredményhez jutni s a harmadik fronton az ellenség sikeres csapásainak tettük ki magunkat. Verdun helytállt és Olaszországban a nagy sikerrel megindult offenzívát meg kellett állítani, Lucknál pedig Brusszilov keleti frontunkat áttörte, ami nemcsak nagy ember és anyagvesztéssel járt, hanem Romániát a beavatkozásra bírta. A koalíciós betegség elijesztő és klasszikus példája fog mindig maradni, hogy mint Nóvák kifejti, Conrad semmit sem tudott a verduni offenzíváról, amelyet Falkenhayn titokban készített elő. Nézetem szerint e bajok el lettek volna kerülhetők, ha 1916-ban a 15-ben fényesen megindított orosz offenzívát újra felvesszük és együttes erővel végzünk az agyaglábú kolosszussal, amely már úgyis megingott.

Hiba volt-e, vagy pusztán elháríthatlan szerencsétlenség, nem tudom megítélni, hogy az 1917 évi olasz offenzívánkat nem folytat-

tuk az olasz hadsereg teljes legyőzéséig, hogy a szerb offenzívát nem vittük Szalonikiig? Egyáltalában kérdezem, nem lett volna-e jobb győzelmeinket a megvert ellenség üldözésével alaposabban kiaknázni, mint az üldözést félbeszakítva, más harctéren szerencsét próbálni? Az az egy azonban kétségtelen, hogy végzetes tévedésünk volt az utolsó olasz offenzívánk, melynek készületlenül és rossz alap gondolattal vágtunk neki. Nem tudom nem volt-e az erőviszonyok teljes félreismerése az utolsó nyugati offenzívánk erőltetése is? Nem lett volna-e már ekkor jobb csak a defenzívára berendezkedni és szívós ellenállással a megegyezéses békére dolgozni, mint mindent egy kártyára vetni?

A hadvezetőség legsúlyosabb hibáját azonban mindenestre a tengeralattjáróharc elhatározásával követte el, amikor tévesen ítélte meg e fegyvernem hatályát, és Amerika teljesítő képességét is. Ez a csalatkozása vált a végső katasztrófa igazi okává. Oly túlerő tömörül ellenünk, vonul fel teljes felszereléssel a gazdasági és katonai harcra, hogy vele győzelmesen megbirkózni fizikai lehetetlenségévé válik. Már ennek érzete magában is megbénítóan hat energiánk kifejlődésére.

De mindezen hibák dacára nem egy geniális ötlet, igen sok kitűnő kombináció, főleg azonban seregeink egészen elsőrangú anyaga következtében, az összeomlás nem a harctéren, hanem a belső fronton történt meg. Mikor Bulgária elhagyott és belső ellenálló erőnk összeomlott, hadseregeink még ellenséges földön veretlenek voltak.

Hogy ezt az összeomlást megértsük, ezért a belső helyzetre kell figyelmünket fordítani. Meg kell vizsgálnunk, mi vezetett ama tragikus magyar eseményekhez, amelyek a magyar forradalom és a monarchia bomlásának indító okaivá váltak.

III. RÉSZ.
A KATASZTRÓFA.

ELSŐ FEJEZET.

A magyar forradalom előzményei.

Fájdalmas feladatra vállalkozom, amikor azon összeomlásról írok, mely mindazt eltemette, vagy legalább súlyosan megrendítette, amiért harcolt, szenvedett ezer éven át számtalan magyar hazafi, amiért véreztek hős katonáink, amiért dolgozott az egész magyar társadalom, amiért lelkesült férfi, nő, gyermek egyaránt és amiért én is küzdöttem és éltem. Békeidőben a gyakran tapasztalt opportunizmus, kislelkűség megingatta bizalmamat az ősi erényben. A háborúban tanúsított hősiesség és kitartás azonban újra büszkévé tett nemzetemre; még ma is erősebben ver szívem, több bizalommal nézek jövőnk elé, valahányszor eszembe jut, mily hősiességel, lelkesedéssel, férfias kitartással és lélekemelő elszántsággal áldozott a magyar nemzet vért és pénzt létfenntartásának szent ügyéért.

De amennyi büszkeségnek és reménynek, ugyanannyi keserűségnek is forrása e visszaemlékezés. Ennyi szent akarat, ennyi erény és hazafiaság, ennyi szenvedés – mind hiába volt! Koldusbotra jutottunk. Összetörtünk! Országunk darabokra van tépve. Egymást marcangoljuk. Az ellenséggel való harcot az osztályharc váltotta fel. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az összes küzdő nemzetek között mi jártunk a legrosszabbul, ámbár minden föltétel meg volt arra, hogy mi viseljük el legkönnyebben a háború erőfeszítését még a vereség esetében is. S mindez egy hosszú, hősi küzdelem után és legjobbaink önfeláldozása, hősi halála ellenére! Miképp történhetett ez?

Mik vezettek ehhez a rémséges tragédiához, melyben részt venni szomorú sorsom volt?

Magyarország fejlődése régóta kedvezőtlen csillagzat alatt állott. Az utolsó ötven évben százados mulasztásokat kellett volna helyrehozni és ez a kívánt mértékben nem sikerült. Az elmúlt századok tragikumai az voltak, hogy a török túlerő ellen segítségre volt szükségünk és az, akitől a segítséget vártuk, a király, magát a nemzettel azonosítani nem tudta. A nemzet és a dinasztia nem értették meg egymást kellőleg. A nemzet végcélja önmaga volt, a dinasztiaé vagy szintén önmaga, vagy a sokáig nem is összefüggő országainak összérdeke. A nemzetet ösztöne a többi államokkal való védelmi szövetség alapján ugyan, – de a független állami lét felé – a dinasztiaét ellenben ösztöne a birodalmi egység létesítése felé vonzotta. Ezen ösztön a nemzetet időnként a teljes elszakadásig (Rákóczi, Kossuth), a dinasztiaét pedig a teljes beolvasztásig sodorta (Karaffa, II. József, Bach). Többnyire azonban olyan kompromisszumok jöttek létre, melyek a percnyi érdekeknek eleget tettek, de igazi harmóniát nem bírtak létesíteni. Ennek daczára nagy szolgálatot tett egymásnak a nemzet és dinasztia. Mindegyiknek szüksége volt a másikra és az az alap gondolat, mely a kapcsolatot létesítette, helyes volt. Hálával kell arra visszagondolnunk, hogy Budát, Délmagyarországot a Habsburgok által gyűjtött seregek szabadították fel a török járom alól és hogy amikor országunk háromrészre bomlott, a dinasztia tartotta fel az egységes magyar állam gondolatát. De a dinasztia is le van nekünk kötelezve. A nemzet védte meg Ausztriát a keleti veszély ellen. A Zrínyiek mentették meg Bécs városát, Mária Teréziát a magyar nemesség felkelése tartotta a trónon és Napóleon győzelmei azért nem törték össze a Habsburg dinasztiaét, mert a nemzet hű maradt hozzá. De mind ezen kölcsönös szolgálatok ellenére nálunk a zsarnokság és elnyomás korszakait, Bécsben a kurucok harcait soha sem felejtették el teljesen. Királyaink egyike sem vett személyesen

részt harcainkban. Egyik sem jutott igazi népszerűséghez. Másrészt a magyar sem érezte magát szolidarisnak uralkodójával. Az a magyar, aki az udvarnál, a királyánál tartózkodott, ezért elveszti a talajt otthon. A magyar politikus ki volt zárva a külpolitikából, s így nem szerzett európai horizontot. Nem osztozkodott királyának fő gondjaiban és ambíciójában, ezért nem is birtak döntő befolyást gyakorolni. A nemzet nem egyszer idegen célokért vértett, a Habsburgok uralmáért Németországban, Olaszországban, Németalföldön.

A sok viszály s félreértés szomorú, végeredménye az, hogy papíron a nemzet nagyrészt megtartja jogait, a gyakorlatban azonban tartománynyá válik. A magyar államhatalom nem dolgozik a nemzet belső erejének fejlesztésén, mint a francia, a porosz, az osztrák vagy a bajor. Gazdaságilag hátramaradunk. Nem bírjuk a hosszú török uralom káros utóhatását teljesen kiheverni. Mivel a magyar nemzetnek fő gondja az alkotmány bástyáinak védelme, inkább a negatív akcióhoz szokik, inkább a jogi védelem mezején tevékenykedik, mint a pozitív alkotás, a gazdasági, adminisztrációs és szociális reformok mezején. A közjogász foglalja el az államférfiú helyét. Elmaradunk a világ fejlődésétől.

Mikor Napoleon kora után a népek fejlődése modern stádiumába kezd lépni, mikor a népek versenye a gazdasági élet és a kultúra terén mindig intenzívebb lesz, mikor nyilvánvalóvá válik, hogy elpusztulunk, ha nem reformáljuk magunkat, megment az a hatalmas renaissance, mely Széchenyi, Kossuth, Deák, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi neveihez van fűzve. Sajnos azonban nemzeti önértetünk új lendülete összeütközésbe hoz az összbiróalmi eszmével. Kísérleteink újra európai nívóra emelkedni, az 1848-49-iki viszályokhoz, Világoshoz vezetnek.

Az utolsó félszázad feladata volt e súlyos örökség hatását kiküszöbölni, az érdekek által követelt politikát a szívek frigye által megpecsételteni. Ferenc József nehéz megpróbáltatás

után belátja, hogy a dinasztíának meg kell a nemzetet nyerni. A 67-iki kiegyezés ezt a gondolatot szolgálta. Egyesek már akkor hitték, ma is sokan azt hiszik, hogy a kiegyezés nem vezethetett célhoz, mert a közösséget a külpolitika és hadsereg terén fenntartotta. Én nem voltam és nem vagyok ezen a nézetten. Eleinte minden a legjobban ment. A koronázás, a magyar állam integritásának helyreállítása, nagy államférfiak, mint Deák, Andrássy, Eötvös nimbusza népszerűséget szereztek annak az uralkodónak, akit a Haynauok és Bachok nem rég gyűlöltté tettek. A király sokat élt a magyar társadalomban. A királyné, aki a magyar nemzetet megszerette, akit a magyar nemzet imádott, szívjóságból eredő genialitással közvetített férje és a nemzet között. A trónörökös magyarnak érezte magát. Bizalom és remény aranyfonala kapcsolta egymáshoz az egymásra utalt fényezőket, a nemzetet és a királyt. A nemzet magyarnak kezdte tekinteni a király szűkebb családját, de sajnos, soha a dinasztíát, melynek tagjait alig ismerte.

De ez a sokatígérő kor, fájdalom, aránylag rövid volt. A király úgy fogta fel a kiegyezést, hogy az érdemben szerződés a nemzet és közötté, azon tartalommal, hogy a nemzet a hadsereg egységét érintetlenül hagyja, a hadsereg belső ügyeinek intézését teljesen reá bízva, a király pedig ennek fejében az alkotmányt helyreállítja és tiszteletben tartja. Mikor nálunk mind többen sürgették a hadsereg magyar részének nemzeti alapra való állítását, mikor a királyi jogokat a hadügyek terén az ellenzék parlamenti hatalmi eszközökkel akarta befolyásolni, mikor az a párt erősödött meg, amely az egész kiegyezést meg akarta változtatni, a király csalódást, sőt sértődést érzett. Féltette a hadsereg harc képességét a nemzeti motívum széthúzó erejétől.

Teljesen jóhiszemű volt. Úgy gondolta, hogy szavát betartotta és joga van követelni, hogy a nemzet is betartsa a magáét. De álláspontja nem volt helyes. A nemzet nem mondott

le 67-bei arról, hogy a hadsereg kérdésében is éljen parlamenti jogaival. Feltétlen joga volt az évenkénti újoncmegállapításnál feltételeket kikötni és pedig olyanokat, melyek a hadúr kezét U megkötik. Az életben nincs merev mozdulatlanság. Aki a fejlődést békóba akarja szorítani: csak erősíti a változás ösztöneit. A nemzet csak addig fogadhatta el a hadseregben a status quot, amíg azzal megvolt elégedve, vagy amíg azt más politikai okoknál fogva nem akarta bolygatni. Amint azonban szükségesnek vélte az állapotok reformálását, természetes volt, hogy ezen akaratát érvényesíteni kívánta és hogy a felülről jövő ellenállás ezt az akaratot mélyítette. Ígéreteivel sem jutott ellentétbe, mikor alkotmányos jogát e célra használta.

Csak abban az esetben lehetett volna a parlamenti nyomást megelőzni, ha a szükséges fejlődést fokozatosan maga a király rendelte volna el. De a fokozatos haladás nem történt meg. Sőt a hadsereg szelleme is csak igen lassan alkalmazkodott az államjoghoz. A la longue lehetetlen volt feltételezni, hogy a nemzet fiait oly hadseregbe küldje, melyben a specifikus magyar hazafiasságot háttérbe kellett volna szorítania, egy mondva-csinált közös érzés kedvéért oly hadseregbe, melyben a magyar nyelv és a magyar zászló nem foglalja el az őt megillető helyet.

Erőt adott a nemzeti iránynak az az elmélet, hogy mivel a kiegyezési törvény a hadsereg kérdésének rendezésénél „magyar hadseregről” beszél, a király törvényes kötelessége lett volna a magyar hadsereget magyar alapon megszervezni, mint az összes hadsereg kiegészítő részét. Én ezt az elméletet ép oly tévesnek tartottam, mint a királyét. Ellene ép úgy küzdöttem, mint a királyé ellen. Meggyőződésem arra kényszerített, hogy a mindig nehezen járható és rögzös középúton haladjak. De az ellenzék elmélete minden erőfeszitésem ellenére elterjedt és nagyon élesítette az ellentétet, mert a királyt törvénszegő színében tüntette fel. A magyar küzdelmek célja századok óta az alkotmány védelme volt a törvénszegő király ellen, ezért a harc hevét és

élet fokozta, hogy a véderő körül való küzdelem megint ezt a régi szokásos formát vehette fel és a reformokat, mint a törvények végrehajtását követelhatték.

Az összeütközést még keményebbé tette a parlamenti helyzet, amely a katonai kérdéstől függetlenül sok betegségi csirát tartalmazott. Az alkotmány helyreállítása utáni időkből az országnak elsősorban nyugalomra volt szüksége, arra, hogy ne politikai küzdelmeknek, hanem a gazdasági és kulturális munkának élhessen. Ennek a szükségnek felelt meg Tisza Kálmán régiméje, mely meglepően hasonlított Walpolehoz Angliában a XVIII. században, amelynek történelmi hivatása is egyezett az övével. Tisza Kálmán a magyar parlamentarizmus legnagyobb taktikusa volt. Mély emberismerettel, nagy tapintattal bírt, mesterileg bánt az emberek gyengéivel, épúgy mint Walpole. Ügyes debatter volt, aki sem nem fárasztotta a hallgatóságot mély tudományos fejtegetésekkel, sem nem ragadta hallgatóit mámor ittasan az idealizmus magasabb régióiba, de minden helyzetben megtalálta azt az érvet vagy debatter fogást, mely szükséges volt ahhoz, hogy pártját buzdítsa és benne azt az érzést keltse, hogy neki van igaza. A „generális” nem ambicionált nagy alkotásokat, az elvi küzdelmet kerülni törekedett, inkább nyugodt és hosszú kormányzást akart magának biztosítani. A választásokat kitűnően vezette. Katonásan megfegyvelzett pártot alakított. De régiméje eredeti jogosultsága ellenére túlhosszan tartott, ép úgy, mint Walpole. Ő ép oly kevéssé kereste a tehetséges munkatársakat, mint angol collegája. Az összes tehetségek ellene egyesültek, úgy mint Walpole ellen. Hiányzott belőle a fényes vonás. Régiméje nem hatott a fantáziára, az idealizmust nem birta kielégíteni: csak a célszerűséggel dolgozott. A lelkesedést az opportunizmus pótolta, sőt nagy részben a korrupció.

A parlamenti helyzet túlságos állandósága mindég megrontja a pártokat. A parlamentarizmus annyira a váltógazdaságra

van alapítva, hogy az egész közélet beteggé válik – ha ez a váltógazdaság nem funkcionál. Az a párt, amely állandóan hatalmon van, elbizakodik és ha sikerét a felülről jövő támasznak köszöni, gyökerét veszti a nemzetben. Az a párt pedig, mely túlsokáig van ellenzéken, elkeseredik. Hazafias meggyőződése és egyéni egoizmusa egyaránt sértve van. A keserűség különösen nagy, ha a kisebbség azt hiszi, hogy győzelmét kormányhatalom és korrupció akadályozza. Ilyen viszonyok között az ellenzék kész minden eszközhöz nyúlni, polgárháborúszerű hangulat vesz rajta erőt. Ez történt Walpole, ez történt Tisza utolsó éveiben:

Természetes, hogy az így kitört elkeseredett harc a katonai kérdésben találta meg fő agitációs eszközét, mely mivel szenvedélyt kelt, arra alkalmas, hogy a szenvedély felhasználja.

Magyarország parlamentjének történetében fordulópont az 1889-iki véderővita, amelyet az mérgesít el, hogy Tisza Kálmán szokott óvatossága és ügyessége ellenére, népszerűtlen és hibás részletek csúsztak a javaslatba. Az akkori hosszú és szenvedélyes vita óta a katonai kérdés nem került többé le a napirendről. A parlamenti élet nyugodttá és egészségessé válni többé nem tudott. Az ellenzék támaszt nyert a közhangulatban, de akadályt emelt magának a királynál, aki a katonai követelésekben veszélyt és szöszegést látott. Megbomlik tehát a király és nemzet közti harmónia és a király a politikai harc homlokterébe jut.

A Tisza-kormány nem épült ki többé a véderővita sebeitől, de bukása nem jelentette a szükséges parlamenti váltógazdaság érvényesülését, csak azt, hogy az általa megalakított szabadelvű párt a király által kijelölt új vezért kap a mindenkori miniszterelnök személyében, ami egy új betegségi elemet kevert a közéletbe. A változatlan többség a változó vezérek iránt egyenlő engedelmességet és hűséget tanúsított, s ezzel mindig jobban lejárta magát. A parlamentarizmus jó működésének természetes előfeltétele, hogy a vezért a párt bizalma maga

jelölje ki. Nálunk Tisza Kálmántól Tisza Istvánig ez egyszer sem történt. Tisza Kálmán pártját Szapáry, Bánffy, Széli, Khuen-Héderváry, Wekerle veszik át, a király kinevezése alapján. Minden válság, minden új vezér tulajdonkép egy-egy újabb lealázás, egy újabb nehéz helyzet. Aki tegnap generális volt, ma közkatonává vált saját régi csapatjában. Aki tegnap a volt miniszterelnöknek volt alárendelve vagy őt támadta, most az ő vezérévé vált. Egy napról a másikra másért lelkesülnek, másban látják a providenciális államférfiút ugyanazok az egyének és ugyanaz a sajtó.

A magyar állam és társadalom történelmi jellege, a teljes decentralizáltság volt. 67 óta azonban lassan minden közpon-tosul. A gazdasági élet, az adminisztráció, a vasúti forgalom, mind Budapestre vezet és Budapestről indul ki. A politikai hatalom a kormány kezében van. A pártérdek, a törekvés, a nemzeti egységet az itt-ott mutatkozó széthúzó elemekkel szemben megvédeni, igazi önkormányzat kifejlődését nem tűri el. Napról-napra több egyén existenciája függ a kormánytól.

Egyes bankok hatalmi körébe kerül csaknem az egész magyar közgazdaság és a bankok befolyása az uralkodó párt rendelkezésére áll. Hiába népszerű az ellenzék, a hatalmat ezen egyenlőtlen fegyverek miatt nem bírja megszerezni. A kormány szenvedélyes jelenetek után meg tudja ugyan buktatni, de nem bír a helyébe ülni. Egyes minisztereket lehetetlenné tehet ugyan, de a pártmonopóliumot nem bírja megtörni. Mindég csak ellenzékeskedve, a felelősség érzete benne nem fejlődik ki, hisz nem keli arra gondolnia hogy holnap meg kell valósítani azt, amit ma követel, ígér. Az ellenzék győzelme egyúttal a király vere-sége lenne. „Wie Sie machen *mir* Opposition?” mondta egyszer nekem Ferencz József király.

A harc etappe-jait nem ecsetelem. Az egyik oldalon a kormány hatalmával dolgoznak néha a legdurvább eszközökkel, a királyi tekintély felhasználásával, néha nagy parlamenti ügyes-

seggel, engedékenységgel, paktálással, frázissal; a másik oldalon néha magas röptű vitákkal, majd heves jelenetekkel, obstrukcióval, sőt technikai obstrukcióval, panamák szellőztetésével stb. míg végül Tisza István, a mindenkori kormánypárt legkiválóbb vezére, az obstrukciót csínnyel akarja letörni; de ez nem sikerülvén teljesen, Tisza kénytelen a házat felosztatni. A választások 67 óta először adnak többséget az ellenzéknek.

Ezt az egész kort, a katonai kérdés dominálta még akkor is, mikor már más kérdés került az előtérbe, mint például az egyházpolitikai kérdés. Mert hiszen ezt a kérdést a kormány részben azért tolta az előtérbe, hogy a katonai javaslatot levegye a napirendről, és a király azért tartott ki tüskön-bokron keresztül a kománypárttal, ámbár a konkrét kérdésben teljesen az ellenzék álláspontját osztotta, mert az ellenzék katonai programjától félt.

A király a Tisza-féle választásokból kikerülő új többségnek sem engedett: kész volt neki a hatalmat átadni, de nem az új többség, hanem a király által előírt program alapján. A katonai konfliktus alkotmányjogi konfliktussá vált. A többség a kisebbségben levő Fehérváry-kormányt a parlamentben hatalmi eszközzel akarta megbuktatni; a kisebbség a kormányhatalommal fojtogatta a többséget. Katonaság hajtotta szét a parlamentet, mely csak az erőszaknak engedett. A kisebbségben levő kormány nem bírta a koronát fedezni és törvényszegés vádjával illették magát a királyt.

A régi jó viszonyt, a reményt a jobb jövőben az is megrendítette, hogy Rudolf főherceg – kit az egész nemzet szeretett és kitől csak jót várt – meghalt és a trón új örököséről mindinkább az a hit terjedt el, hogy a magyarokat ki nem állhatja, hogy összbirodalmi velleitásai vannak, hogy nem fogja magát megkoronáztatni. Az ügyis nehéz jelent még jobban elmérgesítette a jövő szomorú kilátása. Aki bízva Ferenc József szándékaiban és józanságában, a királyi hatalom túltengéséből

is belenyugodott volna, ezt nem tehettem, ha arra gondolt, hogy ez a hatalom legrövidebb időn belül Ferenc Ferdinánd kezébe juthat.

Végzetes hiba volt, hogy a kibontakozás a Fehérváry-regime bonyodalmiból, minden igyekezetem ellenére, nem a katonai kérdés megoldása, hanem ideiglenes kikapcsolása útján történt meg. Az ellenzék hatalomhoz jutott, de a katonai ellentét megmaradt és éket vert a király és új kormánya közé. A hadsereg belsőleg gyengül akkor, mikor esetleg hamarosan szükség lehetne rá. – A nemzet elégedetlen, megaláztatást lát abban, hogy az új többség azon nagy győzelem dacára, a melyet a választásoknál kivívott, programját nem viheti keresztül, mert az nemzeti színezetű. Az alkotmányt értéktelennek tartja. A kormány érzi, hogy a király nincs mögötte, a király viszont nem bizik kormányában, kedvetlen, duzzog, mindig ritkábban jön Budapestre. Kortársai, régi bizalmasai egymás után kidőlnek. A személyes kapcsolatok, melyek a magyar társadalomhoz kötötték, feloldódnak. Napról-napra romlik, bomlik valami abból az alkotásból, mely annyi jogos reményt ébresztett fel.

E hosszú válság alatt sok alkalmam volt az agg királlyal összejönni. Mint az ellenzék egyik vezére, a király és az ellenzék között én közvetítettem. Amikor a katonai kérdés előtérbe kezdett lépni, nagyon exponáltam magamat amellett, hogy a hadseregben a nyelv kérdését ne erőltessük, mint pártpolitikai kérdést, hanem a kormány saját iniciatívájából hasson oda, hogy a hadsereg szelleme átalakuljon, hogy a tisztak zöme magyar legyen és a magyar hazafiasság megnyerje azt a teret, mely őt a hadseregben megilleti. Ha ez megtörténik, talán meg lehetett volna akadályozni a nagy pusztító küzdelmet, amely kitört. De a király és a hadvezetőség hajthatatlanok maradtak. Még a megígért reformok sem valósultak meg.

Mikor azt láttam, hogy a nemzeti hadsereg után való természetes vágyódás politikai akarattá vált és többé le nem sze-

relhető, egész erőmmel azon voltam, hogy ezt az akaratot a királynál képviseljem és arra bírjam, hogy ő ahhoz alkalmazkodjék. Mondhatom, hogy mióta a Tisza-féle választások után mint a többség megbízottja léptem a király elé, egész azon időpontig, amikor a Wekerle kabinettel együtt megbuktam, – ámbár a kérdés nem tartozott reám, – talán egyetlen egy audiencián sem mulasztottam el a királyt arra figyelmeztetni, hogy a katonai kérdés kikapcsolása hiba, hogy a hadsereget meg kell erősíteni, és a megerősítés csak a katonai reformokra vonatkozó, a többséggel létesült kompromisszum alapján lehető és üdvös. Katonai reformok nélkül nem vállaltam a kormány alakítást sem Tisza bukása után, sem a Fehérváry-féle küzdelmek közben, sem a Wekerle-kabinet válságai alatt; a Wekerle-kormányba is csak azért léptem be, mert a coalitio nélkül nem vállalkozni semmi körülmények között sem akart, a király és többség közötti konfliktus pedig a Wekerle-féle kompromisszum meghiúsulása esetében végzetes összeütközéshez vezetett volna. Nehezemre esett ugyan a királlyal ellentétbe helyezkedni, őt folyvást kellemetlen tanácsokkal ostromolni és kabinet alakítási ajánlatait visszautasítani, de nem tehettem másképp. Nagy kora, kiváló egyénisége, sok szenvedése, az a darab világtörténelem, mely az egyénéhez kapcsolódott, fokozódott tiszteletet parancsolt Szent István koronájának viselője iránt, de meggyőződésemet nem rendelhettem alá ezen egyéni tekinteteknek. Nem akarom felemlítés nélkül hagyni, sőt hangsúlyozni kívánom, hogy a király soha sem érezte velem elégedetlenségét. Minden ellenvetésemet eltűrte. Az volt az érzésem, hogy nem vész-tőiéin rossz néven, mert felismeri, hogy tiszta szándék vezet. A politikában elidegenedett tőlem, de egyénileg nem. Ferenc József minden ízében nagy úr volt, modora egyszerű, közvetlen, természetes. Külseje szimpatikus, tekintetének nagy charmeje volt. Jól tudott figyelni, soha sem volt szórakozott. Érdekesen vitatkozott, jól érvelt, szerette a humort, a kis pletykákat, de

abszolút diszkrét volt. Nem mondott többet, mint amit akart, azt hiszem soha sem szölte el magát. Soha sem ismételte, amit mástól hallott. Olyan volt, mint a gyóntató atya, mindenki tudta, hogy amit neki mond, az el van nála temetve. Nem keletkezett soha senkinek kellemetlensége abból, amit neki tanácsolt, Minisztertanácsokban kitűnően elnökölt és ügyesen összegezte a határozatokat. Járatos volt az állami élet legkülönbözőbb ágaiban. Elsőrangú bürokrata, fáradhatatlan munkás volt. Pontos mint egy óra. Kizárólag kötelességének élt, melynek mindent kész volt feláldozni, előszeretettel, nézeteit, egyéni szabadságát. A legobjektívebb emberek egyike volt, akit valaha láttam. Érzés soha sem vezette, impulzivitás sem. Mindenki csak eszköz volt a szemében. Lendület, genialitás kevés volt benne. Erősebb a részletek ismeretében, mint az áttekintésben. Túl sokat foglalkozott az összes reszortok részleteivel, sem hogy ideje maradt volna a nagy elhatározások kellő megfontolására. Jó stilszta, tiszta, egészséges ízlésű; de a művészi hajlam teljes hiányával és semmi érzékkel az új, a szokatlan, a modern iránt.

Aligha volt meleg szíve. Érzelmait, – ha voltak ilyenek – mindenestre teljesen uralta. Röviddel Rudolf trónörökös iszonyú halála után atyám politikai ügyben, a véderővita kérdésében, amelynél engedékenységet tanácsolt, hozzá volt rendelve. Kettőjük között a király volt a nyugodtabb, látszólag legalább a hidegebb, ő kezdte először a közügyet tárgyalni. Ha erősebben érző szíve van, nem bírta volna ki oly hosszú ideig azt a sok szerencsétlenséget, mely érte. Igazságos volt, tudott nagylelkű is lenni, de igazán meleg soha! Minisztereivel jól bánt addig, amíg hivatalban voltak, hallgatott rájuk, de amint valamelyikük megbukott, az elvesztette rá minden befolyását és a király nem volt többé kíváncsi véleményére.

Atyám kormánya idejére esik Ferenc József fénykora, akkor nyeri meg a magyar nemzet szívét, válik népszerűvé, akkor szerzik meg Boszniát és Hercegovinát, akkor visz vezető

szerepet a nemzetközi politikában; de amint atyám eltávozik, ő reá sem hallgat többé. Nehezen bocsájtotta el, de utólag az volt atyám impressziója, hogy örült, hogy szabadult tőle. Ő túlságosan független, erős meggyőződésű ember volt, kinek fölényét érezte és ez feszélyezhette királyi öntudatában.

Gépies és udvarias egyszerűséggel vált meg tanácsadóitól, ha az érdeke úgy kívánta és ugyanilyen modorban szokott az ujakhoz. Iniciatívája nem volt. Gyermekkorától kezdve megszokta, hogy mások kidolgozott tervei közt választott. Sokat tartott az erélyre, de igazán erélyesnek nem tartom. Kockázatos elhatározásoktól mindig félt, minden izében békés volt, hiszen minden háborúja szerencsétlenül végződött, optimizmusa tehát nem lehetett. Dicsőségvágy sem izgatta és életét újabb kockázat nélkül akarta befejezni . . . Nem kívánt nagyot alkotni. Csak kötelességét akarta teljesíteni. Konzervatív hajlandósággal bírt. Elfogadta véglegesen a történelem verdiktjét ott is, ahol az ellene szólt.

Olasz revanchera nem vágyott, nem akarta visszaszerezni német pozícióját sem, nem tört az elvesztett abszolútizmus után, de a meglévőt szívósan védte, abból semmit sem akart többé feladni. Azért fogadta el a hosszú harcot a magyarokkal, mely népszerűségét tönkretette, mert azt hitte, hogy a magyarok az őt illető jogkört bitorolni akarják. Azért fogadta el aggkorában a háború óriási felelősségét, mert meg volt győződve, hogy azt akarják tőle elvenni, ami Isten és ember előtt az övé. Életében sok réggimmel próbálkozott, de azon időben, amelyben szerencsém volt vele többször érintkezni, két erős meggyőződést tapasztaltam benne. Az egyik a ragaszkodás a német szövetséghez, mely szívéhez soha sem állt ugyan közel, de amelynek szükségéről esze meggyőzte. A másik a ragaszkodás a dualizmushoz úgy, ahogy azt ő értelmezte, hogy t. i. a hadsereg teljesen az ő jogkörében maradjon.

Nekem, kit gyermekkori emlékek és atyám iránt való kegye-

let fűztek az agg királyhoz, sokszor igen nehezemre esett velem szembe helyezkednem, de ép az iránta érzett tisztelet és ragaszkodás ösztökélt arra, hogy meggyőződésemet kövessem, ne nézzem az előszeretettét, ne alkalmazkodjak hangulatához, hanem csak azt tanácsoljam, ami neki és az országnak hasznos.

Sokszor hallottam mondani, hogy a hadsereg kérdésében folytatott politikám által ellentétbe jutottam atyám tradícióival. E kérdéssel most részletesebben nem akarok foglalkozni, csak arra mutatok rá, hogy az ő hagyatékából a legszentebb, a mi reám maradt, az a tan, hogy soha se tegyek mást, mint amit meggyőződésem parancsol. Minden esetleges tévedésemért velem szemben is vállalni tudnám a felelősséget, csak egyért nem, ha hűtlenné válnék meggyőződésemhez. Meggyőződésem pedig azt sugalta nekem, hogy a katonai reformokra és az eddigi kormányrendszer változására égető szükség van.

Mikor a világ fegyverben állt, mikor a mi külpolitikai helyzetünk különösen veszélyeztetett volt, nem lehetett nyugodt lelkiismerettel eltérni, hogy a hadsereg minden megerősítése súlyos rázkódtatáshoz vezessen; akkor népszerűvé kellett tenni a hadsereget, akkor közelebb kellett hozni a királyt is, a hadsereget is a nép szívéhez.

Nagy veszélyt láttam abban is, hogy Tisza Kálmán óta még mindig ugyanaz a párt uralkodott és hogy a nemzet egy nagy része ellenséget kezdett a királyban látni. Ha az eddigi pártmonopólium fennmarad, forradalmi hangulattal számoltam. Feltétlenül gyökeres rendszerváltozást, népszerűbb politikát tartottam elkerülhetetlen szükségnek és aggódva gondoltam arra, hogy mi történnék, ha az a külpolitikai válság, amely már régóta a levegőben volt, akkor törne ki, amikor a nemzet széles rétegei elégedetlenek és az uralkodótól megvonják bizalmukat és szeretetüket. Láttam és tudtam, hogy ha nem sikerül a kormányzati rendszert közelebb hozni a közhangulathoz, a nemzet érzelmeihez, – a korrupciót és az erőszakot fogják a rezsím védelmére felhasználni, míg végül a

fegyverek magát az egész rezsimet tarthatatlanná fogják tenni és egy nagy összeomlást fognak előkészíteni. E veszélyek elhárításáért akartam a katonai kérdést a nemzet megnyugtatásával megoldani, a kormány hatalmát korlátozni, a választási szabadságot fokozni, az adminisztrációt decentralizálni, a választójog kérdését bátor reformmal nyugvópontra juttatni. Ugyanezt a politikát tartottam szükségesnek már a Ferenc Ferdinándtól várt veszély és a parlamenti váltógazdaság biztosítása miatt is.

Ezen felfogásom hozott össze Apponyival, ezzel az ideális magaslaton mozgó államférfiúval, ki felette állva a politikai élet önzésein, csúnya törtétesein és taktikázásain, csak a nagy elveket nézi, aki konzervatív nevelése dacára politikai küzdelmei közepette csakhamar belátta, hogy bajaink fő gyógyszere az igazibb alkotmányosságban rejlik, kinek történeti jelentősége a múltban abban található fel, hogy legtökéletesebben és legnemesebben képviselte az alkotmányos és fokozatos fejlődés útján megvalósuló függetlenség gondolatát és vált apostolává annak az akaratnak, melynek célja minden intézményünket kivétel nélkül nemzeti tartalommal és szellemmel telíteni.

Ezen felfogásom állított ugyanakkor szembe Tisza Istvánal, aki szintén érezte az idők méhében rejlő nagy veszélyeket, aki szintén felismerte, hogy az eddiginél nagyobb aktivitásra van szükség, de aki a veszélyt még az eddiginél is erősebb kormányzattal, tisztább párturalommal vélte leküzdhetni. A katonai kérdésben ő teljesen Ferenc József álláspontjára helyezkedett, nem mert nézeteit osztotta, hanem mert szerinte a király jogosan járt el, mikor katonai felségjogait belátása szerint gyakorolta, mert a harmóniát a király és nemzet közt fontosabbnak tartotta, mint a katonai reformokat és mert a harmóniát csak a nemzet engedékenységgel vélte biztosíthatni. Tisza erős pártfegyelemmel, szigorú házszabályokkal, az állami adminisztráció behozatalával akart a szerinte fakciózus ellenzékkel végezni. Ő a főveszedelmet az obstructióban és az ellenzék hibájában kereste, holott én ezek-

ben inkább szimptomát és következményt véltem felismerni, az okot pedig a pártabszolutizmusban láttam. Ő az erélytől várta a gyógyulást, én pedig a pusztá nyomástól csupán ellenhatásra számítottam s igazi javulást nagyobb szabadsággal és tiszta és hamisítatlan alkotmányossággal véltem elérhetni. Míg Tisza azt hitte, hogy a Ferenc Ferdinándtól várható veszélyt is legjobban avval háríthatjuk el, ha a kormánynak akcióképes többsége van, én azon meggyőződésben voltam, hogy a hatalom összpontosítása Ferenc Ferdinándot fogja mindenhatóvá tenni és minket meg fog az önvédelem lehetőségétől fosztani.

Tisza és én, mint fiatal emberek barátok voltunk. A politikát egyidőben és egy táborban kezdtük. Én tértem el a közös iránytól, ő volt a következetesebb, mert én: a politikát akartam a változott viszonyokhoz és változott meggyőzésekhez alkalmazni; ő pedig a viszonyokat és a meggyőzéseket akarta: a régi politikai célokhoz idomítani.

A régi barátság fokonkint heves ellenségeskedéssé fajult, és mivel a köztünk való ellentét nem annyira elvi, mint inkább célszerűségi kérdésekből látszott kiindulni, ez a körülmény e kérdések életbevágó fontossága ellenére annak a feltevésnek adott tápot, hogy küzdelmünk háttérét személyes motívumok képeztek. De ez nem igaz! Tisza személyét a legnagyobb harcok közt is nagyrabecsültem. Ha nem egyszer kérlelhetetlen küzdelmet folytattam ellene, ha néha közöttünk olyan éles szaváltások is történtek, amelyeket csak az érdekek nagysága és a mérkőzés heve magyaráztak meg, az nem változtatott azon, hogy vitéz és szuggesztív erejű férfinak, kitűnő hazafinak, elsőrangú parlamenti vezérnek, hatalmas agitációs erőnek tartottam. Most utólag igen jól esik nekem a gondolat, hogy halála előtt annyi harc és küzdelem után végül kibékültünk és egyetértettünk. És ha én ma is ragaszkodom a vele ellentétes alapnézeteimhez és ma is abban a meggyőződésben vagyok, hogy az én irányom győzelme lett volna egyedül képes visszaadni a király-

nak régi népszerűségét, biztosítani a harmóniát nemzet és király közt, megerősíteni a hadsereget, behozni a politikai váltógazdaságot, és ezzel az egész régimének oly szilárdságot adni, mely képes lett volna a várható viharokkal dacolni, ez nem akadályoz abban, hogy Tiszában a közelmúlt történelmi korszakának kimagasló vezéralakját és martyrját tiszteljem.

Tisza István szisztémája, alapgondolata mindvégig az atyjáé volt. Mindkettő feltétlen úr akart lenni pártjában és kabinetjében, ellenvetést, önálló tehetséget maga mellett nehezen tűrt meg, mindkettő az általa teljesen uralt pártot az államban mindenhatóvá akarta tenni – az angol minta szerint, – nem gondolva arra, hogy nincs meg az angol decentralizáció, az angol független közvélemény, az angol bíróság, az angol szabadság és az angol állami önállóság. De míg Tisza Kálmán egyéni tulajdonságai ezt az egyeduralmat elpalástolták, Tisza Istvánéi elviselését megnehezítették. Atyja a nehézségeket kerülte, ő felkereste azokat. Atyja óvatos volt, ő merész és kockáztató. Míg atyjánál szenvedély vagy harag soha sem volt észrevehető és atyja soha sem volt sértő, soha sem mondott mást, mint amit mondani akart, addig ő akkor is sértett, mikor ezt tenni nem akarta és nem egyszer volt élesebb, mint talán szándékában volt. Az atyja parlamenti taktikus, ő – politikai atléta. Tisza Kálmán főtulajdonsága az ügyes alkalmazkodás – Istváné az akaratéro. S ehhez az is járult, hogy Tisza Kálmán ellenzéki korában népszerűséget gyűjtött és népszerűség birtokában került kormányra, Tisza István pedig akkor kezdte politikai pályafutását, mikor atyja csillaga lehanyatlott, ami nyomasztóan nehezedett rá. Ő soha sem volt ellenzéki, első fellépésétől fogva élete alkonyáig osztozkodott a kormánypártok népszerűtlenségében és a pártmonopólium gondolatát ifjúságától fogva perszonalifikálta.

Tisza István bukása után a többnyire jutott, ellenzékéből alakult Wekerle kormány a bankkérdés miatt volt kénytelen

lemondani. A koalíciós kormány egy jelentékeny része régi programját, az önálló magyar bankot akarta megvalósítani, amit a király az első magyar szakemberek tanácsára visszautasított és ezzel újra szembekerült a többséggel. Politikája védelmére újra életre keltette a régi szabadelvű pártot, új név alatt, de a régi vezérekkel és a régi szellemmel.

A régi harcnak tehát újra ki kellett gyulladni, ami a véd-erőtörvénynél történt meg. Tisza István, mint házelnök csúnya technikai obstructió ellen a házszabályok megsértésével hajtotta keresztül a javaslatokat. A rendőrség behatolt a Házba. Karhatalom dobta ki az ellenzéket. Leírhatatlan jelenetek játszódtak le. Egy képviselőt kardvágással megsebzett egy parlamenti ör. Tiszára egy másik képviselő, szintén magában az ülésteremben, többször reá lőtt. Az épület előtt felállított katonai kordon az ellenzéki képviselőket nap-nap mellett feltartóztatta és a Házba való belépésüket erőszakkal megakadályozta. A parlament csak katonai őrizet mellett tárgyalhatott.

A helyzet nehézségeihez hozzájárult a választójog kérdése is. 1848 óta organikus reform nem történt. Oly szűk volt a választójog, hogy a magyar volt Európa azon egyetlen parlamentje, amelyben egy szocialista sem ült. Mikor még egy szűkebb reform elég lett volna, e kérdésben semmi sem történt. A választójog kiterjesztésének gondolata többször felmerült ugyan belső fontosságánál fogva, de új törvény nem jött létre. Teljes erővel maga Ferenc József hozta napirendre, mint harci eszközt a nemzeti alapon álló többség ellen. Az ultrademokratikus eszmét a kényelmetlenné vált nacionalizmus ellen maga a király játszotta ki. Fehérvári kisebbségi kormánya, mint a királyi akarat képviselője, vetette be a harcba az általános, egyenlő, titkos választói jog jelszavát. A momentán siker meg is volt: a nemzeti ügynek ártott vele. Az ellenzéket alulról támadták, mikor felfelé küzdött. Az utca megszűnt az övé lenni, amikor a katonaság bajonettje is ellene fordult. De ezzel a taktikával a trón nem erősödött meg. Nem nyerte meg a

munkásosztályt, mely az udvari demokráciát kényszerdemokráciának tartotta, de megsértette a magyar nemzeti érzést, amelynek fájt, hogy a magyar király szívesebben egyezkedett az Internacionáléval, mint a magyar nemzeti iránnyal.

A választójogi probléma azonban szerencsétlenségre a királyi kezdeményezésére sem oldódott meg. A királlyal való megegyezés alapján az ellenzéki kormánynak az általános választójogot kellett behozni, amely kötelezettségnek én, mint belügyminiszter, a pluralitás alakjában akartam eleget tenni. Veszélyes ugrást láttam abban, hogy a teljesen szűk választójogból egyszerre az általános, egyenlő és titkosra menjünk át, de égető szükségnek tartottam az olyan reformot, a mely a megszervezett, politikai öntudattal bíró, politikai jogért küzdő elemeket, az alkotmány bástyái közé felveszi. Sajnos azonban a többség a bankkérdésben megbomlott, mielőtt javaslatom tárgyalatott volna. Sok másképp történt volna, ha a háború idejében a munkásosztály képviselve van a házban, a politikai felelősséghez szokik és a többi pártokkal összeműködni tanul, amint az az én javaslatom elfogadása esetében bizton bekövetkezett volna. De minthogy a Wekerle kormány azon eredendő bűnét, hogy a katonai kérdést meg nem oldotta, hanem kikapcsolta, nemzeti reformok által nem volt képes jóvá tenni, nem volt elég ereje a választójogi javaslatot tető alá hozni, ezen előnyös következmények elmaradtak és a választójog kérdése csak nagyobb robbantó erőt nyert, mint amennyivel eddig rendelkezett.

A koalíció bukása után a munkapártnak vált nehéz kötelességévé a már nagyon elmergesedett választójogi kérdést megoldani. Ez formailag sikerült is neki, amennyiben törvénykönyvbe került a választójogi javaslat, de ez a megoldás megnyugvást nem teremtett; mert nem ment elég messze, mert a reform hívei ellen folytatott legádázabb harcok között, az ellenzék távollétében jött létre.

Így a nemzetet a háború kitörése sajnos hosszú és heves belső harcok után, új belső harc küszöbén találta. Nemzeti és szociális

követelések egyaránt új rohamra készültek. Az ellenzék az első csatákat Tiszával szemben elvesztette, de e harcok sorsa véglegesen még el nem dőlt.

Új elkeseredett mérkőzés indult meg a közigazgatás államosítása körül. Tisza vele vélte rendszerét végleg megerősíteni. Az ellenzék azonban tisztán látta, hogy ezzel a pártmonopólium erősödne meg és veszélyes idők küszöbén az egész hatalom a kormány kezébe összpontosulna. Ezért nagy ellenállásra készült. Ma már mellékes, hogy kinek volt igaza, Tiszának-e vagy az ellenzéknek. Fontos és szomorú azonban az, hogy a háború kitörése a nemzetet polgárháborúszerű hangulatban találta, hogy párt párt ellen, osztály osztály ellen éles harcban állott, hogy már a társadalmi érintkezés is megszűnt a vezető férfiak között, hogy az ország régóta nem látta királyát, hogy a nemzet egy nagy része nem tartotta őt pártatlan uralkodónak, hanem pártembernek. Ellenzéki körökben közkézen forgott az a mondás, hogy a király az első kültagja a munkapártnak. Szomorú volt az, hogy a tekintély másik forrása, a parlament ki volt kezdve, le volt járva, mert a bíróság a választásnál súlyos visszaéléseket konstatált s mert a parlament a leghetetlenebb jelenetek színhelyévé vált.

A legszomorúbb öröksége azonban ennek a szerencsétlen korszaknak mégis az, hogy az erkölcsök, különösen a politikai erkölcsök erősen hanyatlottak. Többen élnek politikából, mint a politikáért. Kevés erős meggyőződés, kevés független jellem, sok opportunistá és alkalmazkodó alak van.

Oly időben amikor eddig soha sem látott erőfeszítést kellene tennie, a nemzet kevéssé alkalmas heroikus elhatározásokra: belső betegség fogyasztja erejét. Ezen belső betegség: a bizantinizmus és az opportunizmus – tette lehetővé, hogy a külpolitikai katasztrófa az egész régi régimet elsöpörte, hogy azóta a nemzet, szabadságban megedzett férfias akaratú kifejtése nélkül, gyors egymásutánban cseréljen rendszert és fogadjon el új urakat. Ez tette lehetővé, hogy sokan, akik egész életükön át királyhűségükkel dicse-

kedtek, akik rangemelés és kitüntetések után törtettek, – most egyszerre úgy cselekednek, mint ha a Habsburg-uralom elletti küzdöttek volna s a Habsburg-ellenes meggyőződések mártyrjai lennének.

De visszatérve a háború kitörésének perceire, az akkori nehézségek képenek teljessége megkívánja, hogy azt se hagyjam felemlítés nélkül, hogy válságos időkn mentát a viszony Ausztria és Magyarország, Magyarország és Horvátország között is. Ausztriával egyikét ama gazdasági kiegyezéseknek kellett kötnünk, melyek sohasem maradtak torzsalkodás, egymás elleni harc és izgatás nélkül. Különösen idegessé tette az osztrák közönséget, hogy nemrég közel volt az önálló bank a megvalósításához és hogy a függetlenségi párt, habár rövid ideig, többségben lehetett. Horvátországhoz való viszonyunk pedig már régóta egyenesen válságos volt. A szabadelvű párt ellen érzett gyűlölet, a Fehérvár-kormány idejében tanácsom ellenére a magyar és horvát ellenzékét összehozta. Mikor a magyar ellenzék győzött, vele győzött a horvát ellenzék is és megbukott az az egyetlen párt, mely Horvátországban a Magyarországgal való unió híve volt. Legnagyobb ellenségünket, a túlnyomó részben szerb érzésű ellenzékét magunk segítettük a hatalomhoz; azután azonban szükségszerűleg összetűztünk vele. Épen abban a pillanatban, amikor hatalmunkat elvesztettük, új nehéz küzdelmet kellett folytatnunk a horvát-szerb koalícióval. Azon voltunk, hogy e koalíció romjain a katolikus horvátok támogatásával egy olyan pártot létesítsünk, mely a magyar állammal való kapcsolatot elfogadja.

A munkapárti új kormány is folytatta ezt a politikát, később azonban minden valószínűség szerint Ferenc Ferdinánd befolyása alatt Tisza irányt változtatott és megint arra a szerb-horvát koalícióra ruházta a hatalmat, mely lelke mélyében ellenségünk és a nagyszerb gondolat exponense volt. így Horvátországban a háború kitörésekor ellenségeinkkel rokonszenvező kormány volt a hatalmon és Boszniában is olyan szerb kurzus indult meg, mely külpolitikai céljainkkal ellenkezett.

Néhány szóval még azt is meg kell említenem, hogy Ausztriában magában a nemzetiségi ellentétek a parlamentet teljesen megbénították és a háború kitörésekor a parlament nélkül kormányzó, tehetség és tekintély nélküli Stürgkh bürokrata kormánya vezette az ügyeket.

Ilyen viszonyok között, ilyen belső helyzetben nem kelti-e tehát rossz tréfa benyomását, ha azt bizonygatják, hogy mi kényszerítő ok nélkül, saját elhatározásunkból, le akartunk számolni az entente félelmetes hatalmával és hogy a király, akinek eddig még egyetlen háborúja sem sikerült, aki világosan érezte, hogy mindenre inkább alkalmas, minthogy agg korában államait a világ legnagyobb háborúján átvezesse, egy ilyen kalandorpolitikába beleegyezett volna? Sohasem fogom elfelejteni azokat a tragikus benyomásokat, amelyeket akkor nyertem, mikor a háború alatt az öreg királyhoz voltam rendelve. Hajlottan, megtörve, erő és akarat nélkül ült székén. Ítéloképességének teljes birtokában világosan érezte szörnyű felelősségét és tudta, hogy olyan feladatot kellene megoldania, amely napóleoni erőt követel, hiszen a döntés mindenben ő rá nehezedett, minden igazi hatalom az ő kezében volt. Akinek része volt e látványban, aki ismerte a belpolitikai nehézségeit, aki tudatában „volt a világháború veszélyeinek, az egy pillanatig sem hihette, hogy a monarchia a háborút választja, ha azt elháríthatónak tartotta volna.

A most vázolt helyzet dacára a háború kitörésekor mégis általános volt a lelkesedés és az emberek el voltak telve a jóakarattól, hogy minden belső viszályt kiküszöböljenek és minden erőt a hadviselés érdekében egyesítsenek. A sarajevói tragédia mindenkinek plastikusan szeme elé tárta azt a veszélyt, amely a monarchiát fenyegette. Mi, az ellenzék vezetői, rögtön elhatároztuk, hogy támadásainkat megszüntetjük és a kormányt támogatjuk. Felfogásom szerint ekkor nálunk ugyanannak kellett volna történnie, ami mindenütt máshol bekövetkezett, t. i. új kormányt kellett volna alakítani az összes pártok koalíció-

jávai. Ez azonban nem történt meg. Tisza fontosabbnak tartotta, hogy egységes és egyöntetű kormányzás legyen, mint hogy a parlamenti béke biztosíttassék és minden tehetség kihasználtsassék.

Ha a háború ugyanolyan módon folyt volna le, mint az 1866-ki vagy 1870-ki hadjáratok, ha sikerült volna gyors egymásutánban az ellenségre győzelmesen csapást-csapásra mérnünk és a kedvező döntés rövid pár hónap alatt bekövetkezett volna, akkor a párturalmat nagyobb károk nélkül fenn lehetett volna tartani. A háború azonban elhúzódott. A régi gyűlölet és régi bizalmatlanság új összeütközéseket okozott. Ellenzéki képviselők, akik a vidékről jöttek, minden ülészak elején arról panaszkodtak, hogy a vidéken a régi párturalom érintetlenül megmaradt és a hatalmat, amelyet a kivételes rendelkezési jog a kormányhatóságoknak biztosított, a kormány szervei pártcélokra használják ki. Hogy ez így a valóságnak megfelelt-e vagy túlzás volt-e, azt most nem akarom kutatni, az az egy azonban tény, hogy ez a felfogás és vélekedés széles körökben élt és az általános hangulatot megmérgezte. A vezetők a treuga Dei-t csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel tudták fenntartani. Amidőn azonban mi magunk is elégedetlenek lettünk a kormány háborús politikájával, amidőn azon a nézetten voltunk, hogy a kormány eljárása rontotta el a helyzetet az olasz kérdésben, amidőn Tisza lengyel politikája miatt aggódni kezdtünk, amidőn azok, akik az élelmezés problémáival foglalkoztak, annak rendszerét elítélték, akkor mi sem maradhattunk meg tovább passzív helyzetünkben. Amilyen helytelen lett volna a harcot a régi ellentétekért újból felvenni, épp oly lehetetlen volt a passzív támogatás, mihelyt a háború vezetésére vonatkozó életbe vágó kérdésekben komoly ellentétek merültek fel.

Mint a hosszú háború természetes következménye, a belpolitikai problémák közül elementáris erővel nyomult előtérbe: a választójog. Sokan a választójog reformját minden másnál fontosabbnak tartották, sokan azt hitték, hogy a háború ellenáll-

hatalatlan erőt és belső igazságot kölcsönzött a tömegek követelésének, sokan a szociális békét, mely oly fontos éppen a háború alatt, csak a gyors reformtól várták: de minden oldalról a választójog új kiterjesztését sürgették.

Én hamarosan beláttam, hogy az ellenzék a kérdés fessegetésétől visszatartani nem tudom, hogy a reform elkerülhetlenné vált és már nem elég az a kiterjesztés sem, amely az ipari munkásság igényeit kielégíti, hanem annak a tömegnek zömét is jöghoz kell juttatni, mely a harctéren és otthon a nemzetért vérzik és dolgozik. Mikor Angliában, Poroszországban, Romániában, Olaszországban egyaránt választójogi reformokat csináltak vagy ígértek, mikor a milliók lelkes támogatására minden lépésnél rászorultunk, akkor hibának tartottam a már sokszor hangoztatott és ígért reform elöl makacsul elzárkózni.

A kormány azonban, sajnos, a rideg visszautasítás álláspontjára helyezkedett. Meg kellett volna a kényszert előzni és a kormánynak a kérdést saját kezdeményezéséből akkor kellett volna megoldani, amikor még erős volt. Ez lett volna az egyetlen helyes és valóban konzervatív politika: az idővesztességet érdemleges koncessziók által kellett megfizetni s mentől merevebb maradt az ellenállás, annál jobban kellett a követeléseknek megnőniök.

Párhuzamosan a választójoggal, előtérbe lépett a birtokreform kérdése is. Más országokban is arra gondolnak, hogy a katonákat vagy legalább a rokkantakat földhöz juttassák. Nálunk ez a természetes kívánság birtokviszonyaink gyökeres megváltoztatásának gondolatához kapcsolódik. „Földet a népnek”, ez vált a kedvenc jelszóvá mivel ezzel lehetett legjobban, leghatályosabban izgatni, gyűjtani. Károlyiék ezzel szereztek népszerűséget a vidéken. De könnyebb volt a jelszót kidobni, mint megvalósítani, főleg ilyen időkben.

Tagadhatatlan, hogy a magyar földbirtokviszonyok nem egészségesek. Sehol sem volt oly kedvezőtlen arány a birtokosok és a munkások száma között a földből élőknel, mint nálunk.

Kétségtelen volt, hogy ezen segíteni kell. De a földosztás vágyát a háború alatt erőszakosan kiélésíteni még sem volt szabad. A tulajdonjog bizonytalanná tétele a mezőgazdasági tevékenységet károsan befolyásolta. S annál hibásabb volt a többtermelés égető szükségének perceiben ez az agitáció, mert a többtermelés nagyobb komplexumok fenntartása nélkül elképzelhetetlen volt s a birtokok túl messzemenő felaprózása a produktivitást aláásta volna. Nem demagóg jelszavakra, hanem minden érdek alapos mérlegelése mellett végrehajtott tényleges reformra volt szükség, amit csak megnehezített a féktelen agitáció. Ebben is a felülről jövő iniciatíva és tett lett volna az igazi előrelátás és az igazi konzervatív gondolat.

Mint ahogy a hosszú láz a testben rejlő betegségi csirákat nagyra növeli, úgy burjánzott ki minden baj a nemzet testéből a hosszú háború hatása alatt. A katonai kérdést a harctéri tapasztalatok elmérgeztették. Az évtizedekig beteges túlzásban lobogó pártgyűlöletet az gyújtotta új lángra, hogy a hatalmi monopólium érintetlen maradt, oly időben, amikor a kormány az ellenzék hozzájárulásával rendkívüli hatalmat élvezett, amikor az ország minden erkölcsi és szellemi erő állandó támogatására reá szorult és amikor a nemzet érdeke és a méltányosság egyaránt azt követelte volna, hogy a hatalomban is osztozkodjanak azok, akiknek támogatása és állandó összeműködése kívánatos. S a háború szenvedései a régiekhez új keserűségeket kapcsoltak, melyek okkal vagyok nélkül mind a kormánynak lettek betudva.

De nem terjeszkedem ki a belső küzdelem részleteire. Az ellenzék célja elsősorban az összes erők egyesítése, a koalíció volt, amint az a legtöbb hadviselő nemzetnél a helyzet szükségéből önként kinőtt.

Mikor e kísérlet meghiúsult, én azon fáradoztam, hogy az ellenzéki akciót lehetőleg a külpolitikának ellenőrzésére szorítsam, – ami akkor a legfontosabb volt. A pártokkal azonban nem lehetett bírni. A harc minden térre kiterjedt. Különösen az nógatta az

ellenzéki pártokat tevékenységre, hogy attól tartottak, hogy a Károlyi-párt állandó agitációjával és nagy mozgékonyásával túlszárnyalja őket és – az ország kárára – az összes ellenzéki elemeket irányítani fogja.

Károly király idejében én is az egész vonalon való parlamenti harc mellett voltam, mert eredményt reméltem. Tudtam, hogy végzetes hiba volna, ha a fiatal uralkodó a régi gyűlöleteket a régi regime fenntartása által magára vonná, hogy ez bizonyos körökben forradalmi hangulatot teremtené. Félttem attól, hogy az új regime alatt is mellőzött ellenzéken oly elkeseredés iogna erőt venni, mely e nehéz viszonyok között katasztrófához vezethet. A túlhosszú pártmonopólium már úgy is azzal a hátránnyal járt, hogy a tradícióik és érdekeik szerint konzervatív elemek forradalmi hangulathoz és allúrhöz szoktak, hogy a vezető társadalom egyes részeiben is veszélyes adag gyűlölet halmozódott össze a dinasztia és a kormányok iránt. Láttam azt is, hogy a királyban megvan a hajlandóság új irányt inaugurálni, mert megérti, hogy ez van érdekében.

Azt a tanácsot adtam tehát neki, hogy követelje a koncentrációt, a háború ezen legtermészetesebb és leghelyesebb kormányformáját. Ehelyett ő a választójog platformjára helyezkedett és Tiszát azért bocsátotta el, mert az a választójogban nem akart elég messze menni. Mint már mondtam, a választójogi reform kétségtelenül sürgős volt és az új kormány élére oly férfit kellett állítani, aki ezt a szükségét belátta, de az iniciatívát ilyen kényes kérdésben a királynak még sem volt helyes megragadni. Ha azonban ezt még is megtette, akkor már minden habozás nélkül be kellett volna váltani a királyi ígéretet. Az ingadozást az is veszélyessé tette, hogy a kormány által elkészített választójogi javaslat alapja a szocialistákkal való megegyezés volt. Amint a király a választójogi platformra helyezkedett, én a túlradiális megoldás és a küzdelem veszélyes megrázkódtatásának elkerülése végett a szociáldemokrata-párttal megegyezést törekedtem kötni,

ami sikerült is. Vázsonyi, aki az egyezség létesítésénél vezető szerepet vitt, ezen egyezményes alapon készítette el a javaslatot, amelyet az Esterházy és Wekerle-kabinetek magukévá tettek, mely nagy lépés lett volna előbbre, de korántsem az az ugrás a sötétbe, melyet most vittünk véghez.

De sajnos, a munkapárt nem engedte át a javaslatot s a kormány megalkudott vele s programja csak megnyirbálva jutott a törvénykönyvbe. Ha erős meggyőződésből is eredt a munkapárt merevsége, mégis súlyos hibának tartottam azt akkor, tartom ma is, épp úgy, mint a kormány eljárását.

A kormánynak a házat fel kellett volna oszlatnia, amint ígéreteit nem valósíthatta meg. Mikor pedig ettől lekéselt, legalább fel kellett volna programját a maga egészében tartania, azzal a kijelentéssel, hogy amint csak teheti, azonnal a nemzet ítélete alá bocsátja azt.

A többség és a kormány magatartása keservesen megboszulta magát utólag épp azon konzervatív érdekeken, melyek védelmére elkövetettek. A radikalizmust, mint annyiszor máskor, a merev konzervatizmus szolgálta legjobban, mert megakadályozta hogy a radikalizmus legjobb ellenszerét, az idejekorán jövő reformot alkalmazzuk. Ma már kétségtelen lehet mindenki előtt, hogy ha a munkapárt átbocsátja a választójogi törvényjavaslatot, elkerültük volna azt a legtúlzóbb megoldást, melyhez a forradalom után nyúltak. Az összes pártok megegyezésével létrejött reform jó időre levette volna a napirendről a választójog kérdését s senkinek sem juthatott volna eszébe a pártok megegyezésével létesült törvényt oktroy-al megtöntení, amire a forradalom után csak azért gondolt a kormány, mert az érvényben levő Wekerle-féle törvényt annak története és a haladó pártok támadása diszkreditálta, mert amint a Wekerle kormány megszegte a megegyezést, a balpártok feloldottak nyilvánították magukat az ő obligojuk alól és újra előtérbe tolták az általános, egyenlő és titkos választójogot minden korlátozás nélkül. A választójogi oktroyt

ugyancsak elkerültük volna, ha a kisebbségi kormány a kellő időben feloszlatta a házat és így juttatja programját győzelemhez. Az így keletkezett új ház alkalmasabb is lett volna arra, hogy a nemzetet a nehéz időkben vezesse, mint a régi ház, melyet az élet keményen megviselt s mely ekkor már csak önmagának köszönte a létezését. S még akkor is több kilátás lett volna arra, hogy a forradalom után a fokozatos fejlődés útján maradjunk s ne ugorjunk a szűk választójogtól a legradikálisabbra, ha a Wekerle kormány kitart programja mellett s a választójogi blokk nem megy szét a forradalom előtt és a pártok által követelt legextrémebb program a Vázsonyi-féle javaslat maradt volna.

De ezek az elkövetett hibák már korábban is éreztettek káros hatásukat s nagyban elősegítették a nemsokára bekövetkezett összeomlást.

Nálunk a parlamenti harcok, még a legélesebbek is, rendesen csak a vezérlő társadalmat, a tulajdonképpeni politikai világot izgatták fel, de a katonák választójoga a történet nyilatkozatok és Ígérek után a mélyebb rétegeket is érintette. Széles körökben rendült meg a bizalom a királyban és a kormányzatban. Azt mondták, hogy a választójogot az orosz forradalom rémének hatása alatt ígérték meg és amint a lidércnyomás enyhült, az ígéretet megszegték. Ennek hatása alatt igazságtalanul, – hisz a királyt csak a parlamenti többség nyomása kényszerítette álláspontjának módosítására – de elkerülhetetlenül oly agitáció indult meg a király személye ellen, mely később meghozta mérgezett gyümölcsét. Beszédeimben és cikkeimben többször rámutattam e veszélyekre, de rendesen azzal vágtak vissza, hogy ezek felhozásával izgatok. Pedig kétségtelen, hogy a tények izgattak, nem pedig a figyelmeztetések.

A választójogi javaslat megnyírbálása óta a forradalomra hajló elemeket nem bírták többé a nem forradalmi elemek befolyásolni, és mérsékelni. Ellensúly nélkül maradtak azok a ve-

zerek; akik forradalmat akartak vagy legalább befolyásuk megtartása céljából mindenre kaphatók voltak.

Ha a király Magyarországon élt volna, könnyű lett volna felébreszteni a royalista érzelmeket és ellensúlyozni a felforgatók pusztító munkáját, de minden tanácsaink ellenére a riad vezetéssel elfoglalt király nem jött Budapestre. A koronázás fényes napjainak emléke, a királynak rokonszenves megértése a magyar hadsereg gondolata iránt sem bírta a korona régi, de annyszor elhomályosított fényét és népszerűségét fenntartani. A magyar hadsereg kérdésében a király maga ragadta meg az iniciatívát, ami annál örvedetesebb, annál meglepőbb változást jelentett, hogy Ferenc Ferdinánd volt trónörökös 1908-ban azt mondta nekem, hogy álláspontját a hadsereg kérdésében nekünk is el kell fogadnunk, mert azt három generáció uralkodója tette magáévá, Ferenc József, ő és Károly.

De a király ezen helyes és hazafias cselekedete sem volt már képes a hangulaton javítani. A hadseregére vonatkozó ígéret nem elégítette ki a nagy közvéleményt, mert a tényleges helyzetben nem volt haladás érezhető s az Ígéret értékben vesztett, amióta a választójogban tett fogadalmak nem lettek beváltva. S a szép program, mely Magyarországot már nem bírta megnyugtani, Ausztriában és a hadsereg bizonyos elemeiben oly visszahatást idézett elő, mely Ausztria és Magyarország közt a vizályt erősítette, a hadseregben a politizálást divattá tette és nálunk az ellenállás arányában a reformok végleges sorsához fűzött reményeket alább szállította.

A munkapárt bukását követő időnek egyik gyengéje volt az is, hogy az új kormány élére olyan egyén került, akinek nem volt elég tekintélye, aki vezéri minőségben nem volt kipróbálva és akinek egészsége a munka és felelősség terhe alatt hamarosan letörött, – Esterházy Móric és hogy utána a magyar politikai élet egyik előkelő veteránja, Wekerle Sándor lett miniszterelnök, aki nagy esze és szaktudása ellenére nem volt e fel-

adatra alkalmas, egyrészt mert nem küzdött a hatalomhoz jutott pártokkal együtt, nem volt természetes vezérük és másrészt nem volt az az erélyes államférfi, akire e nehéz időkben szükség volt.

A katasztrófát mindezek a fejlemények azért is elősegítették, mert azok következtében e döntő időkben állandóan kisebbségi kormány vezette az ügyeket, olyan kormány, amely a programját nem bírta keresztül vinni, érte nem küzdött oly komolyan, mint azt tőle várták, az ellenfél kegyelméből tengette életét és ezért nem bírt a szükséges tekintéllyel,

Tisza bukásakor, az ellenzék kormányra jutásától azt az előnyt vártam, hogy az összehalmozott régi és nagy ódiумok nem fogják többé az állam akcióképességét gyengíteni, hogy a várható súlyos felelősséget a háborúért nem felelős és le nem járt férfiak könnyebben fogják elviselhetni, mint a régiek és hogy azok az elemek, amelyek legtöbbet szenvedtek a háború alatt, melyeknek legkevesebb veszíteni valójuk van a hazában s melyek ezért a rendet a legkönnyebben fenyegethették volna, – az alsóbb osztályok most közelebb jutnak a kormányhoz és jobban ki lesznek elégíthetők, de már akkor is tudtam, hogy az új regime gyengéje az lesz, hogy jó ideig nélkülözni fogja a parlamenti többséget és a kormányzati tapasztalatot. S míg reményeim az elkövetett elkerülhető hibák következtében meghiúsultak, aggályaim valóra váltak. A dolgok szerencsétlen fejlődése azt eredményezte, hogy a régi regime népszerűtlensége az újra is reá nehezedett és az újnak tapasztalatlanságával, fegyelmetlenségével és azzal a gyengeséggel párosult, mely a la longue a kisebbségi kormánytól elválaszthatatlan.

Ezen egész belpolitikai fejlődés következménye tehát abban a szomorú eredményben foglalható össze, hogy – sajnos – a háború végső időszakában az alkotmányos tényezők nem bírták a nemzetet vezetni, nem volt tekintélyük, nem volt bizalom irántuk, az országgyűlésről sem tartotta a nép, hogy érte vagy

helyette beszél és cselekszik. A tömegek szenvednek és azt tartják, hogy a mostoha gyermeknek szerepét viszik, akit becsapnak, akit meg nem kérdezőnek, akiről nélküle határoznak, akinek mások hibája, mások lelketlensége miatt kell lakolnia.

S e belpolitikai nehézségekkel párhuzamban gyengül a monarchia összetartozása is. A hosszú háború minden szövetségi hűséget nehéz megpróbáltatásnak tesz ki; csodaszámba ment volna, ha a monarchia érzékeny gépezete nem szenvedett volna a teherpróba alatt. Minket Ausztria széles néprétegeinél az élelmezési kérdés tett gyűlöltté. A határ el volt zárva, a külön vámterület sok tekintetben gyakorlatilag életbe lépett; Ausztria ellátása a magyar kormány intézkedéseitől függött; mindez haragította az osztrákokat. Mivel az élelmezési átlagos helyzet nálunk jobb is volt, mint Ausztriában, könnyű volt ott ellenünk agitálni. Azért a sok hibáért, amit az osztrák kormány elkövetett, könnyű volt belőlünk a bűnbakot faragni, könnyű az osztrákkal elhíttetni, hogy csak a magyar önzése miatt éheznek. Én nem foglalkoztam behatóan az élelmezési kérdéssel; de félve a széthúzástól, azon voltam, hogy többet adjunk Ausztriának, az összes felelős és szaktekintélyek azonban azt tartották, hogy ez teljesen lehetetlen és avval érveltek, hogy Ausztria segíthetne magán, ha merne Csehországban olyan szigorral eljárni, mint azt a mi kormányainktól az osztrákok követelték. Hogy Ausztria derék és rokonszenves népe ma is kapható a magyarelles politikára, arra, hogy a közösen folytatott háború után ellenségünkkel együtt osztozkodjék a tőlünk elrablott kincsekben, azt a nekünk tulajdonított kapcsolat utóhatása magyarázza meg.

A háború első idejében a nemzetiségi ellentétek a hazafiasság hatása alatt enyhülni látszottak, lassan azonban azok is éleesebbé váltak, főleg Ausztriában. Nehéz megpróbáltatás elé állította az államhoz való hűséget, hogy sok nemzetiség vérrokona ellen tartozott harcolni. Megtörtént, hogy cseh- és

galíciai rutén ezredek árulást követtek el, ami természetesen forró gyűlöletet váltott ki ellenük. Tömérdek német vagy magyar katona halt meg, került fogságba, sebesült meg csak azért, mert a fegyvertárs esküszegővé vált és az ellenséghez pártolt. Magában Magyarországon a nemzetiségi ellentét nem mérgecsigétet még annyira el a helyzetet, mint Ausztriában. A román intelligencia zöme ott, ahol az ellenség betört, a szerbek tetemes része és egyes rutének is hűtlenek voltak, de a nemzetiségi viszály még sem vált általánossá és nem bénította meg erőnket. A nemzetiségek zöme jól verekedett, hűen teljesítette állampolgári kötelességét. Komoly forradalmi kísérlet sehol sem történt, amit ma is szeretetteljes szívvel kell elismernünk. Annál károsabb, hibásabb volt, hogy a választójogi törvényjavaslat vitájánál a többség azt fejtegette, hogy az általános választójogot nem lehet a nemzetiségek miatt behozni és hogy komoly részről akarták a szavazati jogot a magyar nyelv tudásához kötni.

Ennyi újra akuttá váló krónikus szervi bajok között kellett a monarchiának és Magyarországnak azzal a mérges forradalmi epidémiával megbirkózni, amelynek a mostanihoz hasonló hosszú háborúból mindenütt ki kellett fejlődnie s melynek egyetlen hatásos ellenszere a győzelem lett volna. Az ilyen háború szükségyszerűleg forradalmi csirákat tenyészt, elkeseredetté, durvává, vérengzővé tesz, a vadság és keserűség pedig a forradalom természetes melegágya. A kivételesen nemes jellem hazafisága, önfeláldozása, bajtársi érzülete, komolysága megerősödik a tábori élet megpróbáltatásai között, de az átlagemberben felébred a bestia, a ragadozó, vérengző állat, melyet csak a kemény fegyver, a félelem, a külön nyomás zaboláz meg és amelynek felszabadulása szokott a nagy rombolásoknak, és katasztrófáknak oka lenni. Elvadít a sok pusztítás, a sok kegyetlenség látása. Az emberi élet értéktelen; a részvétlenség mások baja és kára iránt a nagy tömegek második természetévé válik. Elkeserít az a sok szenvedés, veszély, sok nélkülözés, aggodalom, izga-

lom, amelyet a lövészárokban és otthon milliók átélnek. A blokádtűrhetetlen élelmezési és ruházatkodási viszonyokat teremt. A rekvirálástól csak egy lépés választja el a rablást és megszűnik a tulajdonjog tisztelete. Szokássá válik az erőszak. A rendkívüli hatalomtól elválaszthatatlan részrehajlás, kegyetlenség és visszaélés, a militarizmus túltengése gyűlöletet és bosszúvágyat tenyészt.

Az osztályellentétet táplálja az a tény, hogy a tisztnek természetesen jobbat kell dolga van a legénységénél és a két elem más-más társadalmi réteghez tartozik.

Az antiszemitizmus is napról-napra erősödik. Az óriási hadinyereség gyűlöletet és irigységet kelt mindenütt, de nálunk ez az érzés elsősorban antiszemitizmust fejleszt, mert a hadinyereség legfeltűnőbb része zsidó kézbe kerül.

A fogyasztók el vannak keseredve a termelők ellen, akiknek többsége a háború alatt nagy nyereséghez jutott. A tisztviselő fix fizetéséből nem bír megélni, nélkülözések között tengődik, látja, amint nagyjából tudatlan, műveletlen emberek munka nélkül, – szélhámossággal vagy ügyes fogással – a legközelebbi idő alatt milliomosokká lesznek; látja, amint az új gazdagok pénzükkel kérkednek, dőzsölnek, mialatt mások, becsületlen hazafiak ezrei a lövészárokban áznak-fáznak, véreznek és a hős családja otthon nyomorog. És mind nagyobb számmal csatlakoznak a forradalmi szociáldemokráciához.

Meginog a hatóság tekintélye; – csődöt mond a hadsereg ellátásának, a rendfenntartásának, a gazdasági élet központi szervezésének alig megoldható feladata alatt. Minden nemzet érzi a háborúval járó erkölcsi letörés káros hatásait, – de e bajok teljes erkölcsi és anyagi katasztrófához vezetnek ott, ahol az emberfeletti szenvedéseknek végeredménye: a vereség. Porba hull az autoritás, minden rend alapköve, – a vezető körök és osztályok ellen oly nagyfokú gyűlölet és megvetés fejlődik ki, hogy a békés állami élet napról-napra nehezebbé válik, a kalan-

dórok, a demagógok, a nagyravágyók, az idegesek mesterségesen élesztik az úgy is nagy izgalmat, míg végül beáll a tökéletes összeroppanás.

De mielőtt idáig jutottunk volna, mielőtt az októberi forradalom a háború továbbvitelét lehetetlenné tette, ez az emésztő lázas állapot különböző stádiumokon ment át.

Már kedvezőtlen volt a megindulás is.

Mint már reámutattam, a háborút erkölcsileg rosszul vezetük be. A modern kor jelszavai és elemei könnyen voltak ellenünk felhasználhatók, ezek pedig mindenkor óriási erőt képviselnek, főleg azonban a háború alatt a tömegeerőfeszítés, tehát a tömegönérvet korában. Különösen mély sebet ejtett rajtunk Wilson akciója. A demagógok és a naiv lelkek vérlázító gázságnak hirdetik a háború folytatását, amikor Wilson a nagy amerikai köztársaság nevében kijelenti, hogy a háború nem folyik a nemzetek ellen, hanem csak azon autokrata rendszer ellen, mely a háborúhoz vezetett, amelyet a nép úgy sem akar többé megtúrni. Mindenfelé felvetődik a kérdés és hódít az a gondolat, hogy mire verekedjünk tovább, mikor Washington utóda azt mondja, hogy a béke igazságos lesz, az örökbéke és a jog uralmának korát fogja megnyitni? Nem válik-e az emberiség és a haza iránt való kötelességgé a forradalom, mikor remény nyílik, hogy egy új, teljesen demokratikus kormányzással jó, békét lehet biztosítani, holott biztosra vehető, hogy a régi vezető elemekkel ellenségeink szóba sem fognak állani? Nem mentheti-e meg magát a nemzet azzal, hogy közállapotainkat egyszerre demokratizálja és szakít azokkal, akik eddig irányították? És Wilson, – az ellenség, messiássá nővi ki magát, óráról-órára népszerűbb lesz – népszerűbb, mint a nemzet vezérei. Lehet-e így sikeres háborút folytatni? Aki nem bízik az amerikai elnök elméleteiben, háborús uszító. Még minisztereink némelyikét, még parlamenti pártjainkat is megfertőzi a Wilson láz és az ő elveinek hangoztatásával hajszolják a népszerűséget.

Mióta Oroszország letörött s a cárizmus helyét az amerikai köztársaság foglalta el, mióta valóban igazzá vált, hogy a legdemokratikusabb nemzetek küzdenek a kevésbé demokratikusak ellen, azóta sok zavaros fő kezdi elhinni, hogy ellenségeink győzelme a mi érdekünket is szolgálja.

A nemzetiségek elszakadási vágyát nagyon neveli, hogy Wilson nyomán a modern világ konstruktív princípiumát az elszakadás jogában kezdik felfedezni, - még magyar politikusok is. Pénz és rendszeres forradalmi propaganda mélyítik a teoriák bomlasztó erejét.

És megmozdulnak a hivatalvadászok, a szerencselovagok és politikai szélhámosok, - mert érzik, hogy koruk közelit.

A nemzetek lelki betegségének az a csalhatatlan szimptomája észlelhető, hogy a kalandorok befolyása nő.

Az ex offo forradalmi elemeket az is erősíti, hogy a monarchia érezvén a béke szükségét s a fentebb említett szellemi áramlatok erejét, a szocialista jargon nemzetközi kihasználásával akarja a béke előfeltételeit megteremteni, ami azon következményekhez vezetett, hogy nem a kormány használja fel a szociáldemokráciát a béke létesítésére, hanem az Internacionálé használja fel a kormányokat a forradalmi szellem terjesztésére. Mily óriási megerősödését jelentette a szociáldemokrácia nimbuszának az, hogy mikor mindenki jogosan és természetesen a béke áldása után áhítozott, a kormányok maguk a szociáldemokráciától várják a megváltást ! Nagy erkölcsi tőkét ad nekik az, hogy amikor a német és francia polgár öli egymást, a francia és német szocialista kézszorítást vált. Egyszerre minden remény és minden várakozás a szociáldemokrácia felé fordul. Lenin és Trocky divatban vannak. Császárok és királyok miniszterei, aranygyapjas lovagok, hetekig tárgyalnak velők, az a látszat, hogy egyedül ők akarják azt őszintén, amivel napról napra többen kérkednek és a megváltást a háború lidércnyomásától tőlük várják. - Alakjaik annyira megnőnek, hogy egy

osztrák miniszter Czernint azzal magasztalja, hogy Trockyhoz hasonlítja. Az uralkodó körök félszeg helyzetbe kerülnek, amikor a szocializmusnak és a defaitizmusnak jelszavait használva Ludendorff szellemében cselekednek. Sértő ellentét mutatkozik egyrészt az általános választójog elleni kemény küzdelem, másrészt Adler és Renner szerepe között a világbéke kérdésében és a stockholmi konferencián.

És felvetődik a kérdés, hogy ha valóban csak is a szocialisták hozhatják meg a békét, nem kell-e nekik a hatalmat is átadni, nem egyedül ők-e azok, akik azt megérdemlik?

Mély benyomást tesz a cári trón gyors összeomlása. Ha a világnak legnagyobb autokratáját rövid pár órai forradalom elsöpörheti, melyik trón áll ezentúl biztosan? Ha Oroszországban a szociáldemokrácia vezet, miért mondjon le a reményről ez a párt ott, ahol több gyökere van? A törvényesség erejébe fektetett bizalom megrendült.

És párhuzamosan a radikális elemek felülkerekedésével erősödik meg nálunk -az az érzés, hogy foglyai vagyunk szövetségésünknek. Mióta a német Reichsrat és a hadvezetőség (1917. július) éles harcra keveredett egymással a béke feltételei felett, mióta Czernin meddő, de éles és nem titkolható küzdelmet folytat a német főhadiszállással (1917. április), az a benyomás uralkodik széles körökben, hogy kötéllal a nyakunkon a mélységbe ránt a porosz militarizmus, ha nem vágja ketté a csomót a forradalom szabályja. A pesszimizmus, ez a specifikus osztrák betegség, már régóta gyengíti akaraterőnket. Felülről is terjed, pedig csak felülről lett volna leküzdhető. Főleg Czernin napjaiban a kormány nem tartja a lelket a nemzetben. Ellenkezőleg! Lehangolja. De hogy is lenne ez másképp, amikor a monarchia e legelső hatalmi tényezője oly kevésbé bízik a győzelemben, mint a béke lehetőségében, sőt biztos pusztulást vél előre látni és semmi határozott lépést sem mer elhárítására tenni.

Amikor a tengeralattjáró háború be nem vált, már csak

egy reménye maradt a közvéleménynek, az, hogy Amerika erejének kifejtése előtt sikerülni fog a nyugaton döntő eredményeket elérni. Amikor azonban ez az utolsó remény is szétfoszlik, teljes a csüggedés. Foch offenzívája és Bulgária elszakadása végül evidenssé teszik, hogy betelt az időnk – és a végzet elháríthatatlanul közeledik.

És megérlelődött, előtérbe került e pesszimista hangulattal együtt, – most már égetően és visszavonhatatlanul, – a kérdés, vajjon szabad-e megengedni, hogy a Németország iránti barátság miatt a nemzet a szenvedés keserű poharát utolsó cseppjeig kénytelen legyen kiüríteni?

Megjött a pszichológiai momentum, a forradalom számára és megjött azok diadalnapja, akik a nemzet bukására és vereségünkre a la baisse játszottak!

Milyen belpolitikával lehetett volna a bekövetkezett teljes bomlást megelőzni vagy mitigálni? Eréllyel-e vagy nagyobb szociális érzékkel, modernebb alkotásokkal?

Én azt hiszem, inkább az utóbbival, mint az előbbivel; de a legjobban a kettővel együtt. Inkább a reformokkal, – mert miután nem sikerült Amerika teljes erővel való beavatkozása előtt a kontinensen döntést provokálni, a letörés úgy is bekövetkezett volna, a legyőzetés után pedig az erőszakkal visszacsorított elemek felülkerekedése és bosszúja nehezen volt elkerülhető. Mi lett volna Franciaország belbékéből és rendjéből, ha legyőzik és ha az események a Clemencau által üldözött és elzárt egyéneknek adtak volna, legalább látszólag, igazat és hatalmat bosszújuk kitöltésére?

Úgy hiszem, hogy a legtöbb kilátás a katasztrófális és teljes bomlás elkerülésére akkor lett volna, ha a közelmúlt felelőségében nem részes kormány kellő időben, a kor követelményeinek megértését a felforgatók elleni erélyes harccal egyesítette volna.

Szerencsétlen fátumunk azonban úgy akarta, hogy az egymást keresztező, egymással küzdő befolyások következ-

tében sem az erély, sem a szociális szellem érvényesülni nem bírt. A radikális vezérek és pártok inzultáltak, meggyanúsítottak anélkül, hogy perdöntő bizonyítékok használtattak volna fel, vagy erélyes cselekedetek a létükben, becsületükben fenyegetett egyéneket ártalmatlanná tették volna. Reformok ígértetnek, de kielégítő módon meg nem valósítottak. A tömegek és forradalmi elemek elkeseredése növekszik anélkül, hogy meggyengítették és megijesztették volna őket.

Hosszú tragédiánk ezzel eljutott utolsó válságának, legszegényteljesebb felvonásához. Ezen kor történetét, melyben nagyobb szerep jutott nekem, személyes tapasztalataimhoz fűzöm.

MÁSODIK FEJEZET.

Külügyminiszterségem és az októberi forradalom.

A bolgár hióbbírek erdélyi birtokomon szarvasbögésen találtak. Az ezer szépségű természet élvezéséből kiragadott a legnagyobb emberi tragédiák egyike, – egy nemzet halálküzdeme. Azzal a meggyőződéssel tértem vissza a fővárosba, hogy idővesztés nélkül békét kell kötnünk és ha ezzel elkésünk, a teljes leveretés és a forradalom elkerülhetetlen.

Budapesten kétségbeejtő belpolitikai helyzetet találtam. A programját megvalósítani képtelen, felülről elejtett, belsőleg megosztott, Tiszának az ellenfélnek – befolyása alatt álló kisebbségi Wekerle-kormány vezeti az ügyeket A szociáldemokrácia csak a legtúlzóbb radikális párttal van összeköttetésben, amely . őt konkurenciája által inkább túlzásra ösztökéli, mintsem visszatartja. A választójog platformját mindinkább a pacifista, antimilitarista platform szorítja háttérbe. A defaitizmus rohamosan terjed. A züllő kormányhatalom széles kapukat nyit az agitációnak, mely a hadsereg tartalékformációit kezdi megmételyezni. A flottánál és a szárazföldi hadseregnél az engedetlenség napirenden van. Egyes német csapatettek kihágásai magyar földön s a benyomás, hogy a békét a német militaristák akadályozzák, német gyűlöletet kezdenek kiváltani. A különbéke gondolata tért foglal. A perifériák anarchiáját fokozza a központ anarchiája. A párt-harcok, az ambíciók mérkőzése, azoknak előre törtetése, akik azt hiszik, hogy egyedül ők bírják a nemzetet megmenteni, mely nélkülük vesztébe rohan, akik a zavarosban akarnak halászni, akik arról vannak meggyőződve, hogy a nemzet velük tart, velük érez, hogy ennélfogva feltétlenül őket illeti a hatalom, mind

ezen különböző elemek fékevesztett agitációjukkal még jobban felzaklatják a kedélyeket. Sokan vannak, akik magokról hiszik, amit Sièyes, a nagy francia forradalom kitörésekor mondott a francia polgárságról: mi a harmadik rend? Semmi – és minek kellene lennie? Mindennek. Ma is sokan vannak, akik mint Sièyes: el vannak határozva azt a „mindent” bármily kockázat és felfordulás árán is meghódítani. Idegen pénz is dolgozik. Nagy a veszély, hogy a békekötés előtt összeomlik a belső front és az el-lenség kegyelmére leszünk kiszolgáltatva.

Ilyen helyzetben voltunk, mikor Burján Wekerlét, Tiszát, Apponyit és engem Wienbe kéretett, hogy a teendőket megbeszéljük és (okt. 5.) közölte velünk, hogy Németország; annyira letört, hogy most már maga sürgeti a fegyverszünetet és a rögtöni békét a Wilson programja alapján, ámbár eddig ő vetette a mi szemünkre a gyávaságot. Fájdalmas, lesújtó, felejtethetlen benyomást tett rám ez a látogatás!! A terem, amelyben ültünk, visszaidézte bennem a múltat. Itt ezen falak között kezdtem meg gyermekkoromban, atyám oldalán hazám ügyeivel foglalkozni, itt tanultam meg azokat az elveket, jöttem tudatára azoknak a céloknak, melyeket azóta is szolgáltam, itt tanultam meg hazámat szeretni, szívtam magamba annyi nemzeti önérzetet, annyi nemzeti bizalmat, itt láttam atyámat sokszor kínosan, de annyi sikerrel dolgozni Magyarországon és a monarchia érdekében. És ép itt, ebben a teremben kellett e megsemmisítő nyilatkozatot hallanom, amelynek összes ideáljainak bukását és atyám sikereinek megdöntését jelentik.

Wilson elméleteinek rögtöni megvalósíthatóságában én egyé-nileg egy percig sem bíztam. Nem hittem, hogy az érdekek kompromisszuma nélkül a pártatlan igazság fog a békében érvényre jutni, hogy az entente nem fog különbséget csinálni a győző és a legyőzött között, hogy nem lesz többé titkos diplomácia, nem lesz többé külön szövetség. Nem hittem, hogy a kis nemzetek joga ép olyan erős lesz, mint a nagyoké, hogy minden nemzet önrendelkezési joga tiszteletben fog tartatni, hogy a kolóniák a színiigazság sze-

rint fognak megosztatni. Nem hittem, hogy minden állam a tengerhez fog jutni és a tengerek szabadsága biztosítva lesz háborúban és békében egyaránt, amint azt az amerikai köztársaság elnöke kijelentette. Utópiának tartottam Wilson azon állítását is, hogy a népek zöme mármost sem szolgálja az egyes államok hatalmi céljait, hanem az emberiség céljait.

Mind ezen meggyőződéseimért megtettek hadi uszítónak engem is, ami azonban nem változtatott azon, hogy lássam, hogy a wilsoni propaganda pusztító fegyver volt ellenünk, károsabb sok hadtestnél, de hogy a békeasztalnál az ige nem fog testté válni. Előttem kezdettől fogva világos volt, hogy ha a háborút a végső fázisáig folytatják, egészen addig, míg az egyik fél térdre kényszerítetik, akkor csak túlzó imperialista béke lesz lehetséges: a győző akkor az óriási veszélyek, a páratlan áldozatok árán szerzett hatalmi helyzetet ki fogja aknázni és ebben semmi erkölcsi skrupulus sem fogja feltartóztatni. És akkor a milliókban sem fog a szeretet és a méltányosság érzése felülkerekedni, hanem a sovinizmus, a legyőzött ellenség elleni gyűlölet, a büntetés vágya és az a törekvés, hogy a veszteségekért kárpótlást kapjon.

De mindezek ellenére készségesen hozzájárultam Burián azon javaslatához, hogy Wilson 14 pontját fogadjuk el a hozzá fűzött különböző magyarázatokkal együtt a béketárgyalás alapjául, mert ez volt az egyetlen, ellenséges részről tett konkrét békejavaslat s mint Burián, én is valószínűnek tartottam, hogyha új föltételeiét kérnék az ententétől, azok még szigorúbbak lennének. Különböző szabad választás sem volt. A németek szorítottak. A wilsoni elveket tartották magukra nézve a legelőnyösebbeknek és a béke és fegyverszünet kérdését oly sürgősnek ítélték, hogy azt a benyomást keltették Buriánban, hogy mára békelépés alkotmányos utón való előkészítését sem fogják bevárni.

Alig jöttem haza Budapestre e szomorú útról, a király érezvén a végleges kormány szükségét, Reichenauba hívott Szerényivel, Wekerlével, Windischgräetzzel és Tiszával a belpolitikai hely-

zet megbeszélése végett. (okt. 7.) Még Bécsben voltam, mikor azt a hírt kapta Őfelsége, hogy módomba lenne Svájcban a békefeltételekről bizalmas beszélgetéseket folytatni az entente diplomaíáival. Erre őfelsége, a béke e legrégebb és legőszintébb híve engem azonnal leküldött. Svájcba. (Okt. 11). A hír azonban már régi volt, későn kézbesítették a királynak. S most, amikor kerülő után Őfelségéhez jutott, a helyzet már megváltozott. A Wilsonnal való hivatalos tárgyalás megindult, úgy, hogy a bizalmas megbeszélések már idejüket multák. Most csak akkor lettek volna hajlandók az entente diplomatai velem szóba állni, ha hivatalos felhatalmazásom lett volna megegyezni. Ilyen azonban nem volt.

Svájcban azon benyomást merítettem, hogy az ejatente főleg Németországgal szemben a legkegyetlenebb eljárásra van elhatározva, hogy teljesen tisztában van katonai fölényé.

Már az a tény, hogy a kemény német hadvezetőség rögtöni fegyverszünetet kért, megdönthetetlen bizonyíték volt arra nézve, hogy helyzetünk reménytelen és magunk is annak tartjuk. Az entente közvéleménye a teljes katonai győzelem után sóvárgott. A békét Berlinben akarta volna megkötni, úgy mint 1871-ben a németek Parisban. Az volt a benyomásom, hogy Ausztria és Magyarország sorsa felett még nem döntöttek véglegesen, de legfeljebb akkor kaphatunk túrható feltételeket, ha az entente arról győződik meg, hogy a jövőben a német szövetséget fel fogjuk adni, egészen új, politikai orientációt fogunk keresni és ha azt a benyomást tudjuk kelteni, hogy még életképesek vagyunk.

Bernben, több osztrák, lengyel és magyar politikussal együtt ért az a hír, hogy a császár Ausztriában (október 17) egy manifesztumot adott ki, melyben elrendelte Ausztria föderalizálását. Ennek a híre mindannyiunkra úgy hatott, mint a bomba robbanás. Oly hihetetlennek hangzott, hogy első percben csakis kételkedni lehetett a hír valódiságában. Egyikünk sem bírta elképzelni, hogy lehessen világháború alatt oly kérdésekkel, mint amilyeneket a manifesztum felvetett, tisztába jönni? Hisz nem

kisebbről volt szó, mint az országok határait, az államszövetség alkotmányát s viszonyát Magyarországhoz és Horvátországhoz megállapítani. Négy év óta a harc oroszlánrészét az osztrák-németek és a magyarok vívták. Hogy lehessen remény a harc-képességnek a békekötésig való fenntartására, amikor egyszerre a monarchián belül való majorizálás veszélye alatt fognak állani éppen az államhű, a küzdő, a vérző elemek? Nem fog-e az új alakulás mindenkinek harcává válni mindenki ellen? Jól tudtam, hogy a világháborúból a dualizmus nem jöhet ki változatlanul, csonkítatlanul. Győzelem esetében magam is a lengyelekkel való trializmus híve voltam. A horvát kérdés új megoldásának szükségét régen beláttam. Másrészt kétségtelen volt az is, hogy vereség esetében Ausztriában a föderalizmus válik elkerülhetlenné és a monarchiát az új hatalmi viszonyokhoz képest új alapon kell berendezni. De tudtam, hogy amint a kérdések egyike napirendre kerül, az maga után fogja vonni mind a többit is és hogy Ausztria németéinél az elszakadás vágya, – Magyarországon a rögtöni perszonál-unió gondolata fog erőt venni és ugyanakkor meg fog bomlani a hadsereg is. S Magyarországon semmi sem történt a közhangulat előkészítésére, az új irány bevezetésére. Valószínű volt az is, hogy az új rendezéssel nem fog lehetni a szlávokat sem kielégíteni, mert ezek nem köthették meg magukat, mielőtt tudták volna, hogy Wilson tulajdonképen mit ért ruganyos elvei alatt.

A manifesztum célja az volt, hogy kielégítse a nem magyar és nem német nemzetiségeket, hogy Wilsont egy fait accomplival meggyőzze arról, hogy komolyan akarunk az ő elveihez alkalmazkodni. De előre lehetett látni, hogy a hatás más lesz, hogy a németeket és magyarokat elfogja keseríteni anélkül, hogy sikerülne a többi nemzetet oly program köré gyűjteni, melyet az esetleg többet ígérő Wilsonnal szemben is képviselni hajlandók volnának. Elöre lehetett látni, hogy összeroppanunk, mielőtt a zöld asztalhoz ülnénk és öngyilkosok leszünk, ne hogy más megöljön,

ha a leveretés percében akarunk a monarchia különböző-államainak és népeinek új alkotmányt adni.

Már Bernben tapasztaltam a manifesztum bomlasztó erejét. Akik még tegnap mind egy szekeret húztunk, ma elváltunk egymástól s mindenki külön-külön azzal foglalkozott, hogy hol található állama vagy népe számára biztos révpartot. A káros hatás még nyilvánvalóbbá vált, mikor látni lehetett a csehek és délszlávok válaszaiból, hogy az új politika nem volt előzetes megegyezés folyománya, hanem csak olyan kísérletezés, amely még azoknak sem kellett, akiknek kedvezni akart. A manifesztum időpontja mindenesetre el volt tévesztve. Vagy akkor lehetett volna vele kísérletezni, mikor még elég erős volt a monarchia vagy a béketárgyalás közben. Semmi esetre azonban akkor, amikor a külső veszély a legnagyobb volt és a harc képességre még nagy szükség volt.

Még mielőtt hazajutottam volna, a magyar kormány már levonta az új rend következményeit, a perszonális unió álláspontjára helyezkedett és a parlament messzehangzó tribünjéről kijelentette, hogy a magyar csapatokat vissza fogják hívni a monarchia határaitól, hogy megvédjék a magyarföldet. A felfordulás idegesége közben Tisza kimondta azt a végzetes szót, hogy elvesztettük a háborút.

Megborzadtam! A magyar csapatok visszahívása a front megszakítását és a katonai katasztrófát tette elkerülhetetlenné. A magyar csapatok számára külön célokat tűzött ki, ámbár bizonyos csapattesteket a katonai becsület, a bajtársak veszélye és saját maguk momentán érdeke régi feladatuk megoldásához kötötte. Ha a magyar nem gondolja többé kötelességének az eddigi pozíciókat védeni és bajtársai mellett jóban-rosszban kitartani, miért tegye ezt a többi? Nem fog-e egyszerre az egész front megbomlani, meginogni, mielőtt a békéről tárgyalni lehetne? Nem fogja-e a vereség elismerése az önbizalom utolsó foszlányait is széjjeltépni? Nem fog-e pánikot okozni? Az olasz offenzíva

megindulását minden nap vártuk. Miképen fog a belsőleg megbomlott hadsereg ellenállhatni, nem lesz-e oly katasztrófának kitéve, melynek árát ezrek és ezrek fogják életükkel megfizetni?

Ha abban az időben otthon vagyok, mindent megkísértetem volna, hogy a kormánynyilatkozat meg ne történjék. A katonai lehetőség mérve szerint, a szükséges erőt a magyar határ védelmére vissza kellett hívni a román és a Balkán oldalról fenyegető veszélyek elhárítása végett – de nem szabadott volna a történt nyilatkozattal a hadsereget elemeire bontani.

A jövőbelátás rémképeivel jöttem vissza Svájcból. Mivel a középhatalmakkal együtt megkezdett tárgyalások a leglassúbb menetben látszottak haladni és éreztem, hogy addig, amíg a németekkel együtt tárgyalunk, a legridegebb bánásmóddal fogunk találkozni, azt a javaslatot tettem Ő Felségének, küldjük azonnal Mensdorff grófot, a volt londoni nagykövetet Bernbe, azzal a miszióval, hogy speciális érdekeink biztosítása céljából lépjen külön érintkezésbe az entente-tal és tegye azt az ajánlatot, hogy a béke megkötése után a monarchia régi szövetségét megszünteti és hajlandó az új status quo védelmét garantálni, ha az tűrhető feltételeket nyújt. Svájcban azt a biztosítékot nyertem, hogy amennyiben az uralkodótól megfelelő felhatalmazása volna, szóba állanak vele.

Sajnos: e gondolatom nem lett végrehajtva. Egyelőre semmi sem történt az entente-tal való érintkezés felvételére. A napok pedig örökké valóságot jelentettek. Tudtam, éreztem, hogy amit ma elmulasztunk – talán soha sem hozhatjuk helyre.

A magyar belpolitikai válság sem volt megoldva, mikor Svájcból visszajöttem. Pedig egy végleges kormányra égető szükség volt. A cél, melyet el kellett érni, nem lehetett kétséges. Egyrészt oly kormány kellett, mely a vészfelhőként a fejünk fölött lógó felfordulást megelőzze, megakadályozza vagy .legalább a béke kérdésének tisztázásáig, illetőleg a fegyverszünetig kitolja. Oly kormány kellett továbbá, mellyel az entente hajlandó tárgyalásba bocsátkozni és mely elég hatalmas, elég határozott és

megbízható ahhoz, hogy szükség esetében a forradalom sárkányának fejét vegye.

Ez utóbbi nagy fontosságú szempontból kézenfekvő volt a gondolat, hogy a munkapárt, az alkotmánypárt és a belőle az utolsó válság alkalmával kilépett csoportból keletkezzék a kormány, azzal a feladattal, hogy mint Clemenceau tette, a defatizmust vérbefojtsa.

De a két első szempont miatt ezt a megoldást lehetetlennek tartottam, ez a forradalmat egyenesen provokálta volna. A hosszú küzdelem után a győzelemhez oly közel álló elemek sohasem túrték volna el, hogy az utolsó percben a háborúért felelős pártok, melyek évtizedekig monopolizálták a hatalmat, újra megerősödjenek, újra szerveződjenek. Minden fegyvert felhasználtak volna, hogy a momentán helyzetben rejlő erőt kiaknázzák és régi ellenségeiknek új szerveződését lehetetlenné tegyék. A forradalom kimeneteléről pedig az általános izgalom közepette, frontjaink bomlásának percében jótállani nem lehetett és egészen biztos volt, hogy már a forradalom kitörésének pusztá ténye rendkívül káros hatást gyakorolna kifelé és a hadsereg még meglevő ellenálló erejét is kemény próbára tenné. Nálunk ekkor egészen más volt a helyzet, mint Franciaországban, amikor Clemenceau átvette a hatalmat (1917. november), mert nálunk ekkor már a győzelem lehetetlen volt, Franciaországnak pedig csak egy momentán depressziót kellett leküzdenie. A béketárgyalás megindulását is problematikusá tette volna a munkapárt körött csoportosuló új alakulás. Svájcban ugyanis azt a liieggyőződést szereztem, hogy Tisza neve épp olyan veres posztó az entente előtt, mint Ludendorff-é és hogy ellenségeink igazságtalanul ugyan, de őt teszik a háborúért felelőssé és hogy tehát ők vele szóba sem fognak állani.

A második képzelhető megoldás az lehetett volna: egy Károlyi-kabinetet kinevezni a házfeloszlatási joggal vagy azzal, hogy terrorral szerezzen magának többséget a képviselőházban. Ezt

tartották nálunk ekkor már széles körükben politikai szempontból a legelőnyösebbnek. Ettől várták a forradalom megakadályozását is. Én azonban más nézetem voltam. Svájcból azt a benyomást hoztam magammal, hogy Károlyi nem örvend annak a bizalomnak az entente-nál, amelyről hívei beszélnek. Szocialista, pacifista és forradalmi propagandája legkevésbé sem tetszett az entente azon tényezőinek, amelyek otthon a szocialistákkal és pacifistákkal a legkeményebb küzdelmet folytatták és a Károlyi fajtájú politikusokkal a legszigorúbban bántak el. Itthon az a tény, hogy Károlyi jut a hatalomhoz, veszélyeztethette volna déli és keleti határainkat, melyeket még a német hadsereg védett. Félni lehetett, hogy ez esetben ezek azonnal utat nyitnak maguknak Magyarországon keresztül azon meggyőződésben, hogy Károlyi ellenük fordul és olyan történik, ami sajnos a magyar név nagy szégyenére később éppen azzal a lovagias Mackensen-nel esett meg, aki határainkat nem egyszer oly sikerrel, oly hősiességgel védte és akinek annyi hálával tartoztunk. Belpolitikai szempontból is határozottan perhorreszkáltam azt a gondolatot, hogy Károlyi és pártja vegye át a teljes hatalmat, mert attól tartottam, hogy vele a demagógia fog uralomra kerülni s maga a kormány fogja a forradalmat csinálni. Nem bíztam benne és nem bíztam társaiban.

Egy szellemes barátom jósolta nekem ez időben, hogy mielőtt Károlyiéké lesz a hatalom, ők telefonon fogják a királyt detronizálni és sajnos nekem ebben igazat kellett neki adnom. A balpártnak nem szabadott a hatalmat egyedül átadni már azért sem, mert oly túlnyomóan zsidó jellegűvé vált volna a kormányzat, amit a magyar társadalom el nem fogadhat. Jászinak és Kunfinak mondtam ezen napokban, hogyha az ő blokkjuk venné át az uralmat, az elkerülhetetlenül antiszemitizmushoz és idővel pogrommhoz fog vezetni és hogy nem arra van szükség, hogy a világhelyzetet használva ürügyül egy kis felekezeti néhány radikális tagja kormányozza Magyarországot a nemzeti

politikusok nélkül, hanem arra, hogy a helyzet által követett politikába magát a nemzetet vigyük belé.

Maradt a harmadik megoldás: kormányt alakítani egyrészt Károlyiékkel, a szociáldemokratákkal esetleg a nemzetiségekkel és másrészt Apponyiékkel, az alkotmánypárttal, az én barátaimmal. Bizonyékkal, a munkapárt tetemes részével, mindazokkal a nemzeti elemekkel, amelyek belátták, hogy az új helyzet új irányt követel.

A közös program: gyors béke, ha másképp nem lehet, különbéke új külpolitikával, perszónál-unió, új nemzetiségi politika autonómia alapján, a horvátok kielégítése, a kisebbségek jogának nemzetközi védelme, új választójogi törvény, emellett a belső rend erélyes fenntartása és a hazafias *irány* bátor védelme a defaitizmus ellen. Azon meggyőződésben voltam, hogy az ilyen koalíciónak meglenne a többsége a parlamentben is, mert a munkapárt nem fog az ilyen kormánnyal szembe helyezkedni. Ebben a kombinációban hajlandó lettem volna részt venni. Azt hittem, hogy kifelé a legjobb konstelláció az, amely engem Károlyival egy kabinetbe hoz.

Szakítani kellett volna múltammal, tradícióimmal, de erre el voltam határozva. Az ország ezen súlyos helyzetében, csak egy kötelességet éreztem, menteni annyit, amennyit még menteni lehet és minden mellétekintet feláldozva, arra az útra térni, mely az adott viszonyok között az ország érdekében volt. Tudtam, hogy ez az út sem veszélytelen, mert megbízhatatlan egyéneket hoz a hatalom sáncai közé, de bízva az akkor még Károlyi és köztem fennálló jó egyéni viszonyban arra számítottam, hogyha sikerül a hatalmi pozíciókat megtartani, – a katonaságot, csendőrséget, rendőrséget és cenzúrát – akkor a veszély kisebb lesz, mint a két másik megoldással járó veszély. Bíztam magamban, tisztában voltam a teendővel és azt hittem, hogy a hatalomban részt véve, sikerülni fog a fejlődést jó mederbe terelni. Veszélytelen megoldás már akkor nem volt.

Sajnos, azonban sok akadálya volt az általam óhajtott megoldásnak. Károlyiról egy ideig okom volt azt hinni, hogy hajlandó

velünk megegyezni. Pártjának azonban a legkisebb kedve sem volt erre. Látván, hogy vezérének népszerűsége és tekintélye rohamosai: nő, az egyeduralom után vágyott. Mióta világossá vált, hogy a háborút elvesztettük, mióta több kérdésben Károlyi útjára kellett lépünk, mióta a közvélemény azt hitte, hogy csak ő tud jó békél kötni, hogy az entente benne feltétlenül megbízik, pártja azt tartotta, hogy megjött annak az ideje, hogy ő a hatalmat átvegye. Legfeljebb a forma kedvéért, cifraságként fogadtak volna be nem az ő blokkjukhoz tartozó egyes engedékeny államférfiakat, amin pedig semmiképen sem voltam kapható.

Tiszának sem tetszett a megoldásom, ámbár ezidőben már harmóniában dolgoztunk. A nyáron, nyílt ülésen élesen összetűztünk s azóta nem is érintkeztünk egymással, de mikor a békeakció megbeszélése végett Burián Bécsbe kéretett (okt. 5), ugyanazon szalonkocsiba kerültünk, összeültünk, mintha semmi sem történt volna közöttünk és útközt megbeszéltük a helyzetet. Az ország baja hozott össze, de sajnós még most sem tudtunk teljesen megegyezni. Tisza Károlyiékát nem tartotta méltóknak arra, hogy nehéz időkben a kormányzatban részt vegyenek, de nem helyezte a választójogi programot sem; a jobbpártok és a centrum szövetségét kívánta, azonban nem ellenezte, hogy a kísérletet balfél megtegyem, bár azt mondta, hogy ez úgysem fog sikerülni és akkor tartsunk össze s vegyük fel a küzdelmet a forradalmi elemek ellen.

E nézeteltérések a kibontakozást megakasztották és a válság tovább húzódott. Gyenge, felülről és alulról elejtett kormányunk volt, mely tudta, hogy napjai számlálva vannak, mely már maga sem akart maradni, mely nem tartott össze oly időben, amikor égető szükség volt erős kézre, céltudatos vezetésre, vilámgyors cselekedetekre. A bomlás penésze napról-napra terjedt. Mikor Bernből hazaérkeztem (október 22.), a legkinosabb impresszióim voltak. Minden, amit magam körül láttam, úgy hatott rám, mint egy-egy erkölcsi arculcsapás. Távol a pártharcoktól, szembeítve a nemzeti élet legnehezebb, legnagyobb problémáival, azon halálos

veszélyek behatása alatt, melyek nemzetünkre szakadtak, minden idegszálamban éreztem, hogy csak az összetartás, a közös végcélok érdekében történő munkamegosztás, minden személyes, párt és hatalmi tekintet teljes mellőzése segíthet még, ha ugyan már nem késő ! Ehelyett minden rég összehalmozott gyűlölet, ambíció, viszály, fékevesztett, örült táncot járt. Még a legtisztább hazafias érzés is a túlzás befolyása alá került, azon forradalmi szellem befolyása alá, mely nem akar többé várni, nem akar kompromisszumról hallani, hanem egyszerre mindent radikálisan akar elintézni, mert nem az ész, hanem a szenvedély s a felcsigázott idegre hallgat. Minden tekintély az utca porában hevert. Minden tudatlan, léha ember honmentő gondolatokkal volt terhes. Mindenki a maga útját kereste; de ezzel csak önmagát ámította. Az, aki azt hitte magáról, hogy önálló, hogy pusztán lelkiismeretére hallgat, valóságban többnyire csak a tömegszuggeszció hatása alatt állt, azt ordította, azt bömbölte, amit mindenki más, azt követelte, amit a sodró emberárban mindenki követelt. Pedig tudásra, higgadt ítélletre, óvatosságra, előrelátásra, önuralomra lett volna szükség a külpolitikai katasztrófa eme perceiben!

Én feltettem magamban, hogy semmi körülmények között sem tolatom magam egy hajszállal sem, hű maradok ahhoz, amit pillanatnyilag jónak és szükségesnek tartok. Éreztem, hogy elszakadok a közérzulettől, hogy az áradat ellen fogok úszni, hogy kevés kilátásom van sikerre, de mindezek ellenére eltökéltem magamat az erélyes akcióra. Mindenerőmet arra akartam fordítani, hogy létesítsem a baloldal és centrum koalícióját, ha pedig ez gyorsan nem lehetséges, a jobboldali elemek egyesítését kísértsem meg az ellenállás céljaira, amint azt Tisza ajánlotta, de természetesen csak az új helyzethez mért programmal, mert enélkül reménytelen lett volna minden kísérlet. Ha már nem alakulhatott olyan kormány, amely népszerű, legalább is nem szabad a forradalmárok munkáját azzal megkönnyíteni, hogy „Jön a reakció” csatakiáltással sorakozzanak ellenünk akkor,

amikor a világ Wilson-lázban égett, és a győzők csak a demokráciával akartak szóba állani. Ilyen értelemben elkezdtem tárgyalásaimat Károlyival, a radikálisokkal, szociáldemokratákkal, munkapártiakkal. Sehol sem találtam elvi. ellenállást, de azért a megvalósulás nehezen ment.

Érintkezésbe léptem horvát politikusokkal is. A manifesztum a horvát kérdést is felkavarta. Világosan láttam, hogyha nem akarjuk, hogy a szabor a maga szakállára jelentse ki Horvátország önállását és ellenünk forduljon, akkor a kérdést minden idő; veszteség nélkül magunknak kell kézbevenni és minél előbb dűlőre juttatni. Wekerle kísérletét – Boszniát hozzánk csatolni – elkésettnek és ezért károsnak tartottam. Zágrábban megbízható kormányt kellett alakítani a mostani megbízhatatlan helyett és a horvátoknak szabad kezet kellett adni arra, hogy a Habsburgok jogara alatt akaratum szerint helyezkedjenek el a fiumei provizórium ideiglenes fenntartása s a tengerparttal való összeköttetés biztosítása esetében, A Bécsben járt horvát politikusok azt az üzenetet hozták a királytól, hogy ő személyesen hajlandó egy ilyen megoldás útjára lépni, ha őt egy, a többséggel rendelkező felelős magyar kormány ebben fedezi, enélkül azonban semmit sem tehet, mivel esküje köti. A magam részéről már rég éreztem, a horvát kérdés sürgős voltát. 1918 nyarán a Házban kijelentettem, hogy a 68-iki-kiegyezés revíziója ellen, sincs többé kifogásom, ha megbízható kormány alakul, de akkor a felszólításom hatástalan maradt. Most a helyzet nyomása alatt, a manifesztum után, jóval tovább voltam hajlandó menni s mindent kész voltam elfogadni, amivel az irredentizmus kitérését ellensúlyozni lehetett.

Úgy emlékszem, hogy épp a horvátokkal való tárgyalásom után, október 24-én, amikor a Házba léptem, a legnagyobb mértékben felizgatott ellenzékét találtam. Azonnal az összes ellenzéki árnyalatok tanácskozására hívtak, ahol Wekerle miniszterelnök ellen a gyűlölet legszenvedélyesebb kitéréseit tapasztaltam.

Az ellenzék el volt határozva a kormányt megbuktatni, szükség esetében a harcot ellene az utcára is kivinni. El volt tökéltre a hatalmat megszerezni.

És a vulkán kitört, egyelőre csak szóval és lármával, de érezni lehetett, hogy a türelem már fogytán van. Percről-percre izzóbban lépett fel a követelés, hogy legyen vége az eddigi rendszernek a bizonytalanságnak és latens válságnak, mely már hónapok óta tart és a közhatalmat enerválja. A forrongó ellenzék-rögtönzött ülésén csak azért nem hozott forradalmi határozatokat, mert mi, a jelenlevő vezérek kijelentettük, hogy Wekerle bizton úgy is le fog mondani és hogy mi készek vagyunk mindnyájan együtt eljárni.

Engem a bolgár események óta az ellenzék egyrésze arra nógattott, hogy álljak a támadás élére, de nem tettem. Bár tudtam, hogy a kormány nem felel meg a helyzet igényeinek, de addig, míg biztosítékot nem nyertem arról, hogy actióképes új kormány alakul, nem mertem a létezőt megdőnteni. Félttem az interregnumtól. Most azonban tisztában voltam, hogy nem lehet a válságot elkerülni. Benn voltunk a vízben, úszni kellett!

Az ellenzék együttes ülése után a munkapárt tagjaival érintkeztem. Nagy számban kerestek fel. Láttam, hogy nincs önbizalmuk többé, hogy erélyt tőlük nem lehet többé várni és érzik, hogy elbuktak. Jött Wekerle küdönce, Bolgár Ferenc, hogy alkalmazkodik a tanácsomhoz. Beszéltem Tiszával, ki elvesztette rendes határozottságát. Előadom neki a programot, mindent, amit szükségesnek tartok: választójogról, gyors békéről kooperációról a szociáldemokratákkal és végül arra kérem, hogy bocsássa szabadon a munkapártot s vonuljon háttérbe.

Kifejtettem, hogyha a forradalmat meg akarjuk előzni vagy ha ettől már lekéstünk volna, le akarjuk törni, halasztás nélkül meg kell azokat a reformokat hozni, amelyek úgy sem kerülhetők el többé és óvakodni kell az elkeresedés fokozásától. A hatalom után vágyó elemeket – melyeknek programját részben meg

kell valósítanunk – nem lehet a hatalomból kizárni, de oly elemekkel kell körülvenni, melyek az erélyes repressziót garantírozzák és az anarchiát elfojtani képesek... Hisz még Németországban is új kormány van, új rendszerrel.

Tisza hajlandó mindenre. Feladja a küzdelmet. Magát lehetetlennek tartja. Félreáll. Azon lesz, hogy az új kabinet többséget kapjon. A balpártok bevonását sem ellenzi többé. Kijelenti – ezt most hallom először tőle – hogy nem fogja akadályozni a választójog újabb kiterjesztését. Nem a forradalom veszélye miatt, mert az szerinte „arról nem érdemes beszélni”, hanem, mert látja hogy nélkülünk a mai viszonyok között nem lehet boldogulni.

Megrázó lelki tusán mehetett át az a kemény ember, mielőtt e nyilatkozatot tette. E tusa tragikumát megértette velem a következő eset. Nemrég Wekerlénél Tisza azzal a kijelentéssel lepott meg (október 7), hogy ő Burjánban csalatkozott. Burián olyan hibákat követett el, melyek bizalmát megszüntették.

Mindent meg fog tenni, hogy őt megbuktassa, „csak két ember lehetne az utódja”, mondotta, „én vagy” te. Én ma ki vagyok zárva, tehát csak te rólad lehet szó. Mindent el fogok követni, hogy téged nevezzenek ki. „Mikor, másnap együtt mentünk Bécsbe kihallgatásra, útközt, Windischgräetz szalonkocsijában én felhoytam a választójogi reform szükségét. Tisza két kezével fejéhez kapott s kétségbeesett hangon mondta, hogy mégis szerencsétlen ez az ország. Ő engem, – ellenfelét, hatalomhoz akar juttatni, „mert tudja, hogy az egyenes ember vagyok, aki ennek a feladatnak megfelel, akiben az ország is, ő is megbízik” és ezen hazafias igyekezetét megghiúsitom azzal a vészes gondolattal, mely mindég újból kísért és mely Magyarországot tönkreteszi, melyet ő semmi körülmények között sem fogadhat el. Hiába érveltem azzal, hogy ma már nem lehet e reform elől kitérni, hogy neki is boldognak kellene lennie, ha a nemzetiségeket az általános, választójoggal, Wilson ellenére ki lehetne elégíteni, stb. Ő nem tágitott. Azt bizonyította, hogy Európa be fogja látni,

hogy messzebb nem mehetünk, hogy öngyilkosságot nem követelhetek-tőlünk. Amikor Tisza most ezt az „öngyilkosságot” tűrni hajlandó, már önkénytelenül maga is azon forradalmi szellem befolyása alatt állott, amelyet még tagadni szeretne.

De újra felveszem az elejtett fonalat és visszatérek a parlamenti felfordulás napjára. A Tiszával való beszélgetés után az volt a benyomásom, hogy a koncentrációt lehetséges lesz keresztülvinni. Wekerlének megíztetem, hogy nézetem szerint le kell mondania és koalíciós kormányt kell létesíteni. A miniszterelnök erre összehívta az összes pártvezéreket a Ház elnökéhez. Tisza a tanácskozáson kijelentette, hogy nem fogja megakadályozni az új kormány és új többség alakulását, ha élére olyan ember kerül mint pl. Apponyi vagy én de nem tudna abba belenyugodni, hogy Károlyi legyen a miniszterelnök. Ez utóbbi erre kereken kijelentette, hogy az ország megnyugvást csak benne talál. Megegyezés nem jött létre, de Wekerle megígérte, hogy a parlamenti zavarok elkerülése végett feltétlenül lemond.

Most azon feladat előtt álltunk, utódot találni – idővesztés nélkül, mert a legnagyobb veszély az interregnumban állott. Az estig tartó gyűlés után Károlyi családom körében vacsoráztunk. nekem még akkor is szándékom volt azon” dolgozni, hogy velem és a szocialistákkal koalíciós kormány létesüljön, azonban anélkül, hogy az egész hatalom az ő kezébe kerüljön.

Vacsora közben jött a telefonhír az udvari vonatról Windischgrätz Lajostól, az élelmezési minisztertől, aki Debrecenbe kísérté a királyt, hogy velem még az éjszaka legfelsőbb megbízásból beszélni akar. Megérkezéséig függőben kellett tartani a tárgyalásokat. Elváltunk Károlyitól, akit otthon barátjai vártak. Mint később megtudtam, ekkor lépett véglegesen a forradalom útjára, megalakította a Nemzeti Tanácsot szociáldemokratákból, radikálisokból és saját párthíveiből minden törvényes alap és felhatalmazás nélkül. Ezzel megszűnt az együttműködésünk lehe-

Windischgrätz a király nevében a külügy miniszterséget ajánlotta fel nekem és Öfelségétől azt az üzenetet hozta, hogy külpolitikai nézetei egyeznek azokkal, amelyeket én utoljára kifejtettem előtte Schönbrumban, Svájból való hazaérkezésemkor. A király arra is kért, hogy segítsen a magyar és osztrák válság elintézésében; időközben ugyanis az osztrák miniszterelnök állása is ..megingott. Ha ekkor az uralkodó arra szólít fel, hogy magyar kabinetet alakítsak, ezt is megkísértettem volna. Mindenfelé meg volt az összeköttetésem, feltétlenül bíztam a siker lehetőségében, talán könnyebben boldogulhattam volna, mint más, de egyénileg tragikus elhatározás elé kerültem volna, mert tisztában voltam magammal, hogy Károlyit, akihez a legközelebbi családi kötelékek fűznek, minden valószínűség szerint el kell záratnom. Ha a kötelesség úgy kívánta volna, habozás nélkül kész lettem volna erre is, de boldog voltam, hogy nem kellett e keserű pohárhoz nyúlni.

De a külügyminiszterség sem volt kecsegtető állás. Nem tagadom, hogy korábban örömmel fogadtam volna el. Olyan határozott egyéni nézeteim voltak a követendő politikáról, hogy végrehajtására szívesen vállalkoztam volna, mert bíztam helyességükben, most azonban a helyzet már veszve volt. Ha mégis elfogadtam az ajánlatot, csak azért tettem, mert ilyen válságos percekben nincs senkinek joga önmagára és saját jövőjére gondolni. Oda kell állni, ahová hívják, ha legkisebb reménye van használhatni.

Én a mentséget csak a gyors, az azonnali békében láttam, ennek pedig csak egy útját, a különbékét- Nehéz lelki küzdelmek árán határoztam el magam a különválásra. Igaz, hogy a német politika hozzájárult ahhoz, hogy a béke ne jöjjön létre, mikor az talán jobb feltételek között volt elérhető, igaz, hogy az alldeutschok politikája erősítette meg az entente harci pártjait és a német hadviselés módja élesztette, fokozta ellenségeink gyűlöletét, igaz, hogy a németek gyakran nyeresek és sértők

voltak velünk szemben; igaz az is, hogy a németek arra el lehetek készülve, hogy ez előbb-utóbb be fog következni, mert már Burián hivatalosan bejelentette, hogy az év végénél tovább nem vagyunk képesek harcolni: de azért kétségtelen, hogy nem egyszer hősiesen, sikeresen és hűen védték meg a mi határainkat, hogy illoyalítást nem vethetünk a szemükre és hogy nekik is nem egyszer jogos okuk volt ránk panaszkodni. Én szerencsétlenségében különösen nagyrabecsülöm e heroikus nemzetet. De ultra posse nemo obligatur!

Sok és nagy ok követelte az elválást. Nem hittem, hogy a németek a helyzet súlyát valóban belátják. Ha csakugyan megértették volna az idők járását, a császár, e kiváló hazafi, ki szemmel láthatóan a béke akadályává vált, unokája javára lemondott volna a trónról is az új kancellár nem beszélhetett volna arról, hogy Elzász-Lotharingiából egy a német birodalomhoz tartozó önálló országot akar csinálni. Attól tartottam, hogy az első kábultságból magához térve, a német hadvezetőség legyőzhetetlensége érzetében újabb ellenállásba fog sodorni. Láttam, hogy Wilson huzza-vonja a tárgyalásokat. Svájcból azt a biztos tudatot hoztam magammal, hogy Németországgal s a vele tartó szövetségeseikkel a legkegyetlenebbül fognak elbánni. A megszállott francia területeknek német alaposággal végbevitt elpusztítása, azon érthetetlen és menthetetlen eljárás izzó gyűlöletet és kiapadhatatlan bosszúvágyat váltott ki. És elfogott az aggodalom, nem fognak-e ezért a bűnért mi ártatlanul, de keményen lakolni?

A háború folytatásával a németeknek nem használhattunk többé, még a reájok szabott feltételeken sem javíthattunk. Mit segíthet egy hulla a másikon? Végzetes csalatkozásnak ítéltam azt a reményt, hogy összetartásunkkal s az erők kifejtésével még tisztességes, megegyezéssé békét érhetünk el. A további harci készség hangoztatása csak okot szolgáltatott volna arra, hogy az entente hallgatva katonai pártjaira, az immár ellenállhatatlanná vált támadását folytassa, bosszúálló

kedélyhangulatban országainkat végig pusztítsa és végül Berlinben, Bécsben és Budapesten diktálja a megsemmisítő békét. A németeknek is csak azzal használhattunk, ha őket mentől hamarabb meggyőzzük arról, hogy már csak egy lehetőség van és az: a béke megkötése még akkor is, ha az rossz. A jövőre való tekintettel is érdeke a németeknek, hogy a monarchia magát megmentse, közelítsen az ententehez és abba a helyzetbe kerüljön, hogy később Németország és az entente között közvetítsen. A régi szövetség úgy sem járhatott többé, előnnyel, mert ez esetben az entente is kénytelen lesz együttmaradni és azon lenni, hogy az ellenséges szövetség ne jusson újra erőhöz. Ha elválunk egymástól és új útra térünk, megtörténhetik, hogy olyan feltételeket nyerünk, melyek mellett életünk még biztosítható lesz. Ha pedig dacára annak, hogy a régi szövetség széjjelbomlott és világossá vált, hogy a régi politikának folytatására nem gondolunk, az entente túlszigorú feltételeket diktálna reánk, a békeszerető s a la longue mégis igazságos világmérvény ezt el fogja ítélni, ami akkor az entente gyöngéje és a mi erősségünk lesz.

A háború folytatásával többet is kockáztattunk, mint a németek. A németet a legrosszabb béke sem teheti tönkre. Joggal mondták a fegyverszüneti tárgyalásokra kiküldött német megbízottak: „Ein Volk von 70 Millionen leidet, aber es stirbt nicht.” Mi – sajnos – ezt nem mondhattuk el magunkról. Ausztria és főleg Magyarország a megsemmisülés küszöbén állottak. Mi életünkkel voltunk érdekelve, – a németek csak hatalmi állásukkal.

De főoka elhatározásomnak azon hitem volt, hogy a forradalmat csak a különbéke felajánlásával lehet megakadályozni, hogy a további sikeres ellenállást a forradalom úgy is meg fogja hiúsítani. A forradalmi hangulat főforrása a béke vágya volt, és az a hit hogy a németekkel együtt békét nem kapunk, mi pedig inkább készek vagyunk a teljesen reménytelen harcokat idegenek hibás számítása és makacssága miatt utolsó csepp

vérünkig folytatni és inkább készek vagyunk az országot feláldozni, mint a németektől elválni.

Én tehát amint meggyőződtem arról, hogy nincs többé remény a győzelemhez, hogy minden további áldozat hiábavaló és a vérontás folytatása csak forradalomhoz vezet, amely pedig kifelé úgy is tehetetlenné tesz, lelkiismeretemmel nem tartottam megegyezhetőnek, hogy további emberhalálért felelősséget vállaljak. Sohasem lett volna nyugtom, ha a további tömeggyilkolás ellen nem védekezem.

Akik azt mondják, hogy a nemzet becsületét áldoztam fel, mikor a szövetségi köteleiséget megszegtem, azok egyoldalúan ítélkeznek. Ellentétes, becsületbeli köteleességek konfliktusáról volt szó. Ha a szövetségi „szerződés tiltotta a külön békét, nem lehet tagadni, hogy a nemzet becsülete azt is tiltja, hogy fiait a mészárszékre küldje minden haszon nélkül. Én ezt az utóbbi tilalmat még magasabbra értékeltem, mint azt a köteleiséget, hogy olyan szerződéshez ragaszkodjunk, mely fenn tartható többé nem volt és mely egyik félnek sem vált többé hasznára.

Voltak, akik helyeselték, hogy elváltunk, csak a módot kifogásolták s azt mondták, hogy ki kellett volna jelenteni, hogy nem verekedünk tovább, de nem szabadott külön békét kötni. El kellett volna azt a csúnya látszatot kerülni, hogy szövetségeseink kárára magunknak hasznot akarunk szerezni. Én e látszattól nem féltem! Szégyenteljes volt Frigyes porosz király külön békéje az osztrák örökösödési háborúban azért, hogy általa Sziléziát megszerezze, de a mi szerződésszegésünk nem volt szégyenletes, csakis nagyon fájdalmas. Nem akart a hűség árán hasznot vásárolni, csak életmentési kísérlet volt több állam és nemzet létfenntartása jegyében.

A tanácsolt megoldással különben sem lehetett az elválás látszatát elkerülni, mert vele is rögtöni és külön fegyverszünet járt volna. Egy nagyon áttetsző látszat kedvéért nem akartam azt az utolsó lehetőséget elveszíteni, hogy a monarchiát meg-

mentsem. Amint különben el voltam határozva a különválásra a németek iránt való loyaltás is arra kötelezett, hogy ezt a legnagyobb nyíltsággal és időveszteség nélkül megmondjam nekik. Vannak, akik ma a különbéke ódiúmáért a királyt akarják felelőssé tenni. De ez ellen tiltakozom. A felelősség érte az enyém, nemcsak formailag, mert nem a király felelős, hanem a miniszter – hanem lényegileg is, mert sem a király, sem a családja nem nógatott, nem szorított, ellenkezőleg, Őfelségének az utolsó percig voltak skrupulusai – és csak reám hallgatva határozta el a különválást.

Működésem csak akkor lehetett, sikeres, ha a tárgyalásra kellő idő állott volna rendelkezésemre, ha Magyarországon oly kormány alakul, mely a forradalom Damokles-kardját visszatartja vagy összetöri. A kísérlet ilyen kormányt a szociáldemokratákkal, Károlyiakkal létesíteni végleg megghiúsult. A főellentét köztük az volt, hogy ők a rögtöni békét az egyszerű fegyverletétellel akarták biztosítani és hogy azt követelték, hogy ne közös külügyminiszter, hanem magyar külügyminiszter legyen a Károlyi-kabinetben. E feltételek egyikét sem fogadtam el. Az elsőt hazaárulásnak tekintettem. Ha a többi állam nem teszi le a fegyvert, mi sem dohatjuk el, mert ha mégis megtennők, védtelenek lennénk. Határainkat eddig intakt meg tudtuk megtartani, de ha a fegyvert a béke előtt elszórjuk, biztosan tudhattuk, hogy szomszédaink előzőnlík országunkat. Azt a veszélyt, amelyet eddig milliók hős halála el tudott hártani, most egy tollvonással magunkra zúdítjuk Orpheus a vadállatok ketrecébe mert lépni, mert bízott csodás lantjában. Nálunk sokan a pacifizmus és szocializmus hangoztatásában látták a csodaszert, mely megvéd ellenségeink haragjától. Én tudtam, hogy az a kísérlet: a győzelmes imperializmust az engedelmes, szelíd gyermek köntösében szép szóval lemondásra bírni nem fog sikerülni és hogyha nem fog tiszta operettszerű nevet-séggé válni, az csak azért lesz, mert a kacaj vérbe fog fulladni

és mert a vége szivettépően tragikus lesz, – egy ezeréves derék, életképes nemzet enyészete. Világosan láttam, hogy a wilsoni elvek már azért sem segíthetnek rajtunk, mert nem Wilson a helyzet ura, hanem Lloy George és Clémenceau. Meg voltam győződve, hogy csak akkor kapunk tűrhető békét, ha a diadalmas imperializmusokkal meg alkudtunk s ha ezeket arról győzzük meg, hogy a monarchia az új tényekhez kész alkalmazkodni és szolgáltatokat tehet, mert arra hathat, hogy Németország megbéküljön az új világhelyzettel és mert a béke oszlopává válhatik.

Károlyi politikája arra a jóslatra alapult, hogy „a világforradalom le fogja hengerelni az entente összes háborús pártjait” (1918 októberi delegáció), hogy a békét a világforradalom fogja megelőzni és megkötni.

Elismerem, hogy sok valószínűség szólt amellett, hogy a háború iszonyai után a forradalom réme sokáig fog fenyegetni mindenütt, még a győző államokban is. Magam is ebben a nézetben voltam és vagyok és nem osztom Foch azon álláspontját, hogy a bolsevizmus csak a legyőzöttek betegsége, azért tagadhatatlan, hogy a győzelem a forradalmat megnehezíti, sőt teljesen megakadályozhatja, Semmi esetre sem lehet előre tudni, hogy hol és mikor lesz forradalom. Aki a nemzete sorsát azokra a labilis jóslatokra fekteti, hogy a világforradalom mikor fog kiütni, közveszélyes dilettantizmust árul el. A gyengének mindig a domináló erővel kell megegyezni, nem pedig azokkal, amelyekről hiszi, hogy valószínűleg holnap dominálni fognak. A jóslatokra alapított politika egyszerű hazárdjáték, melyet a nemzetek életével üzni bűn.

Károlyiék velem szemben nem is ragaszkodtak végig e követelésükhöz. Maguk is elismerték, hogy a fegyvert csak akkor szabadna letenni, ha ellenségeinkkel eleve tisztában volnánk a béke föltételei felett, amint ezt a bolgárokról feltételezték.

A balpártiak a tárgyalás megszakításának okául a közös külügyminiszterség fenntartását jelölték meg. De én ebben sem

tárgíthattam. A törvényt csak közös külügyminisztert ismert. A törvényt nem szeghettem meg. Az ilyen törvényt megkötésnek Ausztriában a rögtön forradalomhoz kellett vezetnie. Nem lehetett és nem volt szabad Ausztria hozzájárulása nélkül megszakítani a törvényes kapcsolatot. De nem is volt észszerű a közös diplomáciát akkor megszüntetni, mikor a diplomáciának rögtön, minden idővesztés nélkül akcióba kellett lépnie a béke megkötése céljából. Tudni lehetett, hogy sokkal könnyebb a meglévő külföldi összeköttetéseket és diplomáciát összetörni, mint hamarjában újat teremteni. Arról is meg voltam győződve, hogy túrhető feltételeket csak akkor kapunk, ha az entente a dunai konföderáció valami alakjának megnyerhető és arról győződik meg, hogy lehető és kívánatos az olyan államsoport létesítése, mely a létrejött békét hátsó gondolat nélkül elfogadja és új politikai orientációt akar és tud folytatni. Fő motívumom azonban azon meggyőződés volt, hogy az entente kis szomszédaink legmesszebbmenő aspirációit is magáévá fogja tenni, hogyha az ellenséges magyar nemzet és a vele baráti viszonyban levő új államok között kell választania.

Komoly aggályom csupán egy volt, vajjon nem fognak-e oly érdekellentétek Ausztria és Magyarország között felmerülni, melyek közös képviselőnként lehetetlenné tehetik. De a leglelkiesmeretesebb mérlegelés is azon meggyőződésre vezetett, hogy a továbbá is együtt élni akaró államok és népek érdekei kiegyenlíthetők és korántsem szükséges a világ előtt azt a nevetséges képet nyújtani, hogy ellenségeink szeme láttára a béketryágyalásoknál ugyanegy uralkodónak különböző miniszterei ellentétes álláspontokat képviseljenek.

De az elválás eszméje tagadhatatlanul népszerű volt. A lelkek forradalmi hangulata ellentmondásba került önmagával. Ámbár első sorban főként a szociáldemokrácia, pacifizmus és internacionalizmus tábora dolgozott a forradalomért, az összeomlás a tömegekben a régi, sokszor megsértett, teljesen soha ki nem

elégített nacionalista és sovinszta érzéseket váltotta ki. Hamarosan tapasztaltam, hogy nehéz a közösség fenntartása mellett állást foglalni. Minden oldalról ostromoltak, hogy a rögtöni perszonáluniót követeljem én is. Meggyőződésem azonban nem engedte, hogy eltérjek a kitűzött útról.

Oly megoldást kerestem, mely világossá teszi, hogy nem akarunk mi sem a dualizmushoz visszatérni, hogy a független Magyarország meg fog alakulni s hogy a létező törvényes kapcsok és közös szervek csak addig maradnak meg, míg a béke megállapítja a határokat és megállapítja azt, hogy milyen államok és országok maradnak együtt, ami nélkül az új rendezésnek úgy sem lehetett reális alapja. Módot kellett arra találni, hogy a manifesztum alapján tervezett új államok és Magyarország megbízottjai a közös külügyminiszter mellett a békefeltételek megállapításában részt vegyenek.

Mikor megszűnt azon reményem, hogy Károlyi és a szociáldemokratákkal meg tudok egyezni, a többi polgári pártokból olyan kabinet alakulását törekedtem elősegíteni, mely nem kihívás a demokratikus elemekkel szemben, s melynek programja kielégíti a kor-támasztotta igényeket, amely azonban kész a rendet kérlelhetetlen eréllyel megvédeni.

Különösen fontossá vált ez utóbbi kérdés, mert tudni lehetett, hogy az ellenzék a vele való szakítás után semmi eszköztől sem fog visszariadni és hogy erőszakkal fog az. egyeduralom után törni.

Ezen felfogás által vezetettve kinevezésemet csak akkor fogadtam el, amikor az illetékes tényező teljes felelősséget vállalt, hogy elég és megbízható haderőnk van Budapesten minden képzelhető zavargás letörésére és amikor megnyugvást szereztem abban az irányban is, hogy meg lesz a szükséges felhatalmazás a fegyveres erővel élni. E biztosítékok nélkül még utolsó percben visszaadtam volna a megbízatást. A döntő percekben azonban várakozásaim sajnos be nem váltak. Szembehelyezkedtünk elszánt forradalmi erőkkal anélkül, hogy fegyverhez nyúlni mertünk vagy tudtunk volna. Ha

úgy állottak a dolgok, jobb lett volna korábban engedni. A történelem bizonyítja, hogy a törvényes rend akkor szokott felborulni, ha annak képviselői sem nem bírnak a kellő időben koncessziót tenni, sem nem merik a megindított harcot végig vívni.

Amikor Bécsbe indultam, még nem volt politikámat osztó magyar kormány, mi csaknem kilátástalanná tette úgyis nehéz vállalkozásom sikerét. Szomorú hangulatban ültem a vonatra, de azzal az elszántsággal, hogy rám nézve bármi is következék, megteszem az egyetlen még lehető kísérletet. (Október 25).

A helyzet képe a következő volt: Budapesten, ahol a monarchia sorsának el kellett dőlnie, minden percben kiüthetett a forradalom. A rendet még mindig a lemondott, lejárt kormány védte gyengén, habozóan.

A frontról rémhírek érkeztek. Az olasz offenzíva teljes erővel megindult. Az első akták egyike, amelyekbe betekinhettem, József főhercegnek, ennek a népszerű, hős magyar katonának az a szomorú jelentése volt, hogy a magyar csapatok nem akarnak többé a magyar határtól távol küzdeni és követelik, hogy visszavezettesse nek hazájukba. Ez az olasz front rögtöni felbomlásának veszélyével járt, az ilyen felbomlás összes véres, borzalmas következményeivel együtt. Felvetődött az iszonyatos kérdés, nem fog-e a bomladozó hadsereg a pergőtűz hatása alatt rabló, gyújtogató hordává átalakulni s az országot végigpusztítani?

Ausztriában Hussarek megbukott; Lammasch kabinetalakításhoz látott. Ő a manifesztum alapján törvényesen és fokozatosan akarta az eddig centralizált kormányzatot decentralizálni. E nehéz munkát még súlyosbította a szenvedély és bizalmatlanság, a napról-napra nagyobbodó német nacionalizmus és szláv érzés összeütközése. Engem a bécsiek bizalmatlanul fogadtak, mert magyar voltam.

Amint a Ballplatzon a ministerium vezetését átvettem, első teendőm volt a német császárt értesíteni, hogy Ausztria-Magyarország nem képes többé a harcban kitartani, s el van határozva különbékét kötni, nehogy a forradalom és a teljes összeomlás bekö-

vetkezzék (Okt. 26). Azután megtettem a különbékeajánlatot Wilsonhoz s az összes többi ellenünk küzdő nagyhatalomhoz. (Okt. 28).

E lépés megnyugtató hatása azonban Budapesten meggyengült, mert ott még mindig kormányválság volt, az utca már megmozdult, az izgalom tetőpontjára hágott és semmi sem történt ez akció felhasználására, a közvélemény irányítására és felvilágosítására. A békeakció ily viszonyok között a forradalmi elemeket gyorsabb cselekvésre készítette. A forradalmi frakciók attól féltek, hogy a békét nem ők fogják meghozni s ezzel elvesztik létjogosultságukat. Lelkiállapotukat megvilágítja Hock egy képviselőházi cinikus közbeszólása: „A béke után a mi nyakunk lesz az ő (a kormány) kezükben, most az övék van a mi kezünkben.” (Okt. 16). A sajtó nem segített; ellenkezőleg mindent megtett, hogy diszkreditáljon s hogy az entente velem szóba ne álljon. A hosszú cenzúra béklyóitól hirtelen megszabadulva, nem talált korlátot a saját hazafias önfegyelmezésében. Német szolgnak, annexionistának, oligarchának, intrikusnak, kancellárnak neveztek el, aki személyes ambícióból feladja a magyar függetlenséget akkor, mikor az meg volna valósítható. A destruktív szellem erőt vett rajta. Hanyatt-homlok rohant a népszerűség után, – az előfizetők után. Teljesen a túlzók uralták. Károlyi adta a példát. Már első nap élesen nekem támadt. Ausztriában a németek árulónak, hitehagyottnak neveztek. A külön békéért azok is támadtak, akik a háború tovább vitelét lehetetlenné tenni segítettek s a forradalmat szították. E gyalázkodásokkal szemben nem is védekezhettem. Nem mutathattam rá helyzetünk nyomorúságaim. Barát és ellenség tudta, hogy nagyon rosszul állunk, de még sem látták világosan összes gyengéinket. Ha az olaszok jól ismerik a front mögötti helyzetet, egy merész lökéssel áttörték volna a vékony megbízható vonalat. Ha összes bajainkat magunk elpanaszoljuk, ha reménytelen helyzetünket feltárom, a katasztrófát még gyorsítottam volna. Tehát túrnöm és várnöm kellett. A szituációt csak az menthette volna meg, ha az ententétől gyors választ

kapok s a tárgyalás azonnal megindul. De attól kellett tartani, hogy az entente taktikája a tárgyalások kihúzása lesz. Ő várhattott, hisz az ellenálló erőnk magától összemorzsolódott.

A helyzet ezalatt Budapesten óráról-óra romlott. A forradalmárok erélyes, vakmerő cselekedeteit nem ellensúlyozta a kormány hasonló erélyes akciója. A forradalmi párt bízott győzelmében – a törvényt védő erők önmagukat feladták. Ezen ingadozásuk érezhetővé vált a hatalmi gépezet minden fokán, a centrumban úgy, mint a periférián. Aki magában nem bíz, abban senki sem bíz. A közvélemény rögtön és kedvező békét csak Károlyitól várt, ami óriási hatalmat adott neki és a forradalomnak. Legnagyobb ellenségei is, azt kívánták, hogy ő jusson a hatalomhoz. Rákosi, ezek egyike, lendületes szavakban írja: „Jöjjön hát Károlyi” (okt. 24.). Pár napra reá maga Tisza ajánlja József főhercegnek, hogy nevezze ki Károlyit miniszterelnökké. A teljesen független Magyarország gondolata rohamosan hódított. Az én békelépésemet halva születettnek tekintették. Azon meggyőződésemet, hogy az Ausztriától elszakadó, a világtól hermetice elzárt, ellenségtől környezett Magyarország meggyengült hadsereggel, teljesen tapasztalatlan vezetők irányítása mellett és diplomácia nélkül, irtózatossá katasztrófába fog rohanni, hogy Károlyi nem lesz képes a forradalmi áradattal, az anarchiával és káosszal megbirkózni, hogyha legtülsőbb szociális forradalom hívei fognak az előtérbe kerülni, hogy kinevezése ezért a végkatasztrófát jelenti, ezt a meggyőződésemet az általános mámor közben nem sok ember osztotta. Csak az segíthetett volna, ha a proklamációja által teljes nyíltsággal forradalmi alapokra helyezkedett Nemzeti Tanácsot rögtön elfogják és a katonákat gyorsan, habozás nélkül erélyes akcióba viszik.

A helyzetet még egy szerencsétlen véletlen is elmérgesítette. Károlyi Gödöllőn olyan ajánlatot tett, amely a királyt arra a határozatra bírta, hogy őt bízza meg a kormányalakí-

tással. Károlyi azon meggyőződésben utazott Ó felsége különvonatával Bécsbe, hogy mint miniszterelnök tér vissza. Én ezen megbízás hatása alatt felajánlottam lemondásomat és Ófelségével abban állapodtam meg, hogy csak akkor nevezi ki Károlyit, ha én előbb vele minden kérdésben tisztába jövök. Károlyi – előttem még ma sem ismert oknál fogva – Bécsben fel nem keresett (okt. 27) és ennél fogva minden eredmény nélkül tért vissza, anélkül, hogy a király kihallgatta volna, anélkül, hogy akár velem, akár az osztrák miniszterelnökkel tárgyalt volna. Budapesten az a magyarázat terjedt el, hogy a király csak azért vitte magával, mert el akarta csalni a tervbe vett népgyűlésről. Károlyinak is azt kellett hinnie, hogy be akarták csapni. Pártja vérig volt sértve.

Károlyival egy vonatban utazott József főherceg azzal a misszióval és elhatározással, hogy a budapesti válság megoldását kézbe vegye és a rend fenntartásáról, mint katona feltétlenül gondoskodik. A főherceg ezen szellemben megbízta Hadikot kormányalakítással, aki (okt. 29) helyes programot állít fel, de a helyzeten már nem tud változtatni. Akár azért, mert tényleg már nem volt erőnk, akár azért, mert nem hiszik, hogy van, a rend védelmére erőt senki sem használ fel és elszántságot csak a forradalom fejt ki.

A monarchia sorsa végleg akkor dőlt el, mikor még mielőtt Hadik kormányát megalakíthatta és a kinevezést megkapta volna, a király Lukasic azon telefonon tett kérdésére, hogy lövessen-e és azon jelentésére, hogy sikerre nincs remény, az ellenállást feladja. így a legrövidebb időn belül kapitulálni kellett és Károlyi az utca nyomása alatt, mint a forradalom győzelmes vezére lesz miniszterelnök. Ezen tény hallatára én azonnal lemondtam. Egy percig sem hittem, hogy a forradalom ezen győzelme után még meg lesz fékezhető és egy percig sem voltam hajlandó a forradalom vezéreivel közös felelősséget vállalni. Már a prezumpatív utódom is megvolt Czernin volt kül-

ügyminiszter testvérének személyében. De akkor lemondásom első perceiben a felajánlott külön békejegyzék 5-dik napján külföldről olyan hírek érkeztek, melyek a legalaposabb reményt nyitották, hogy az entente velünk tárgyalni fog és oly feltételeket fog nyújtani, melyek létünket megmentik. Eddig minden rosszul ment, a helyzet komor, sötét, vigasztalan volt. A belső szét-esés jelei olyan rohamosan mutatkoztak, hogy már nem volt reményem sikerre. Békeakciónak ezen első visszhangja azonban azt látszott ígérni, hogy csoda fog történni, hogy ellenségeink mentenek meg, amikor önmagunkat feladtuk és olyan békeajánlatot kapunk, amely az államfentartó elemeket újra akcióképesé teszi. Ezen kilátás hatása alatt és ő felsége nyomatékosan kifejezett kívánságára helyemen maradtam.

Hadseregünk ezalatt túltett önmagán. Napokig ellenállott belső betegsége ellenére. A fronton lévő katonák, akiket nem ért az otthonról áradó agitáció, mindvégig hősiezen verekedtek. A tartalék azonban nem engedelmeskedett többé, teljesen felmondta a szolgálatot. Meg volt mételyezve. Az ellenállás ilyen körülmények között már csak napokig, csak órákig tarthatott. Ennek a tudatnak nyomása alatt határoztuk el, hogy be nem várva a külön béke és a közös fegyverszüneti ajánlat sikerét, rögtöni fegyverszünetet kérünk az olasz hadvezetőségtől. (Október 29.)

Hogy milyen illúziók éltek még ekkor is a német vezérkarban, bizonyítja, hogy mikor mi a fegyverszünetfeltételeket közöltük vele, (november 4) azt a választ kaptuk, hogy tartsunk ki, amíg a havazás megindul a tiroli szorosokban; tavasszal majd újra megsegíthetnek. Újra elhangzott a kemény német „Durchhalten.” De hiába akartuk volna ezt megtenni, összeomlott volna a belső és külső front jóval tavasz előtt és mi, a kik a felelősséget viseltük, teljes joggal a lámpavasra kerültünk volna.

A forradalmi lavina továbbgördült. A történelmi törvények kérlelhetetlen logikával újra érvényesültek. A győzelmes erőszak

a félúton meg nem állt – meg nem állhatott. Egy napi törvényes lét után a Károlyi-kabinet forradalmivá vedlett át.

Szomorú, felejthetetlen emlékem lesz az az éjszaka, mikor öfelsége a legsürgősebben Schönbrunnba hívatott és sokáig nem kapván járművet, elkésve érkeztem a császári kastélyba. Már a Mariahilferstrasseban találtam Miksa főherceget, a császár öccsét, aki elémbre jött egy autóval, hogy siettesse érkezésemet, a kastélyban pedig már mindenütt a személyzet sürgetett. Felrohantam tágranyílt ajtókon keresztül öfelsége dolgozószobájába. Ő a telefon előtt állt s nekem átadta a kagylót. A pesti kormány felszólította, hogy mondjon le, másképp vérengzés lesz, másképp elcsapják, meggyilkolják a királyt és a minisztereket. Öfelsége – igen helyesen és férfiasan – hallani sem akart a lemondásról, nem akarta az utcai forradalom miatt azt a koronát letenni, melyhez eskü fűzte. Tudatában volt annak, hogy a magyar király csak a nemzet megegyezésével mondhat le.

Uralkodókat sokféleképen akartak már megbuktatni, azonban, úgy, mint ahogy ez most Schönbrunnban történt, még soha! Egy világtörténeti premierénél asszisztáltam. Szégyenlem, hogy ez újdonság magyar talajon termett.

Mindig meg voltam győződve, hogy detronizáló forradalom Magyarországon csak törvénszegő, esküjét megtörő uralkodóval szemben lehet. Így volt ez legalább ami egész történetünkben. Ezzel kérkedtünk mindig. Most semmi ürügy sem volt erre a forradalomra. A békéért nem kellett fellázadni, mert a békét erősebben, mint a király, senki sem akarta. A perszonálúnióért sem, mert az meg volt ígérve, és ami ennél még több, a helyzet természetes, elkerülhetetlen gyümölcse-volt s a közös hadsereg débaclejéből csak a magyar nemzeti hadsereg fejlődhetett ki. A demokratikus választójognak sem volt többé akadálya. Sőt annak sem, hogy Károlyi és pártja hatalomhoz jussanak, mert ők már kormányoztak. Tehát semmikép sem volt szükség forradalomra!

Ezt a forradalmat a hisztéria forradalmának fogja a történelem minősíteni, a hadi neurózis szülöttének.

Azon néhány nap, melyet a Ballhausplatzon töltöttem, politikai életem legborzasztóbb ideje volt. Minden perc új összehozás hírért hozta. Horvátország elszakadt. Csehország függetleníti magát. Ausztriában az alldeutsch és szocialista áramlatok kerekednek felül. A törvény ereje óráról-óra fog, az utca nyugtalan, a külügyminisztérium rendőri őrizet alatt áll. A köztársaság gondolata tért kezd foglalni.

Kénytelen vagyok – mert enélkül nem állnak velünk szóba – Csehországot ellenséges hadviselő félnek elismerni, ámbár nem volt az, hanem éppen ellenkezőleg törvényes kötelessége alapján velünk együtt harcolt. Ugyanezen oknál fogva kell szorult szívvel a cseh-szlovák nevet is használnom, – ezt is azonban csak a király által elfogadott és helyeselt azon elhatározással, hogy a béketárgyalásoknál a végletekig védjem a monarchia nevében és súlyával Magyarország ezeréves jogait, létérdekeit, – azon határokat, melyek Európa érdekeit is szolgálják.

Magyarországon a kormány megcsinálta azt az örületet, amelyet előzetesen tőlem kívánt. Kiadta a parancsot, hogy a katonák tegyék le a fegyvert. A legnagyobb öldöklés és-támadás és a legdicsőbb kötelességteljesítés közben hadseregünk hátban kapja a kegyelemdőfést a magyar kormánytól. Lenin azon tanítása győzött, hogy a szociális forradalom első föltétele a hadseregek megbontása. Legjobbaink tovább pusztulnak, halomralövetnek reménytelenül, hiába, a felfelé törtető könnyelműsége és a szocialista vezérek hatalmi vágyai miatt. Ólomsúlylyal nehezedett lelkemre a tudat, hogy nem segíthetek a szenvedők sorsán és hogy a világtörténelem legnagyobb katasztrófája egyikének nézünk elébe. Végre megérkeznek a kemény fegyverszüneti feltételek. Éjjel koronatanács van. A hadvezetőség bejelenti, hogy nem tudunk tovább küzdeni, hogy a harc folytatásának minden perce százezrek életébe kerülhet, hogy a menekülő hadsereg a legnehezebb hely-

zetbe fog jutni, kevés visszavonulási út állván rendelkezésére. Mikor minden másodperc becses, mikor minden pillanatért emberi étellel kell fizetni, az új hatalmi tényezőknek a felelősségtől való félelme, az a törekvésük, hogy meg legyen ugyan a béke, de az ódium ne őket terhelje – az időt elfecsérel. Mialatt mi a „hadi uszítók” a „kardcsörtetők” parázon ülünk, készek vagyunk minden igazságtalan megrágalmazást, minden ódiumot vállalni, hogy mentől gyorsabban szüntessük meg a vérontást, azalatt a pacifisták, a népboldogítók, az új kormányférfiak nyugodtan diplomati-zálnak és időt veszítenek.

Az a hír is jön, hogy a magyar és délszláv tengerészek egymással szembe kerülnek. A tengerészeti miniszter azt sürgeti, hogy a többi államok jogainak fenntartása mellett adjuk át a délszláv államnak a tengeri hajókat és vegye át Magyarország a dunai monitorokat. Vérző szívvel kellett e propozícióhoz is hozzájárulnunk, mert akkor még azt kellett hinnünk, hogy a flotta a monarchia és a dinasztia számára könnyebben megmenthető, ha délszláv, mintha olasz lesz és mert a délszláv és magyar erők összecsapását el akarjuk kerülni.

És a Ballhausplatz történelmi termeiben folyó tárgyalásaink tragikus komolyságát mindig újból, meg újból megszakítja az utcai demonstrációk zaja.

De én mindezek ellenére nem adom fel a küzdelmet. Csüggedés nélkül mindent megkísérlek, hogy eredeti koncepciómat megvalósítsam. Nem látszott lehetetlennek, hogy Ausztriában egy modus vivendit találunk az együttműködés biztosítására. Dacára annak a nagy ellenszenvnek, amellyel engem, a magyart fogadtak, dacára a nagy agitációnak, dacára a békeajánlatomnak, az osztrák német új kormány hajlandó volt velem együttműködni és nem helyezkedett-forradalmi alapra. Adler és Bauer, az osztrák-németek külügyi megbízottai helyiséget kértek a Ballhausplatzon és a jogot a levelezésbe betekinteni anélkül, hogy a vezetést maguknak igényelték vagy rögtöni elszakadásról beszéltek volna.

Általában a legtöbb oldalról csaknem kivétel nélkül azzal a kéréssel fordultak hozzám, hogy minden nehézség dacára tartsanak ki, ne adjam fel állásomat és törekedjek megmenteni, ami még megmenthető és ne szakítsam el azt az utolsó fonalat, mely még a monarchia államait összetartja. Nemcsak a fekete-sárga érzelműek, nemcsak a keresztény szocialisták, hanem a szociáldemokraták vezetőemberei is élükön Adlerrel velem együtt keresték a módot, hogy a béketárgyalásoknál a monarchia együttesen léphessen fel. Még azok is a maradásra kapacitáltak, akik a nagy nyilvánosság előtt támadtak. Az volt a benyomásom, hogy minden lárma és tiltakozás ellenére Német-Ausztria az új kurzusban követni fog és be fogja látni, hogy nem németellenes célok vezetnek hanem csak a legprimitívebb kötelességérzet.

Őfelségével együtt szüntelenül sürgettük, hogy küldjenek Bécsbe is, Budapestre is egy néhány megbízható csapatot, de ez a hadvezetőség minden Ígérete és igyekezete ellenére nem sikerült. Erőt a küzdelemhez és a kitartáshoz – e nehéz helyzetben – az előbb említett svájci üzenetből merítettem, mely tért nyitott annak a lehetőségnek, hogy – mielőtt minden végleg összeomlanék – a nyilvános tárgyalás meginduljon a kiráiy és az entente között és ezzel a király tekintélye annyira megszilárduljon, hogy kevés megbízható csapattal megint helyre lehessen állítani a törvény uralmát.

Az első lépés megtétele céljából idővesztés nélkül Svájcba sietett Windischgräetz, a külügyminisztérium államtitkára s azután Mensdorffot, a volt angol nagykövetet akartam kiküldeni. A magyar forradalom és az azt követő bécsi felfordulás azonban ezt az utolsó kedvező lehetőséget is összetörte. Windischgräetz Bernben még összejött az entente diplomataikkal s azt a határozott benyomást merítette, hogy alapos remény volt elfogadható, sőt előnyös megegyezéshez jutni, de mire Mensdorff odaérkezett, az a monarchia, mely tárgyalni akart, már nem létezett többé!

Ezen kritikus napokban a király személye is veszélyben forogt. Az általános felfordulás közben személyes őrsége is megfogyatkozott. Schönbrunn már csak a hadi iskolák kadettjei őrizték. A még pár nap előtt hatalmas, nagyfényű császári és királyi udvar szemlátomást elolvadt, mint tavasszal a hó.

Itt nem akarom megemlítés nélkül hagyni, – mert az igazságnak tartozom vele – hogy Károly király Magyarországból nem szökött meg, mint ahogy azt ma sokan hiszik és mondják. Amikor kinevezett külügyminiszter voltam Bécsbe menni hivatalomat átvenni, abban állapodtunk meg, hogy ő Gödöllőn marad és csak a béke bevezető lépésére és az osztrák rendkívüli fontos kormányválság elintézése végett fog pár napra Bécsbe jönni, azonban családját és az udvartartást Gödöllőn hagyja. Ezt a tervet csak akkor adta fel, amikor a budapesti utcai zavargás gyermekeinek biztonságát veszélyeztette, akik csupán az utolsó percben, a végső felfordulás előtt hagyták el Magyarországot. De Őfelsége még ekkor sem szakított a gondolattal, hogy az országba visszatér. Amikor Schönbrunnból távozni akart, Pozsonyba vágyott. Én magam telefonáltam az ottani kormánybiztosnak, hogy tudja meg, vajjon a terv keresztülvihető-e és csak akkor kellett róla letenni, amikor a kormánybiztos kijelentette, hogy nem garantálhat a király személyes biztonságáért. Ekkor már csak csapatok élén jöhetett volna vissza, ilyenek pedig rendelkezésére a közelben nem voltak.

Én november 5-én búcsúztam őfelségétől. Vállalkozásom az ügynek nem használt, – nekem ártott. De azért nem bántam meg, hogy megkísérlettem. Mindhalálig szégyeltem volna, ha nem teszek eleget a meghívásnak és ha nem próbálom elhárítani a katasztrófát, amelyet világosan közelíteni láttam.

Ezt annál inkább szégyeltem volna, mert akkor is azt hittem és ma is azon meggyőződésben vagyok, hogy a siker lehető volt. Igaz, hogy már késő volt, már nehéz volt kedvező eredményt elérni, de még koránt sem volt lehetetlen.

Ausztriában aránylag könnyen lehetett volna a forradalmat megakadályozni, hisz Bécs mindent a dinasztíának köszönhetett és minden osztrák érezte, hogy Ausztria nem lehet önálló állam és ha a dinasztia elbukik, Ausztria is el fogja veszíteni független államiságát, Az osztrák népben nincs politikai elszántság, politikai iniciativa és akarat, még kevésbé forradalmi lendület és szervezkedési képesség. Igaz ugyan, hogy a háború alatt nagyranőtt a német nemzetiségi érzés és ez mindenesetre megnehezítette volna a dinasztia helyzetét és az osztrák-magyar monarchia fennmaradását, igaz az is, hogy a különbéke ténye ezen német érzést megsértette, de az így kiváltott elégedetlenség ellenére, mint már megemlítettem, Ausztriában a forradalmi átalakulása későbbi vezéreinél az utolsó percig meg volt a jóakarát a törvényes úton haladni továbbra is, ha Magyarországon a rend marad győztes.

Szomorúan kell beismernem, hogy a végzetes döntés nem Bécsben, hanem nálunk történt. A nemzetiségi elv által kikezdett, régi és új hibák által megrendült monarchia a veszített háboru következtében, a magyar legbűnösebb ambíciók, hatalmi őrjöngés és hisztéria hatása alatt néhány órai zavargás után, Budapest utcáiban omlott össze. A budapesti kövezeten hiúsult meg az én mentőkísérletem és ott dőlt el a harc a destruktív erők javára a történelmi alkotások ellenére.

De merem állítani, hogy ez az összeomlás sem volt szükségzerű. A minden izében royalista, kevés forradalmi elemmel bíró magyar nemzetet meg lehetett menteni. Zavarok, forradalmi kísérletek nem voltak elkerülhetők, nagy reformok megvalósítása szükségessé vált, de az átalakulás törvényes maradhatott volna, a forradalomnak nem kellett győznie.

Diadalának főoka nem a forradalmi párt jó szervezete, katonai ereje, tervszerű cselekvése, hanem az egész társadalom idegessége, a rend védőinek elcsüggedése, akik világos kiutat nem látván az ország irtózatos helyzetéből, nem bízván abban, hogy kedvező békét köthetnek, hogy jó eredményt érhetnek el, elvesz-

tették az elszánt akaratot, hogy a hatalmat és a vele járó felelősséget megtartsák és minden eszközzel megvédjék. Miután jó véget nem tudtak garantálni, a jobb elemek örültek, ha más tolakodik eléjük. Ha az élet küzdelmeiben a habozó szemben áll a kíméletlenül előretörővel, mindig a habozó húzza a rövidebbet, még akkor is, ha öneki van igaza, akkor is, ha ő az okosabb, a nemesebb. Forradalmi időkben ez hatványozottabban van így. A háború szerencsétlen ki-menetele által megtört, önbizalmát veszített rendszer nem bírja a versenyt azokkal, akik az általuk előrelátott vagy kívánt katasztrófából merítik a jogot és erőt a vezetéshez, a hitet a maguk csalhatatlanságában, akiket a lelkiismeret nem tart vissza, akik érzik, hogyha a történelem szeszélye által nyújtott alkalmat nem aknázzák ki, az elmulasztott pillanat sohasem fog visszatérni, nem fognak világtörténelmet csinálni, nem fogják azt a hatalmat elnyerni, amely után oly régóta áhítoztak.

A forradalom vészmadarai és járványhordozói október utolsó tíz napjában különösen nagy számban lepték el a fővárost. Szemlátomást szaporodtak napról-napra, óráról-óra, de még nem ismerték egymást, még nem ismerték erejüket, még nem voltak megszervezve, hiányzott önbizalmuk, sok közülök gyáva, nem akarja a forradalom érdekében életét feláldozni, hisz a forradalmat azért kívánja, hogy ne kelljen újra a hazáért szenvednie és véreznie, de hogy életét megmentse és végre-valahára kiélvezhesse.

Ha mindjárt legelején, amikor kineveztettem, ezen bomlasztó elemek erős, bátor ellenállásra találnak, ha látják, hogy agitációjuk, szervezkedésük komoly veszéllyel jár rájuk nézve is, akkor meg lehetett volna fékezni a destruktív erőket még az utolsó napokban is.

De ilyen irányban semmi sem történt. Minden nap, minden óra rontott a hatalmi arányon, a forradalmárok naponta merészebbek lettek, nagyobb tevékenységet fejtettek ki, hamar észre-

veszik a „lógósak,” hogy sokan vannak, hogy zavartalanul szöhetik terveiket, beszélhetnek meg forradalmi kísérleteket, gyilkosságokat, bátran agitálhatnak a kaszárnyákban, a rendőrség körében, hogy tüntethetnek, fenyegethetnek, fegyvereket szerezhetnek anélkül, hogy hajuk szála meggörbülne. Az egyik szereplő azt a vallomást tette utólag, hogy a forradalom olyan volt, mint egy képviselőválasztás, csak úgy kellett korteskedni, mint hajdanában a jelölt mellett. És tényleg így állt a dolog. Azok, akik a törvény, a trón, a rend ellen törtek, alig voltak nagyobb tényleges veszélynek kitéve, mint a követválasztás vezetői. És kalandorok ki is használták a kedvező konjunktúrákat.

A szocializmus és pacifizmus még szokatlan jelszavait egyelőre háttérbe szorítják a „független Magyarország” és az „azonnali béke” népszerűbb jelszavai. Zászlóhordozóként oly egyén körül csoportosulnak, akinek személyében vélik kiegyenlíthetni a forradalom két mozgató erejét, a nacionalizmust és a szocializmust akinek széphanzású, történelmi értékű neve képes a nemzeti érzésre hatni, magaviselete pedig a modern radikalizmust vonza, aki mellett már régen folyik az óriási reklám, akit a katasztrófa beálltával jósnak tartanak.

A tényleges vezetést titkos bizottságok veszik át, nagy agitással és kevés lelkiismeretességgel. Október 24-én megalakul a forradalmi nemzeti tanács s azután gyors egymásutánban a katonatanács, a diáktanács, a forradalmi katonai rendőrség, melyről a mozgalmak egyik dicsőítője maga is azt írja, hogy „a link, a jassz és a lógósokból” állt. S e szervezkedést gyors tettek követik. A csöcselék betör a királyi várba, az újságírók kereken kijelentik, hogy nem küldik többé lapjaikat a cenzúra elé. Megjelenik a nemzeti tanács forradalmi kiáltványa. 26-án csatlakozik az első katonai zárt csapat és kezdik a forradalmi röpcédulákat nyomtatni, hogy velük a várost a kellő percben eláraszt-hassák. 27-én nagy tüntetések és népgyűlések, a Galilei-kör, a Petőfi Társaság csatlakozik a törvénytelen forradalmi tanácshoz.

28-án újra nagy tüntetések, a Lánchídnál vér folyik. 29-én ennek megtorlására munkaszünet, újabb tüntetések, egy fegyvergyárat kirabolnak és az államrendőrség osztentative maga is csatlakozik a nemzeti tanácshoz, ami már komoly hatalmi tényezőzt állít a felforgatók szolgálatába. 30-án a postások és vasutasok nagyszámú deputációi csatlakoznak a forradalomhoz.

S ezen vakmerő, kihívó forradalmi propaganda és forradalmi cselekedetek ellensúlyozására semmi sem történik. Senkit sem büntetnek meg; a vezérek közül senkit sem zárnak el. Az ellenállás pusztán passzív rezisztenciában merül ki és mindössze arra szorítkozik, hogy egy ízben néhány rendőr a királyi várból kihajtja a csőcseléket, máskor a Lánchídnál pár csendőr néhány lövéssel szétver egy tüntetést és egyszer az ügyészség a forradalmi kiáltványt közzétevő lapokat elkoboztatja; de még e gyenge ellenállás erkölcsi hatását is ellensúlyozza, hogy a katonaság már mindkét esetben átbocsátotta a zavargókat és hogy a lánchídi lövésekért elégtételt ígérnek.

Mikor 30-án egy menetzászlóalj nyílt csatlakozása után megindul a forradalom és az utca Károlyi kinevezését követel, marsokkal kevesebb a kilátás a győzelemre. Nem tudom megítélni, hogy lehetett-e még akkor is sikert elérni, de ha, amint sokan állítják, 31-én már minden veszve volt, ámbár 24-én még a legilletékesebb tényező velem szemben teljes garanciát vállalt a rend fenntartásáért és a helyőrség megbízhatóságáért, ez csak annak lehetett a következménye, hogy a kÖ7ben rohamosan kifejlődő, a közhangulat és a körülmények által elősegített anarchiát nem akasztotta meg bátor akarat, hogy a forradalmi szellem és atmoszféra nemcsak a támadás hevességét fokozta, hanem a védekezés élet is tompította.

A nagy francia forradalom annak volt következménye, hogy a társadalom azon eleme akarta a hatalmat megszerezni, amelyet ez jogszerűen megilletett, mert az övé volt az intelligencia és vagyoni túlsúly, hogy a középosztály, a nemesség igazolatlaná vált egyeduralmát meg akarta törni és az állam életét a törvé-

nyes állapottal homlokegyenest ellentétben álló, de Angliában és Amerikában kipróbált s a francia intelligencia által követelt elvek szerint akarta berendezni. Franciaországban ezért a forradalom destruktív korát mihamarabb konstruktív kornak kellett felváltania. Az összeomlás közben a francia nemzet nagy károkat szenvedett, sok az emberhalál, a vagyonesztéség, nagy történelmi értékek örökre tönkre mennek, a tradíció fonala megszakad, az új rendnek sokáig nincs meg azon minden kétségen felülálló jogalapja, mely erőt ad, de azért a forradalomnak mégis győznie és használnia kellett, mert az új rend alap gondolata egészségesebb a réginél.

Azt a forradalmat azonban, amelyben mi élünk, nem a belső szükség, hanem a külpolitikai katasztrófa idézte elő. Nem azért esett ki a vezetés a régi rétegek kezéből, mert kipróbált rendszerrel akarta őket olyan új réteg felváltani, mely többet tudott, többet tanult, gazdagabb volt és az igazi politikai munkát már régóta végezte. Nem saját érdeme és belső értéke, hanem a régiek pillanatnyi gyengesége és pillanatnyi kudarcra következtében jutott az új réteg a hatalomhoz. Ebben rejlett a jövő fő veszedelme. Azon küzdelmes órákban, amelyekben a múlt szemeim előtt összeomlott, aggódva kérdeztem, hogy mi lesz belőlünk, milyen sorsnak nézünk elébe, ha eddig seholy ki nem próbált elméletek martalékává fogunk válni, ha a hatalom oly kezekbe fog kerülni, melyek nem eléggé érettek és nem a belső erőviszonyoknak, hanem a nagy világesemények véletlen szeszélyének köszönik diadalukat? Az események megadták a lesújtó választ. A tanulmányozása mindannak ami ezután történt, már túlvezet tulajdonképeni célomon, mert a forradalom utáni korban nem vettem aktív részt a politikában.

A tél első felét családom körében Sopron megyében töltöttem, de miután meggyőződtem róla, hogy nézeteimet még a sajtóban sem tudom kifejezésre juttatni, hogy hazámban teljes tétlenségre vagyok ítélve, – Svájcba utaztam, hogy ott a magyar állam jogaiért küzdjek. De mi volt már akkoriban a ma-

gyár állam? Erőlködésem meddő maradt. Avval biztattak, hogy várjunk, – majd később – amikor egyszer reánk kerül a sor.

Mindazonáltal folytatni akarom e dolgozatomat, mert az eddig leírt eseményeket a legjobban folyamányai jellemzik és mert a tragédia későbbi fejleményeiben látom az én kísérletemnek szomorú, de teljes igazolását.

HARMADIK FEJEZET.

A polgári köztársaság.

A magyar fejlődést a forradalom után a lefegyverzés bűne dominálja, amelyet előkészített a front mögött folytatott, már régebbi keletű pacifista propaganda – megindított a kormány azon felszólítása, hogy a magyar csapatok mindenütt tegyék le a fegyvert és befejezett Linder hadügyminiszter, amikor kijelentette, hogy nem akar katonát látni. Ennek a destruktív akciónak kártékony hatása versenyzett azon parancsával, amelyet az első orosz forradalom kormánya adott ki, amikor a tisztek fegyelmi jogát megszüntette és a katonatanácsokat hozta be.

A magyar katonaság ezen mesterséges.. szétzüllesztése következtében az ellenség nevetséges és szégyenletesen kis erőekkel minden oldalról behatolt országunkba. Ha valaki milliókat dob az utcára és otthagyja őrizetlenül, ne csodálkozzék azon, ha akad, aki felszedi.

Hogyha a visszaáramló és részben még egészen harc képes magyar hadsereget, ahelyett, hogy mesterségesen tovább bontják és demoralizálják, a magyar kormány teljes erővel összetartani és szervezni igyekszik, határainkat a békekötésig megvédehettük volna. Ezt a feladatot megkönnyítette az Olaszországban kötött Diaz-féle fegyverszünet, melynek szellemében a demarkációs vonalat délkelet felé Magyarország határai képezték. Ma a történetek után: mély fájdalom nélkül nem is gondolhatunk arra, hogy mennyi szenvedést kerültünk volna el, ha hazánk földje a miénk marad a békéig és ha a megszállással járó károsodástól és gyaláztatótól megmenekülünk.

A végleges béke is más lett volna, ha határaink birtokunkban maradnak, ha seregünk akcióképes. Szomszédaink követelései még nem voltak részletesen megállapítva. Sikereik arányában nőttek meg. A nagyhatalmak konkrétan megjelölt területváltozásra nem voltak kötelezve és nem azonosították volna magukat szövetségeseik összes követeléseiével, ha nekik kellett volna értök vért ontaniok vagy ha nincs arra szükségük, hogy a magyar hadsereg helyett a cseh és a román zárja el a Kárpátvonalat, a bolseviké veszély ellen és ha nem kellett volna a magyar anarchiát izolálni. Szomszédjainknak pedig, melyek közül csak Szerbiának volt csekély – de mégis akcióképes hadereje, a magyar katona híressé vált vitézsége imponált. Ha van seregünk, ezek nem merték volna országunkat megszállni.

De mindez természetesen más fordulatot vesz, amint határainkat a gyengének tartott szomszédok seregei átlépték. Összeomlott a magyar állam autoritása – és vele életerejének egyik főtámasza. Az entente a birtokbavett területeket nehezen tagadhatta meg szövetségeseitől, s az addig hű nemzetiségek is meginognak. Hiába udvarol a kormány nekik, hiába gyalázza meg az egész magyar múltat, hiába kürtöli, hogy eddig elnyomtuk, kizsákmányoltuk az összes néposztályokat és nemzetiségeket, de hogy ez ezután másképp lesz, az idegen haderő benyomulása arányában nőtt meg a nemzetiségek egyes elemeinél az elszakadási vágy. Akik eddig autonómiáról beszéltek, elszakadásra és önállóságra kezdenek gondolni és a letörött, önmagát feladó államtól az emelkedő csillag, az entente szövetségesei felé fordulnak. A nemzetiségek szolidaritási érzése olyan sebeket kap, amelyeket csak az idegen hódítás kegyetlensége gyógyít meg. Könnyíti a centripetális irányzatot az is, hogy a forradalom összetörte Szent István koronáját, azt a jogi és erkölcsi kapcsot, mely a magyar társadalmat összetartotta és az állam egységét képviselte. A főhatalmat gyakorló Nemzeti Tanács nem arrogálhatott magának többet, mint hogy a wilsoni elvek szerint önrendelkező magyar fajt képviselje. Mielőtt ellenségeink megtették volna, magunk

zúztuk szét azt a jogrendet amelyen állami egységünk és a hűség kötelme alapult – éppen amikor különösen rászorultunk.

S magának a magyar államnak egész belső rendjét, gazdasági és társadalmi életét tarthatatlanná tette a lefegyverzés. Hogy a fővárosban a nyugalmat s az életbiztonságot katonaság nélkül is fenntarthassák, a mukásságot kellett felfegyverezni.

Ennek következtében a karhatalom és vele a tulajdonképeni igazi hatalom az államtól minden átmenet és előkészület nélkül egyetlen egy osztály kezébe csúszott át, olyan osztály kezébe, amely elenyésző kisebbségben van, amely a többi osztályok gyűlöletére van nevelve, amely kevés politikai iskolázottsággal bír, amely eddig még a képviselőházba se bírt bejutni és amelyet most kellett volna az alkotmány bátyái közé bevezetni. Az ilyen sötétbe való ugrás nem történhetett meg a nemzet és magának a munkásságnak óriási kára nélkül.

A munkásság olyan hatalomra jutott, amely első sorban reá válhatott végzetessé, mert a kilátás az egyeduralomra a lelki egyensúlyt mindig veszélyezteti. Természetessé vált, hogy a váratlan gyorsasággal uralomhoz jutott osztályon belül azok fognak felülkerekedni, akik kíméletlenül akarták az előnyös hatalmi helyzetet kiaknázni. Nekik kedvezett a forradalmak lélektana, mely a túlzásra hajlik és csak a túlzások katasztrófális hatása alatt szokott megjőzanodni. Minden forradalomnak nehéz ott megállni, ahová jutni akart. Az első forradalom sikere a többinek útját egyengeti. Amint az erőszak lett a jog forrásává, nehezen bír olyan új jogrend alakulni, amely újabb erőszaknak ellent tud állni. Ha az utca uralkodik, ha valamely ügyes csíny a tegnapi ismeretlen, jelentéktelen embert a történelem központjába birta beállítani és félistenné tudta magasztalni, miért ne vágyódnék más is hasonló szerencse után? Minden nap több, az ambiciózus ember és az ambiciózusnak naponta nőnek, szaporodnak vágyai. Mindig többen akadnak, akik készek magukat és másokat kockára vetni, hogy maguknak vagy eszméiknek egy csapásra mindent meg-

nyerhessenek. A meggondolt, az óvatos visszavonul. Érti, hogy az áramlat nem kedvez neki. A merész, a hazardeur lép az előtérbe. Sikert csak a gyors elhatározás, a könnyelműség ad. A lelkiismeret teher azon versenyben, mely az elsőbbségért folyik. A stréberek és a hízelgők a forradalomnak udvaroncává lesznek és a győzelmes elv kultuszát üzik. Érzik, hogy csak ezzel licitálhatják túl az eddigi vezéreket. Akit nem a számítás, azt vére szava, a forradalmi temperamentum, a forradalmi légkör szorítja előre, megállás nélkül előre a végső összeomlásig.

És a győztes forradalom után ki védje meg a rendet, a törvényt és a tekintélyt, ki állja útját e természetes folyamatnak? Talán az, aki tegnap a rendet, a törvényt és a tekintélyt semmibe sem vette? Ha tegnap szabad volt neki a joggal, a törvénnyel dacolni, miért legyen az bűn, ha ma más szegez erőszakot az erőszak ellen, a forradalom parancsa ellen? Miért lett szent az erőszak parancsa, ha a törvényé nem volt az, miért legyen sérthetetlen a béke, a közbiztonság ma, ha tegnap nem volt az? Talán azért, mert a forradalmár van a hatalmon? A forradalom sikere a jog uralmának alapját, a jog tiszteletét ássa alá és jogtisztelet nélkül nehéz a tényleges állapotból új jogrendet fejleszteni.

Amint a Mirabeaukat, Lafayetteket, a Dantonok, a Robespierrek és Maratok szorítják ki a hatalomból, amint a Lwow hercegeket és Miljukowokat a Kerenskiek, Kerenskiéket a Leninek és Trockiok váltják fel, úgy kellett ennek nálunk is történni, így kellett nálunk Károlyit Kunfinak, Kunfit Kunnak és Szamuelynek túlszárnyalnia.

Különösen fogékonyá tette a munkásosztályt a túlzásra a forradalmi eszmekör, melyben nevelődött, Marx tanítása. Sokkal könnyebb helyzetben van az a szocialista, az a Marxista, aki a rögtöni forradalmat akarja, mint az, aki óvatosságra int, aki a törvényes, a fokozatos fejlődés útjaira akar lépni, miután eddig a forradalmat sürgette. Érvei erejüket veszítik, azon szellemi atmoszférában, amelyet maga növelt nagygyá. Hiába van objektíve véve igaza, hiába szól mellette a nemzet és a munkás-

osztály érdeke, amelynek nem újabb kockázatokra, újabb vírfürdőkre: hanem békés munkára van égető szüksége.

Ha azzal az érveléssel próbál hatni, hogy most nem kell a szociális államot forradalommal erőszakolni, mert Marx szerint csak a gazdagodó társadalomban lehet a szociáldemokrata ideálokat megvalósítani, nem pedig az oly koldusbotra jutott társadalomban, mint aminő a miénk, – ezzel nem ér el eredményt, mert könnyű a forradalmárnak azzal válaszolni, hogy akkor végleg le kell a várva-várt egyedül üdvözítő forradalomról mondani, mert gazdagodó társadalomban, az általános jólét közepette az erőszakos felfordulásra kevés a kilátás. S ha Marx idejében azért számítottak a forradalom elmaradhatatlanságára mert a mester azt tanította, hogy a gazdagodó társadalomban a munkásosztály addig fog szegényedni és a vagyon addig fog kevés kézbe összpontosulni, míg a forradalom az egyetlen természetes megoldássá fog válni – ma ez a hit is megdőlt. A tények azt bizonyítják, hogy a kapitalizmus fejlődésével a munkásság életnívója emelkedik, forradalmi hajlandósága hanyatlik és a kapitalisták száma szaporodik. És mindjobban megerősödik az a nézet, hogy ha most nincs forradalom, most, amikor azt rendkívüli körülmények készítették elő, akkor soha sem lesz többé. A demokrácia által létesülő fokozatos fejlődés szüksége sem birt azokra mérséklően hatni, akik a szociális forradalom üdvözítő voltának tanát már az anyatejjel szívták magukba. Sőt mi sem természetesebb annál, hogy befolyását elveszti, aki a forradalmakat elvileg hirdette és mikor megjön a pszichológikus perc, mikor a tömegek azt hiszik, hogy a forradalom győzhet, habozik. Lenin és Trocki az első szocialisták, akik saját álláspontjukból nézve a dolgot, valóban nagy eredményt értek el, akik egy nagy államban huzamos időre a szociális forradalmat győzelemre segítették, nagyon érthető tehát, hogy több követőre találtak, mint ama szónokló forradalmárok, ama elméleti szocialisták, akik a döntő percben mérséklést tanácsolnak.

Az orosz apostolok tanítása mellett szól az is, hogy egyszerű, mindenki megérti, ugyanaz, ami minden más parlamentáris küzdelem esszenciája: ötes toi que je m y mette. Világos és tetszős az a jelszavuk az a harckialtásuk is, hogy: „ne tőrjünk a polgárság zsarnokoskodását,” amely kiszipolyozta a munkásságot és végül a háború bűnét követte el! Lakoljon érte a „burzsuj” azonnal! bűneihez méltóan! tőrjünk meg a hatalmát, üljünk a helyéle, uraskodjunk helyette! A forradalom útját egyengeti, hogy a hadsereg széjjel van verve és a munkás kezében van a fegyver íme: a Romanowok, a Habsburgok, a Hohenzollernek birodalma összerokadt, mint a kártyavár. Aki most elmulasztja az alkalmat, aki most sem akarja azt felhasználni, aki nem akkor veri avását, amikor meleg, áruló, gyáva s nem érdemli a proletariátus bizalmát. Födolog nyeregbe pattanni. Ha egyszer benne lesz a munkás, benn is fog tudni maradni. A legsürgősebb feladat úgy sem egy új igazságos rend behozatala, hanem a régi rend kérlelhetetlen összetörése.

Ugyanezt a nyelvet beszéli ékes szóval az orosz rubel, mely propaganda célokra rendelkezésre áll. A nagy próféták személyes tanítványai, az orosz foglyok nagyszámban hirdetik az igaz igét.

S ilyen válságos helyzetben nincs nálunk senki, aki a bomlást megakaszthatná. A kormánynak nincs tekintélye. Népszerűségét Franchet D’Esperay Belgrádon végleg eltemette. Vérig sértette a nemzeti önértetet a forradalmi kormány alázkodása, hizelgése a győző előtt. Amikor térden állott és mégis arcul csapták, világossá vált egész koncepciójának bárgyúsága, naivitása. Mindenki belátja, milyen abszurdum volt azt hinni, hogy az ellenség meg fog bocsátani, neutralisnak, sőt barátnak fog tekinteni, mert múltunkat letagadjuk, magunkat megrágalmazzuk, lepiszkoljuk, régi szövetségeseinket ócsároljuk, leszidjuk. Az önértet hiányát a szerencsétlenségben még az ellenség sem becsüli. Amint Károlyi nem hozza a jó békét siralmas expedíciójából,

sőt alázkodása fejében még a Diaz-féle fegyverszünet feltételeit is súlyosbítják – veszve van! Törvényes jogcím és erkölcsi tekintély nélkül, kizárólag csak régi szövetségeseire, arra a kisebbségre támaszkodik, mely teljesen izolálva van a nemzet zömétől és annak érzelmeitől. Csak nagy váratlan sikerből menthetett volna új létjogosultságot, – ehelyett egyik hibából a másikba esik, egyik kudarcot a másik után vallja.

Páratlan felsülés az a kísérlet, hogy forradalmi diplomáciát szervezzen és az országot azzal mentse meg, hogy magunkat a külföld forradalmi elemeihez kapcsoljuk. A szegény, elnyomorodott, letiport Magyarország új divatot, akar inaugurrálni. Női követet akar elfogadtatni. Aggrément nélkül akarja megbízottját az idegen kormányra reá erőszakolni. Természetes, hogy ez nem sikerül. Minden kontaktus megszűnik köztünk és a külföld között. Míg a német és osztrák diplomácia tért nyer, mi újdonsült, – excentrikus diplomáciánkkal tért veszítünk.

És a jövő teljes bizonytalansága fokozza az általános idegességet. Mentől mélyebben hatol be az ellenség országunkba, annál szélesebb körben kezdik érezni, mily égbekiáltó bűn volt a hadsereg széjjelküldése. A kormány tehetetlenül vergődik, kapkodik. Ellenmondásba keveredik önmagával. Mint ultrapacifista kezdte, most újra háborúról, újra integritásról beszél. A hadsereget feloszlatta, „nem akart katonát látni,” s most újra hadsereget próbál szervezni. Kaput nyitott az ellenségnek és miután betódultak rajta, reménytelen háborút készít elő.

A fertőből csak egy út vezethetne ki, a kemény, a komoly, a fáradhatatlan munka. A munkakedv azonban teljesen hiányzik. A háborúban a férfinépeség zöme úgy is elszokott a rendes munkától. A lövészárók izgalmi és fáradalmi után pihenni akar. A forradalom apostolai jólétet, úri életet ígértek neki, most ezt várja, ezt követeli és helyette – mindenütt csak rendetlenséget lát és hiányt szenved. A forradalom szelleme az ügyis megapadt munkakedvet még lejjebb fokozza. Nem munkával, hanem

vagyonmegosztással akarnak a tömegek jóléthez jutni. Nincs fegyelem, nincs rendőrség, a rablás könnyű és általános.

A szocialista tan a birtokközösséget követeli, de ez abszolúte nem kell a magyar kiscgazdának, aki nemcsak, hogy a maga földjét meg akarja tartani, de újat akar szerezni. Helyenkint e két elv összeütközik egymással. Addig kiáltottak: „Földet a népnek!!” míg a nép türelmét vesztve, maga lát hozzá az úgynevezett „jussa” megszerzéséhez. „Abel woher nehmen und nicht stehlen?” Azok, akik vakmerően ígértek, most hatalmon vannak, nem bírják ígéreteiket beváltani, s a forradalmak egyik rendes nehézségét tapasztalják magukon. Minden reményt felcsigáztak, minden várakozást felfokoztak és minden önuralmat, józanságot kiirtottak. Csodás eredményre volna szükségük és a viszonyok nehézsége és saját kormányzati képtelenségük miatt még a lehető, még a közepest sem bírják megvalósítani.

Mentől magasabbra emelkedtek, mentől jobban hittek nekik, mentől többet vártak tőlük, annál nagyobbat zuhannak, senki sem bízik már bennük. Akit tegnap még istenítenek: azt ma ördögnek vagy tehetetlen bábnak tartják. A vidék. is az anarchia martaléka lesz. A politizálás, a gyűlésezés, a követelődzés foglalja el a gazdasági munka helyét és idejét. A munkátlanság problémája nyomasztó. A tétlenséget drága pénzen kell jutalmazni, mert másképp az új regime elvesztené a tömegek támogatását és zavargásoknak tenné ki magát.

Tisza gyalázatos meggyilkolása a „virágos forradalom” napján s az a tény, hogy a büntetés, sőt a bűnösök nyomozása is elmarad, a társadalmat terror alá állítja, a közbiztonságot megsemmisíti. Ki lehet életéről biztos, ha még egy ilyen gálád bűntény is megtorlatlan marad? A hatalomba befolyás tehát rohamosan balfelé csúszik.

Ezen tendenciának csak nagy határozottsággal és eréllyel lehetett volna ellenállni. Németországban a forradalom a szociáldemokrata pártot juttatta formailag is egyeduralomhoz, holott

nálunk a Károlyi-párttal és a radikális párttal, tehát polgári elemekkel lépett a szociáldemokrácia szövetségbe, de ennek dacára Németországban nagyobb a guvernementális érzék, mint nálunk. Ott a többségi szociáldemokrata-párt megtudta menteni a társadalmi rendet, holott a mi koalíciónk erre nem volt képes. A német kormány a forradalom nyújtotta lehetőségekkel nem él vissza. Gondosan együtt tartja a hadsereget. Hindenburg marad a vezér. Érzi, hogy nem szabad a jövőt erőszakra építeni. Bizonyos habozás után ugyan, de szakít azokkal, akik a szociális forradalmat orosz minta szerint tervezik. Komolyan akarja a választást. Nem téveszti magát össze a nemzettel. Nincs szándékában a nemzetet zsarnokilag elnyomni, hanem el van határozva akaratát akkor is tiszteletben tartani, ha a nemzet nem neki adna igazat. Kezdetleges határozatlansága később véradóban megtérül ugyan, de így is jó sikere van. A spartakuszokat legyőzi. A választást megtartja és Németország békét köthet. A szociáldemokrata-párt elveszti az egyeduralmat, de állandó és jogos befolyást biztosít magának, mert azt a legbiztosabb alapra, az erkölcsi alapra, a kötelességteljesítésre fekteti.

Németországban is úgy, mint nálunk, a forradalom annak a következménye, hogy a vezető társadalom idegsokkot kap és földrejt a kardot, de Németországban nemsokára erős kéz kapja fel az ősi szabályát és megakadályozza, hogy kalandorok experimentumokat csináljanak a nemzet testével. Nálunk a kard a porban marad. Németországban megfegyelmezett, politikai tradíciókkal bíró erő vette át a hatalmat, mely kifejlett kormányzati szellemmel rendelkezik és népszerűtlenné is mer válni, míg nálunk politikai tradíció, fegyelem, politikai iskolázottság nélküli kis töredék kerül felül és a kormányzati szellemet az anarchia szelleme pótolja. A régi erővel folyik tovább a verseny a túlzók tapsáért. Nincs férfibátorság a közérdek védelmében. A koalíciós kormányt a túlzók vezetik, akiknek céljuk a nemzet megkérdezése nélküli hatalmat a terror eszközeivel maguk számára megtartani.

Fokozatosan nő a szociáldemokraták száma a minisztériumban és a párt az országban is erősödik, de főleg az opportunisták táborából kerülnek ki új hívei, akik pedig senkinek sem adnak igazi támaszt. Hisz ők minden momentán hatalomhoz hozzátapadnak, a balsorsban épp oly gyorsan pártolnak el, épp oly gyorsan állanak az új győzők mögé, amily gyorsan csatlakoztak. S e látszólagos hatalom veszélyes is, mert elvakít és a mindenhatóság érzetét ébreszti. A szociáldemokrata vezéreknek e hatalmi látszat minden esetre megártott. Teljesen elvesztették az önbírálatot, a józan önmérsékletet.

A siker által elvakítva: magukat a nemzettel összetévesztik és eszükágában sincs többé a nemzet sorsát a nemzet kezébe letenni. Ez a vakmerőségük odáig terjed, hogy mikor végre hosszú habozás után a kormány a választás napját kiírja, a szociáldemokrata-párt kimondja, hogy nem veti magát alá a nemzet ítéletének.

A konzervatívabb érzésűeket megtéveszti az a híresztelés, akaraterejét megbénítja az a konfúzus hit, hogy a világforradalom ideje megjött, hogy Magyarországának érdekében van a világforradalommal megbékülni s azt a maga számára megnyerni, hogy a békét nem azok fogják megkötni, akik a tárgyalásokat megindították, hanem a szociáldemokraták. Túl sok szerencselovag és politikai kalandor csatlakozott a forradalmi processzushoz, minthogy a lejtőre került állami gépezetet a végső roppanás előtt megállítani lehessen. Azon általános idegeség, fejtelenség és lelkiismeretlenség, valamint a törvényességet védő elemek azon erélytelensége, mely Károlyit hatalomhoz juttatta, most ellene dolgozik és a Kunfiaknak, a Pogányoknak és a Kunoknak kedvez.

Nagy baj, hogy a kormánynak nincs bátorsága felvenni a harcot a destruktív elemekkel, mert őt ebben senki sem pótolhatja, tőle pedig nehéz szabadulni, mert bármilyen gyenge a kormány, csak forradalom által lehet megbuktatni. Nem függ

valamely választott testület szavazatától. A kormány hozza a törvényeket is. Az ellenzéki szervezkedés lehetetlen. Sajtószabadság nincs, részben a szedők, részben a kormány terrorja miatt. Gyülekezni tilos. Fegyvere sincs a polgárságnak. Házkutatások, bezáratások, a terrorizálás különböző nemei mindenkit elnémítanak. Főbenjáró bűn számba megy, hogy a derék Fehérmegye bizalmatlanságát fejezi ki a kormány iránt, ámbar ehhez kétségtelen törvényes joga van és e jogot a törvényhatóságok mindig is gyakorolták, gyakran épp azon pártok unszolására, melyek most ebben ellenforradalmi ténynt látnak. Energiát a kormány csak a polgársággal szemben fejt ki. Minden életjel ellenforradalom számba megy.

Ellenben a kommunisták szabadon garázdálkodnak. Fegyvere a szociáldemokrata munkáson kívül csak a kommunistának van. Élénkebb politikai tevékenység és széleskörű szervezkedés csak a szociáldemokrata pártban fejthető ki. A kormány látszólagos teljhatalmát a munkástanács s katonatanács s a felfegyverzett kommunisták korlátozzák. Amint egy hadügyminiszter a diszciplínát helyre akarja állítani (Bartha, Festeti eh) és oly hadsereget próbál szervezni, mely a kormánynak engedelmessé válik, nem pedig egy pártnak, a kaszárnyák megmozdulnak s a hadügyminisztert megbuktatják, azaz jobban mondva fenyegetésekkel elkergetik. A katonaság maga is szociáldemokrata alapra áll. Csak pártembert fogadnak fel katonának. A militarizmus a legveszélyesebb formát ölti, azt a formát, melyben a katonaság politizál, kormányt alkot és buktat, melyben az érvelés és az alkotmányos szabadság eszközeinek helyét a kézibomba és bajonet foglalja el. Ezzel előkészítik a proletárdiktatúrát, amelynek, amint Lenin bölcsen kifejti, előfeltétele, – sine qua nonja – hogy a polgárság le- és a munkásság felfegyvereztessék.

Ilyen úton haladva, a katasztrófa feltartóztatatlan. Csak az segíthetne még, ha az entente missziói annyi sereget tartá-

nának Budapesten saját védelmükre, amennyi ott szükség esetében a rend fenntartására elegendő volna és a nemzetgyűlést meg tudná védeni az utca terrorja ellen. Én mindent megpróbáltam, hogy Parisban ezt az igazságot megértessem, de hiába! A független Magyarország azon szűk határok között, melyeket neki szabtak, egyelőre kevésbé érdekelte a nagy világkérdésekkel elfoglalt entente államférfiakat.

Az első lázadást, mely a szovjet érdekében tört ki, sikerül a kormánynak legyőzni és 42 vezért elfogatni, de ez a diadal nem állítja meg a bomlási processzust. Rómát sem építették egy nap alatt, Oroszországban is Kerenski győzött Lenin felett, mielőtt ez utóbbi felülkerekedett volna. S az első diadal annál kevésbé képes a helyzetet tisztázni, mert a kormány nem használja fel, nem büntet, hanem siet a foglyokkal közölni, hogy velük nem úgy fog bánni, mint gonosztevőkkel, hanem úgy, mint politikai bűnösökkel. Azokkal, akik gyilkosságra, lopásra, rablásra buzdítanak, szakasztott úgy fog eljárni, mint azokkal, akik a törvényes állapotok helyrehozását célozzák és a választásoknál ellenzéket akarnak szervezni. A foglyok a tömlőcökből érintkeznek „elvtársaikkal.”

Ilyen volt a helyzet, mikor a kormány a társadalom passzív rezisztenciája és az entente nyomásának kitéve, állását végül tarthatatlannak ítéli. Vix, a francia katonai megbízott, ránk nézve új és kedvezőtlen demarkációs vonalat kíván. A kormány sem az elfogadás, sem a visszautasítás ódiumát vállalni nem meri és helyét egy tiszta szociáldemokrata kormánynak akarja átadni, melynek feladata lenne az entente követelését visszautasítani és a fegyveres ellenállást előkészíteni. A kormány ezen elhatározása anynyiból logikus volt, hogy a hatalom már tényleg kizárólag a szociáldemokraták kezében volt és a Károlyi-kormány polgári elemei mögött igazi erő már úgy sem állt. Károlyi, aki az októberi forradalom napjaiban népszerű volt, ma már teljesen lejárt a magát. Ő és polgári követői felesleges ballasztot képez-

tek. Mikor kiváltak a kormányból, csak a látszat változott. Ezáltal a felelősség teljesen azokra háramlott volna, akik a hatalmat valóban bírták. Sőt annyiból javult volna a kormány helyzete, hogy a maga egészében kizárólag a tényleg uralkodó pártból állt és nem lettek volna többé oly tagjai, kikben ez a párt nem bízott. De logikátlan és téves volt az a gondolat, hogy a történetek után a fegyveres ellenállást fel lehet venni. Az elkövetett bűnök következményeitől nem lehetett többé szabadulni. Aki nem akart magyar katonát látni, annak annál több szerb, román és cseh katonát kellett eltűrnie. Különbön is örület volt a nemzeti terület védelmét épp a szociáldemokráciára bízni, megegyezést keresve az Internacionáléval és Oroszországgal. A lefegyverzett állam a felfegyverzett entente-tal büntetlenül nem kezdhetett ki, legkevesébbé azonban tehette azt a szociáldemokrata-párt magyar nemzeti céjért. A szociáldemokrácia egyáltalában nem alkalmas a háború vitelére; a legkevesébbé pedig a magyar föld védelmére; – legfeljebb elvi alapon, az Internacionálé programjáért harcolhatott az imperializmus ellen.

De írva volt a sors könyvébe, hogy a magyar nép minden szenvedésen átmenjen és megjárja az egész kálváriát. Ezer sebtől vérző testtel juj és reménytelen harcot kellett felvennie, új sebeket kellett kapnia, és pedig nem saját, hanem olyan gondolat szolgálatában, melyről a nemzetnek óriási többsége hallani sem akart, melynek győzelme eltemette volna örökre a magyar függetlenséget és államiságot: a világhatalomtrófa egy beteges kinövéséért: – a nemzetközi bolsevizmusért.

Olyan harcba keveredtünk, melyben a vereség: utolsó erőnk végkimerüléséhez, a győzelem pedig: a világforradalom gyilkos öleléséhez vezetett volna.

A szociáldemokrácia elég óvatos volt arra, hogy a neki felkínált hősi szerepre ne vállalkozzék. Balról a kommunisták, jobbról a polgári pártok által támadva, hadsereg és pénz nélkül nem akarta azt az ódiomot vállalni, mely elől a Berinkey-kormány

kitért. Félt Kerenski sorsától, akit az tett tönkre, hogy a háborút folytatnia kellett pacifista elvei ellenére mikor a kommunisták is, a konzervatívok is támadták. Ezt a feladatot a szociáldemokrata-párt szívesen rábízta a kommunistákra. Talán az a számítás is vezette, hogy könnyebb lesz a kormányt a kommunista kísérletek után átvenni, mint lenne előtte.

De bármilyen okból történt, a későbbi fejlődést minden esetre az a tény irányította, hogy a szociáldemokrata vezetők az Oroszországban sok száz gyilkosság által híressé vált Kun Bélát a tömlőből kibocsátották és Károlyi kieroszakolt áldása, mellett a kormányt neki átadták.

A Berinkey-kabinet polgári tagjai meg voltak győződve, hogy utánuk szociáldemokrata kabinet jön. Ebben egyeztek meg egyhangúan a szociáldemokrata vezetőkkel. Az utolsó miniszteri tanácskozás után egyiküket, a földművelésügyi minisztert, katonák megállítják és autójából kiszállítják. Hiába tiltakozott a miniszter, hiába utal magas állására. A vörös katonák, a közben megalakult szovjet parancsára hivatkozva, a minisztert minden kímélet nélkül kiteszik az autóból. Ilyen utón tudta meg ez a miniszter, hogy a forradalom az utolsó romboló korszakához jutott, ahhoz a korszakához, amelyet a miniszter maga is elősegített demagóg izgatásával és kormányzati ügyefogyottságával.

Most aztán bekövetkezett az, aminek be kellett következnie: a szociális összeomlásnak. A szociáldemokrata- és kommunista-pártok, melyek eddig egymás ellen küzdöttek a hatalomért, egyesülnek, közös nevet vesznek fel és közös felelősséget vállalnak a szovjet-kormányzatért. A nem kommunista szociáldemokraták valószínűleg azt hitték, hogy mérséklőleg fognak hatni, de ebben csalatkozniuk kellett. Amint a Károlyi-kabinetben ők vezettek és Károlyiék vezettek, úgy most nekik kellett Károlyiék szerepét vinni, nekik kellett köpenyegül szolgálniuk a túlzóbbak számára. Tekintélyüket, politikai pozíciójukat azért kell elveszteniök, mert nem volt bátorságuk saját útjaikon járni, meggyőződéseikért helyt állni.

E döntő fordulat időpontjában újból sürgettem az ententénél, hogy avatkozzék be, akadályozza meg azt az elkerülhetetlen vérontást és vagyonpusztítást, melynek kárát ő is érezni fogja. Újból törekedtem megmagyarázni, hogy könnyű a szovjet veszedelmét elhárítani és hogy csekély ententecsapat elijesztené a kommunista vezéreket. Arra is rámutattam, hogy ha a nemzetnek elviselhető feltételeket fognak a békében adni, csaknem biztos, hogy az egész Magyarország az entente mögé fog állni, a bolsevizmus pedig az egész civilizált világot fogja fenyegetni. Minden hiába volt! Süket fülekre találtam. Sőt mi több, az entente megerősíti a szovjetet, Budapestre küld egy vezető államférfit tárgyalni. De mivel Smuts, az afrikai államférfiú hamar belátja, hogy Kunékkal megegyezni nem lehet, mert Kun a béke alatt a forradalmi propaganda, szabadságát érti, még ekkor is könnyű volna a tapasztalat következményeit levonni s Budapestet katonailag megszállni. A francia katonaság Délmagyarországon csak annyiba kerül az ententenak, mint Budapesten, a fertőzés veszélye pedig még nagyobb a forradalmi fészek szomszédságában a tétlenség közben, mint lenne a forradalom romjain a katonai tevékenység által elfoglalt seregre nézve. És hozzá az ententének még az a kára is van, hogy az a vagyon is pusztul, amiből a kártérítését kaphatná. De hiába! Az entente tétlen marad és a szovjet napról-napra erősödik.

Ha az októberi forradalom beteg idegzetű kalandorokat tolt az előtérbe, a márciusi örülteket és perverz gonosztevőket állított a kormány rúdjához. Ezek a legyőzött nemzetet védhető határok nélkül, ellenségek által körülvéve, elválasztva az egyetlen protektoruktól, az orosz bolsevizmustól, előőrs szerepre kényszerítették, aminek csak szenvedés és pusztulás, küzdelem és vereség járhatott nyomában. A vállalkozás ép olyan bűn volt a nemzettel, mint a munkássággal szemben, az elsőnek érdekeivel nyíltan és tudatosan helyezkedett ellentétbe, a másodikat könnyelműségből és nagyravágyásból kompromittálta.

NEGYPEDIK FEJEZET.

A szovjet-köztársaság.

Az új rendszer alapelve a munkásság egyeduralma. Aki nem munkás, az nem választó és nem választható, aki nem tagja a szakszervezeteknek, még enni is kevesebbet kap. Megfordított középkor, azzal a súlyosbító körülménnyel, hogy a középkorban az egyeduralmat azok az elemek gyakorolták, amelyek a legműveltebbek voltak s a legtöbb kormányzási képességgel bírtak, most pedig azok, amelyek a legműveletlenebbek. E rendszer: csak kisebbségi abszolutizmus, azaz egyeseknek legkorlátlanabb, legkegyetlenebb zsarnoki uralma lehet, akik a kisebbség nevében, fegyverek védelme alatt, minden komoly ellenőrzés nélkül gyakorolják romboló hivatásukat. A „tömegek diktatúrája”, mint rendesen, szükségszerűleg itt is egyesek diktatúrájává vált. A rendszer örületét jellemzi a májusi vörös ünnep. Olyan időben, mikor a tömegek éheznek, modern Nérók vágóállatok és más élelmiszerekért vörös szövetet és vörös festéket vesznek, hogy a fővárost s a szőke Dunát pár óráig a vér színében láthassák. Az ilyen örült rendszer természetesen csak a legvadabb terrorral

bírálat is tönkre tenné. Ezért beszüntetik az összes lapokat, kivéve a kormány hivatalos lapjait. Ezért teszik lehetetlenné, hogy nem kommunista politikai irodalmi termék napvilágot lásson.

Ezrek hurcoltatnak tömlőbe csak azért, mert vagyonuk van, mert politikai tekintélyvel bírnak, mert a társadalomban vezérszerepet töltenek be. Tömegesen fordulnak elő a politikai

gyilkosságok. Mivel a terror a főszköz, külön terrorcsapatok keletkeznek többnyire gonosztevőkből, elitelt bűnösökből. Akit e csapatok meg nem ölnek, azt kínozzák, ijesztik. Hihetetlen agyafúrtsággal tudják a félelmet az egész fővárosban s mindenütt, ahová hatalmuk elér, terjeszteni. Mindenki azt hiszi, hogy állandó kémkedésnek van kitéve, mindenkinek az az érzése van, hogy egy meggondolatlan szó vagy cselekedet életébe kerülhet. Azt a rémületet, melyet a pár ezer terrorista elő tud idézni, csak az ítélheti meg, aki a rémes idők alatt itthon volt vagy közvetlenül a felszabadulás után látta az éhség és örökös rettegés által lesoványodott, megöregedett, vérszegény, idegbeteggé vált. lakosságot

A külföldről, elzárva a meggyötrött magyar társadalom csak azt hallja, amit a zsarnok közölni enged. Hamis képet kap a világeseményekről, az emberek azt hiszik, hogy a világforradalom mindenütt győzedelmeskedik s hogy ezért a szovjeturalommal mint véglegessel meg kell barátkozni.

A szovjeturalmat az egyszerre mindenütt felburjánzott teljes tudatlanság és tapasztalatlanság is irtózatossá károsítja. Az, aki cipőt készített, vagy utcát sepet, az ma törvényeket hoz, igazságot szolgáltat és adminisztrál; aki eddig politizált, szellemi munkának élt, annak fizikai munkát kell végezni. Legkevesebben értenek ahhoz, amit vállalnak. A gyár és mezőgazdaság egyszerre elveszti a szakszerű, a művelt vezetést. Tudatlanság irányít mindenütt és mindent. Rövid idő alatt meginognak a legerősebben megalapozott bankok, ipari vállalatok és nagy károkat szenved a mezőgazdaság. A föld rosszul lesz megművelve. Befektetés nincs. Rablógazdálkodás folyik mindenfelé. A bíróságok nem működnek. A törvénynek, a jogszokásnak helyét az ötlet, a szeszély, az egyéni önkény foglalja el. Idő sincs arra, hogy újat építsenek, csak rombolnak. A közigazdaság a rablás, fosztogatás epidémiája alatt óriásilag szenved. A fegyházakból kibocsátott és foglalkozásbeli tolvajok és kétes ekszisztenciák elvi alapon, önérzetesen üzik mesterségüket, mint vezető egyéniségek – a

fegyverek védelme alatt. Jogtalanvágyaikat másnak tulajdona után – a kommunista elv köpönyegébe bújtatják. Még olyan egyének sem tisztelik a másét, akik azelőtt sohasem nyúltak volna ahhoz ami nem az övék és avval érvelnek, hogy amit ők nem vesznek el, azt más fogja „kommunizálni.”

Az avatatlanságnál és rablásnál azonban talán még jobban árt a gazdasági produktivitás előfeltételeinek teljes megsemmisítése. A munkások óriási igényei a gazdasági vállalkozások jövedelmezőségét megszüntetik.

A kereskedelem elfojtása egymaga számtalan ekszisztenciát tesz tönkre és a termelést megbénítja. A teljes és tökéletes jogbizonytalanság a vállalkozási kedvet megszünteti. Azt az ösztönzést a munkára, mely az egyedek legitim haszonvágyából ered s mely új találmányokra, nagy erőfeszítésre készítet, a kötelességérzetnek, a közszellemnek, az úgynevezett „proletár” erkölcsnek kellene pótolnia. De ez képtelenség és nem válik be, A tulajdonos gondosságát a társtulajdonosé nem helyettesítheti. A szocializált üzemekben a legkönnyelműbb gazdálkodás folyik. A közvagyon mindenkié, azaz senkié. A produktiót az ellenőrző közegek hatásköri összeütközései, a fegyelem megbomlása, a kupaktanácsok káosza bénítólag befolyásolják. Az egyletek, jótékonyági intézmények gyűjtött tőkéit lefoglalják. Hol juthat a szovjet, a népbiztos kényelmesebben pénzhez, mint e hangya-munkával gyűjtött vagyonok és értékek elharácsolása által?

Mindezek az okok együtt oly elszegényedést, a produktiónak oly visszaesését idézték elő, amely ilyen rövid idő alatt sehol és soha sem fordult elő, kivéve Oroszországban, ugyancsak a bolsevik garázdálkodás következtében.

Katasztrofális hatású a szovjet külpolitikája is. Természeténél, elveinél fogva nem élhet békében a született ellenséggel, a polgári társadalmakkal, amelyek pedig nálánál erősebbek. Lenin azt a lehetetlen feladatot bízta reá, hogy a proletárforradalmat készítse elő Kelet Európában. Ez a feladat rengeteg pénzbe kerül,

mert eltekintve attól, hogy miatta erős hadsereget kell szervezni, a feladat óriási propagandát is igényel. Mindenfelé forradalmat kell szítani, hogy ezzel áttörhessék az ellenséges gyűrűt, amely a kis proletár államot körülveszi. A bankokból, gazdasági vállalatokból harácsol, a vagyonosabb osztály rablott ékszereiből és ezüsttárgyaiból szerzett pénzeket, amennyiben nem lopják elegesek, mindezen aknamunkákra fordítják. A háború és utókövetkezményei által gazdaságilag úgyszólván tönkrement nemzet utolsó garasait bécsi, müncheni, berlini, hamburgi sztrájkok és forradalmak szervezésére pazarolják.

Mindezen költségekhez a rablás egyedül nem ad elég pénzt, mert nagy mennyiséget eldugnak és igen sok kiszivárog. A bankópréshez kell folyamodni. A pénz értéke rohamosan süllyed. A régi jó pénz még rohamosabban tűnik el, mint azelőtt, az újat pedig nem fogadják el. A rendszer maga ássa meg sírját. Mivel nincs pénze, erővel kell rekvirálnia, ami a vidék egzisztenciáját is megtámadja. A vidéken a szovjet a mezőgazdasági munkásokban keres támaszt, de az új pénz értéktelensége folytán ezek is elvesztik bizalmukat az új rendszer iránt. A nagy fizetés ellenére, mely eleinte elkápráztatta őket, sokszor éheznek és legtöbbször nincs cipőjük és ruhájuk, ami lelkesedésüket lehűti. Eddig a szovjet nem mert a kisbirtokok után nyúl, de a birtokos paraszt mégis legyőzhetlen ellenszenvet érzett, mert tudta, hogy ha megerősödnék, az ő tulajdonát is kommunizálná.

Ezt a csendes ellenszenvet a katonasorozás és a rekvirálás vad gyűlöletté változtatja át. Ugyan mit akarnak újra tőle? Otthonából kizavarják és talán újra ellenség elé állítják? Annak is kell harcolni, aki nem proletár, de nem a haza védelmére, hanem azon proletárdiktatúra érdekében, amelyet utál.

Egyik nagy gyengéje a rendszernek, hogy ellenségeire, a művelt polgárookra rászorul. Ezek rosszul szolgálják érdekeit.

Ellene dolgoznak. Még a vörös hadseregben is érezhetővé válik az árulás és a sabotázs.

Az ipari munkásság körében szinte napról-napra talajt vesztit a kommunizmus, aszerint, amint nyilvánvaló lesz, hogy nincs kenyér, nincs ing, nincs ruha, pedig az kell, nem pedig szocializálás, politizálás, gyűlésezés.

De gyengíti a proletáruuralmat a nemzet és vallás-ellenes jellege is. Sok szent meggyőződést és hagyományt fenyeget, amikor a hazafiságot gúnyolja, amikor az iskolából kiszorítja az egyházat, a valláserkölcsi nevelést, amikor a templomot nem tiszteli, az egyházfegyelemben avatkozik.

A nemzet zömének nemcsak anyagi érdekeit, hanem erkölcsi érzelmeit is megsérti avval, hogy az új regime csak egy elenyésző kisebbség érdekeit akarja szolgálni és ellentétbe helyezi magát a többség hitével, gondolkozásával és ösztöneivel.

Ilyen talajon az elő nem készített ellenforradalmi kísérletek természetesen mindennaposá válnak. Hősök vértanúságot szenvednek. Sokan a bitófára kerülnek, vagy” egyszerűen legyilkoltatnak. A vidéken kaszával mennek neki a puskáknak. E. hősök mátyrságukkal bár nem szabadítják fel a társadalmat, sőt új szenvedéseket okoznak, de azért mégis használnak, mert a nemzeti becsületet szolgálják – a nemzetek e legfőbb kincsét.

Minden téren érezhető, hogy a rendszer végét járja - belülről elkorhadt. Már csak egy lökés kell és összeomlik. Ez a lökés azonban csak kívülről jöhet, mivel a meg nem szállt Magyarországon a terroristák kezében van a fegyver, a sajtó, a vasút, a telefon, a sürgöny, a posta, a városi központ. Az idegenek által megszállt területeken pedig nagyobb, komolyabb arányú szervezkedést az entente nem enged meg, úgy hogy a szovjet és idegen uralom közt megoszló nemzeti társadalom sehol sem képes hatályosan fegyverkezni. Ha csak pár ezer fehér katonát lehetne lábra állítani s szabadon felhasználni, a

szovjet napjai meg volnának számlálva, de ilyen katonaság nincs és meg nem szervezhető. Ausztriában, Csehországban kísérletek történnek ugyan erre, de a kormányok rosszakarata miatt eredményt nem bírnak elérni, Szegeden pedig az entente vétója akadályozza az alakuló nemzeti erők offenzív fellépését.

Májusban már úgy látszott, megjön a végítélet napja a román előnyomulás következtében, de a párisi négyes-tanács általam ma sem ismert okból megállítja a román hadsereget és a szovjet újra időt nyer. A vörös hadsereg újból megszerveződik, a csehekét megveri és romboló munkája tovább tart.

Az utolsó halálos dőfést önmagának szerzi meg a kommunizmus, amennyiben valószínűleg belső betegségének érzetében létét egy kártyára teszi: és vagy azért, hogy új területet szerezzen a zsákmányolásra és az élelmezés biztosítására vagy azért, hogy Lenin seregeivel egyesüljön, a román vonalat újból megtámadja.

A vörösöknek ez a támadása a románokat védekezésre, majd ellenoffenzívára kényszeríti és ezek csapásai alatt összeomlik a proletárdiktatúra.

Mikor már Budapest kapui előtt áll a román hadsereg, a kommunista vezérek fel adják a játszmát és abban a reményben, hogy életüket és összeharácsolt millióikat megmenthetik, a hatalmat egy szociáldemokrata kormányra akarják átruházni. A leírhatatlan szenvedések alól felszabadult társadalom azonban ebbe bele nem nyugszik. Ehhez a forradalom okozta károk túl nagyok: földünkre hozta az ellenséget, rossz békét készített elő, anyagilag tönkretett, erkölcsi egységünket hosszú időre megbontotta, hírünknek ártott, izolált, egész osztályokat meggyötört, megkínzott. Mivel a szociáldemokraták a Károlyi-régime v hibáiért való felelősség főrészt viselik és a szovjet uralomért a kommunistákkal a felelősséget is megosztották, a reakció oly nagy, hogy az ügyis csekély kisebbséget képező, tisztán szociáldemokrata kormányzat képtelenségnek bizonyul. A baloldali

pártok rémuralmát sokkal mélyebb reakciónak kellett felváltani, mint amilyen az volt, amelyet Budapesten és Bécsben terveztek.

Ma még az ellenforradalom korát éljük. Még a szenvedély vezet. A nemzet ma még beteg, még nincs a helyzet magaslatán, még nem bírja összes energiáit a nemzeti rekonstrukció nagy céljaira szentelni, a pártoskodást megszüntetni, az egyéni törtéteket háttérbe szorítani. A tekintély elve még nincs helyreállítva, a törvény tisztelete nem szerezte vissza régi állását, még nagy a hajlandóság az erőszakos eszközökhöz nyúlni. Az osztályok között még nincs meg a szükséges harmónia. A pénzügye és gazdasági helyzet nagyon súlyos, a szanálás útjait sem találtuk még el. A demagógia, a gyűlölet és irigység még nagyobbak a hazafiságnál és pusztító munkájukat végzik. De ez ne vegye el bátorságunkat. A betegség túl nagy volt, túl sokáig tartott, okai túlságosan mélyrehatók voltak ahhoz, hogy a gyógyulás gyors lehessen.

A forradalom végét csak a jog uralmának teljes helyreállítása s az építő munka valódi hajnalhasadása fogja jelezni. De azért a javulás útján vagyunk. Amilyen kétségbeejtő volt a közelmúlt, amilyen szomorú még a jelen, annyira bízom a jövőben. A magyar nemzet az európai társadalomnak még erős és hasznos tagja lesz. Nagy és dicső hivatása van, az a hivatása, hogy a civilizáció és az emberiség munkájában az uralaltáji népcsalád egy törzsét képviselje, azon egyetlen törzsét, mely sok század óta a nyugat világrendjéhez tartozott s amely kizárólag csak itt Pannoniában élhet és virulhat. Ha itt megvonják tőle a fejlődés lehetőségét, egy nemzetet gyilkolnak meg, egy önálló és pótolhatlan élő organizmustól fosztják meg a dolgozó emberiséget, a nemzetek szabadságának fennen hirdetett korában.

Ebbe pedig nem nyugszunk bele.

A hazugság ideje múló. Az igazság és az emberiség érdekei győzni fog és nekünk vissza fogja adni az erőteljes fejlődés előfeltételeit.

Egy nemzet mely átélte a mohi pusztulást, a mohácsi vészt, a világosi gyásznapot, melyért annyi hős küzdött és vérzett, melyért annyi szív dobogott, annyi agyvelő dolgozott, melynek annyi nagy embere, annyi martyrja volt, mely élni akar, melyre Európának szüksége van, ez a nemzet nem fog kimúlni, az meg fogja találni az emelkedés útját.

Életerőnk nem tört meg – a jövő a miénk marad!

TARTALOM

I. RÉSZ.

A HÁBORÚ ELŐZMÉNYEI.

<i>Első fejezet.</i> A háborúban való részvételünk okai.....	3
<i>Második fejezet.</i> Kit terhel a vétkesség a háborúért?	44
<i>Harmadik fejezet.</i> Az Entente-diplomácia fölénye	67

II. RÉSZ.

A HÁBORÚ.

<i>Első fejezet.</i> Külpolitikai hibáink.....	87
<i>Második fejezet.</i> Katonai hibáink.....	139

III. RÉSZ.

A KATASZTRÓFA.

<i>Első fejezet.</i> A magyar forradalom előzményei	166
<i>Második fejezet.</i> Külügyminisztérium és az októberi forradalom.....	187
<i>Harmadik fejezet.</i> A polgári-köztársaság	227
<i>Negyedik fejezet.</i> A szovjet-köztársaság	242